

numero 440 signato, cujus lectiones Waitz:us noster A enotavit.

3.) In textu epistolarum Gregorii VII papæ et aliarum restituendo, ad Registrum Gregorii et Pauli Bernriedensis Vitam Gregorii VII recurri, et ex codice Trevirensi finem epistolæ ad Rodulfum regem scriptæ subjeci.

Quibus subsidiis ita usus sum, ut codicem I, cujus copia mihi a viris doctissimis et de re nostræ bene meritis DD. Ernesto G. Gersdorf bibliothecæ universitatis Lipsiensis præfecto, et Gustavo Hænel ejusdem custode, libentissime facta est, fundamenti loco ponerem, et cum in scribendis nominibus propriis (17) tum aliis in locis ubi necesse erat, reliquorum, præcipue annalistæ Saxonis ope, cor-

rigerem; capitum divisione auctoritate codicis Lipsiensis instituta.

Prodierat Bruno primum anno 1600 edente Marquardo Frehero, inter SS. Germ. t. I, 99-153; textus est codicis Lipsiensis, sed sæpe haud bene enodatus, et sæpius ex Chronico Magdeburgensi (18) aut ex conjectura probabili correctus. Qua editione a. 1717 repetita, Burcardus Gotthellus Struvius loca nonnulla adhibito iterum codice Lipsiensi emendavit, alia tamen vitavit (19). Quarum cum editione nostra collatio, nobis quoque non pauca emendanda relicta fuisse ostendet.

Bruno initium anni a Nativitate Domini computat (20).

BRUNONIS

LIBER DE BELLO SAXONICO.

PROLOGUS SAXONICI BELLI.

Domino suo dilectissimo, nunquam sine pia veneratione nominando, Werinhero¹ sanctæ Merseburgensis Ecclesiæ præsuli venerando, Bruno, licet perexigua suæ tamen familiæ portio, quidquid valet hominis utriusque devotio.

Inter eum qui munus aliquod donat, et eum cui donatur, hæc est observanda ratio ut, cum iste in thesauris nihil pretiosius quod donet invenire valeat, tunc ille munere tali nihil jucundius accipiat. Quod ego considerans, cum paternitati vestræ, cui pro viribus meis imo ultra vires meas semper servire desidero, munus aliquod offerre voluissem, quo fervorem mentis etiam alicujus operis attestatione monstrarem, omnibus scriiniis mearum facultatum perquisitis, solum litterarum genus inveni, quod et vestræ convenire dignitati et meæ non impar esse putarem devotioni. Hoc enim munus cæteris omnibus, quæ sibi invicem possit benignitas humana largiri, pretiosius æstimo, quia ejus et origo nobilior, et usus excellentior, et ætas probatur esse diuturnior. Aurum namque vel cætera quæ homines præcipua ducunt, de terræ visceribus nata² nullam tribuunt animæ profectum, sed fragilitati corporeæ breve subsidium vel etiam luxuriæ præbent turpe servitium, et dum corpora sustentant hominum, effugere proprium non possunt interitum. Quamvis etiam si quieta jaceant, non sint tuta,

B dum linearum morsibus vel scabra rubigine corrosa, diu manere non valeant. Studium vero litterarum a lateris animæ stercorebus³ ligone rationis effossum, nullum debet corporis imbecillitati servitium, sed eum, cujus industria processit, format et instruit animum, adeo senectutis vel interitus ignarum, ut etiam ea quæ torrente violentia temporis rapiuntur ad interitum, ab ipso temporis impetu litterarum virtus conetur eripere, et semper nova quasi stationaria legentibus ostendere. Igitur bellum quod Heinricus⁴ rex cum Saxonibus egit, volo breviter et veraciter scribere, sicut ab his qui rebus intererant potui cognoscere. Quod cum sui magnitudine, tum⁵ misericordia Dei, quam in ipso bello experti sumus, est memorabile, sicut in sequentibus, si quis legere dignabitur, poterit agnoscere. Sic enim in flagello vino severitatis oleum pietatis admiscuit, ut et prophetam vera locutum esse gaudentes agnosceremus: « Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis (*Habac. III, 2*), » et Apostolum: « Fidelis Deus, qui non permittet vos tentari super id quod potestis (*I Cor. X, 13*). » Sed priusquam incipiam ipsius belli seriem explicare, oportet me pauca de pueritia vel adolescentia ejusdem Heinrici præmittere, ut dum, qualem vitam puer vel adolescens agebat, lector agnoverit, minus miretur quod intestinum bellum vir factus incæperit. Verum

VARIÆ LECTIONES.

¹ Werinnero I. ² ita edd. nato I. ³ secretioribus ed. ⁴ Henricus I. nonnunquam. ⁵ t. magis m. ed.

NOTÆ.

(17) Constanter scribo *Heinricus, Adalbertus, Werinherus, Fridericus, Halberstadensis, — Bawarii, Boemii, Merseburg, Magedaburg, Bawenberg, Herimannus, Sigefridus, Wirtzeburg, exsurgo, exstirpo.*

(18) cf. e. g. cap. 63. in fine « non juramento, »

PATROL. CXLVII.

cap. 40, v. infra.

(19) Ita cap. 40 in Magdeburgensi prato *cervos* punnantes codicem Lipsiensem secutus scripsit, cum jam Freherus ex Chron. Magdeburgensi recte *corvos* scripsisset, annalistæ quoque Saxoni probatum.

(20) cf. a. 1076-1081, cap. 131.

ne hoc opus quilibet in manus accipiens statim velit conspuere, placuit mihi illud vestri nominis prænotatione munire, quatenus dum vestrum no-

A men pagina prima demonstrat, sequens opus a sputis defendat. Ergo vestra dignitas dignetur illud tanta alacritate suscipere, quanta a me offertur devotione.

SAXONICUM BELLUM INCIPIT.

1. Postquam Heinricus imperator ab hoc seculo felici morte migravit (*an.* 1056), filius ejus Heinricus quartus, infeliciter in hoc seculo relictus vitæ, regnum patris electione communi suscepit. Quod quia adhuc decenter, utpote puerulus quinquennis, gubernare non potuit, ipsum cum regni cura ⁶ curandum cunctorum jussu principum mater ipsius Agnes venerabilis imperatrix accepit. Sed cum, procedente temporis cursu, puer ætate quidem sed non sapientia vel apud Deum vel apud homines proficeret, matrisque monita regio fastu tumidus ⁷ jam minus audiret. Anno, Coloniensis præsul venerandus, eum violenter matri eripuit (*an.* 1062 *Mai*), eumque cum omni diligentia, sicut decebat imperatoriam prolem, non tam regi quam regno prospiciens, nutrire curavit. Non enim ignorabat quod rex insipiens perdet populum suum, et civitates ⁸ habitabuntur per sensus ⁹ prudentium, nec nesciebat etiam quod, sicut aliquos humili stirpe procreatos virtutes declarant, sic a magnis natos parentibus, si doctrina bonique defecere mores, culpæ dedecorant. Verum postquam ille, puerili simplicitate transcurta, adolescentiam, quæ communis est omnium campus flagitiorum, ingressus, ad bivium Samiæ litteræ pervenit (*HORAT.*), derelicta sublimi semitæ dexterioris angustia, declivem plateæ sinistræ latitudinem, qua incederet, elegit, calleque virtutum penitus abdicato, totis viribus post concupiscentias suas ire disposuit. Quod ut liberius facere potuisset—non enim sub illo magistro sibi licebat quicquid libuit,—prius magisterii illius auctoritatem a se penitus excussit, et qui ad regnum gubernandum fuisset electus, jam se ab aliquo gubernari est dedignatus. Igitur rex ab episcopo manumissus (*an.* 1065, *Mart.* 29), cum sui juris esse cœpisset, tunc patefecit quin ¹⁰ viam vitæ sectari decrevisset. Vepres enim libidinum ¹¹, quæ in hac ætate etiam eos fatigant qui eas in se frequentibus jejuniis arfaciunt et assiduis orationibus eradicant, eo fructuosius in eo germinabant, quo eas nec ipse, utpote igne primæ juventutis ardescens et regni luxus delictis affluens, ab agro sui cordis evellebat, nec eas aliquis ab eo, rege videlicet monitores aspernante, extirpare ¹² ferro correptionis audebat.

2. Erat eodem tempore Bremensis præsul Adalbertus ¹³, sic typho ¹⁴ superbiæ turgidus, ut nec in seculari nobilitate nec in sancta conversatione quemquam putaret sibi æqualem. Ipse cum in aliqua summa festivitate publicam missam rege præ-

sente celebraret, et populo verbum Dei dicturus ex more locum altiore ascendere, inter cetera quasi bonos et nobiles in hac terra conquerens defecisse, se solum et regem, se scilicet anteponebat regi, dixit de nobilitate remansisse, — cum duo fratres ipsius iisdem parentibus nati ¹⁵ starent præsentibus, — et quamvis apostolorum principis, fratris sui, Petri nomen non haberet, se tamen eandem quam Petrus habere potestatem, vel etiam majorem, quia Dominum suum non, ut Petrus, umquam negasset.

3. Ipse cuidam in suo episcopatu abbatissæ ¹⁶, quæ nescio quid ¹⁷ in eum peccaverat, præcepit per obedientiam ut intra dies quindecim hanc præsentem relinqueret vitam. Et quia ipsa tunc ægrotabat, ille vanus suum in ea præceptum impleri posse sperabat, et si casu moreretur, mortuam suo jussu volebat ut crederetur. Die vero 15 illa, jam sanitate recuperata, misit episcopo legatum, nescio pro qua causa. Quem ¹⁸ ut ille de longe adventantem vidit, sibi assidentibus lætabundus dixit: *Numquid mea potestas minor in ista, quam fratris mei Petri fuit in Saphira? Ecce ista misera est mortua, auctoritate jubente mea!* Sed postquam, nuntio propius accedente, vivere eam et ab infirmitate convaluisse cognovit, a superbia sua valde confusus obticuit.

4. Aliquando cum, sicut solebat, in curia regis esset, et mensam regis cottidie delicatioribus quam ipse rex epulis oneraret, quadam die cunctis ad cibum pertinentibus præ nimio luxu consumptis, dapifer ejus nichil habebat quod tum ¹⁹ ex consuetudine sua venustum ipsique regi comedendum, mensæ regis imponeret ²⁰; sed nec erat pretium quo cibum emeret pretiosum, quia in similem usum totum consumpserat argentum. Quod cum episcopus non ignoraret, die illa latitabat, ne eum dapifer invenire potuisset, volens ut ille per suam industriam quolibet modo perquireret quod ad mensam sibi decenter apponeret. Sed ille postquam dominum suum diu quæsitum tandem in capella quadam, quo confugerat, esse cognovit, ad hostium capellæ confidentius pulsans, se intromitti postulavit. Cujus vocem ut episcopus agnovit, subito se in terram quasi in orationem prostravit. Ille ingressus, ut eum jacentem conspexit, et eum nec tussi nec screatu erigere potuit, tandem sese juxta episcopum velut simul oraturus extendit, et ei in auriculam loquens: « Orate,

VARIE LECTIONES.

⁶ causa ed. ⁷ faustu tumultus f. ⁸ civitate f. ⁹ ss, f. ¹⁰ ita corrigo; cf. cap. 11. qa f. quam edd. sed via vitæ est via salutis. ¹¹ lividinum f. ¹² extirpare f. ¹³ ita, vel adalbertus f. ¹⁴ typho f. f. ¹⁵ orti 2. ¹⁶ abatisse f. ¹⁷ quia f. ¹⁸ Quam f. ¹⁹ ita emendandum esse videtur. cum f. deest f. ²⁰ imponerent f.

dixit, ut vobis hodie sit quod manducetis; quia A nondum quicquam, quod honeste super mensam vestram ponatur, habetis. » Episcopus velut ab extasi repente expergefactus: « Quid, ait, stultissime, fecisti, qui me a colloquio Dei temerarius abstulisti? Si, quod frater Transmandus ²¹ videre meruit, tu vidisses, numquam michi posito in orationibus appropinquasses. » Ille autem in præsens aderat, et quia talia videbat episcopo placere, angelus cum eo loquentes in oratione se jam dudum dixerat vidisse. Erat autem ipse pictor ab Italia.

5. Hic igitur episcopus ubi regem velut infrenem equum per abrupta flagitiorum ruere vidit, ejus se lateri familiariter adjungere quæsit: non ut vitiorum spinas, quæ fuerant ortæ, manu severæ auctoritatis radicitus erueret, et virtutum semina episcopi B prædicatione plantaret, sed ut germina vitiorum adulationis aqua rigaret, et si quæ virtutum fruges emergerent, amaritudine perversi dogmatis enecaret. Neque enim ut ante, dum perpetratis facinoribus caveret, cum Tobia dicebat: « Attende tibi ab omni fornicatione, et omni tempore benedic Deum, et pete ab eo ut vias tuas dirigat; » nec ut perpetrata lacrimis poenitentiae lavaret, cum Nathan sub velamento parabolæ ferrum increpationis portavit, quo elcere mentis repente percusso conscientiae virus efflueret; sed velut apostolicum dabat ei præceptum: « Fac omnia quæ placent animæ tuæ; hoc solum observans, ut in die tuæ mortis in recta fide inveniaris; » cum Scriptura dicat: « Post concupiscentias tuas non eas, » et rursum: « Non semines mala in sulcis injustitiæ, et non metes ea in septuplum. » Ille vero ita docebat, quasi sit in hominis potestate, in una hora mutare vitam suam, cum proverbium sit: « Adolescens juxta viam suam etiam quem senescerit, non recedet ab ea, » et: « Odorem quem semel imbibit recens testa, diu servabit (HORAT.). » Hac igitur episcopi non episcopali doctrina rex in nequitia confortatus, ivit per libidinum ²² præcipitula, sicut equus et mulus quibus non est intellectus; et qui multorum rex erat populorum, thronum posuit in se libidini, cunctorum reginæ vitiorum.

6. Binas vel ternas simul concubinas habebat; nec his contentus, cujuscumque filiam vel uxorem juvenem et formosam audierat, si seduci non poterat, sibi violenter adduci præcipiebat. Aliquando etiam ipse uno sive duobus comitatus, ubi tales esse cognoverat, in nocte pergebat; et aliquando voti sui mali compos efficitur, aliquando vero vix effugiebat, ne a parentibus amatae sive marito occideretur. Uxorem suam, quam nobilem et pulchram suasionibus principum invitatus duxerat, sic exosam habebat,

ut post nuptias celebratas eam sponte sua numquam videret (21), quia ²³ et ipsas nuptias non sponte sua celebraverat. Ergo multis modis eam a se separare quærebat, ut tunc quasi licenter illicita faceret, cum hoc, quod licebat, conjugium non haberet.

7. Denique cuidam de suis familiaribus, ut peteret reginæ concubitum, præcepit, magnumque ei præmium, si potiretur eo, promisit, quod inde illam non negaturam sperabat, quia juvenula, virum experta, jam quasi deserta vivebat. Regina vero sub femineo corpore cor habens virile, statim de quo fonte consilium hoc emanaret intellexit. Et primo quidem velut indignata negavit; sed sicut ille pertinaciter, sicut prædoctus erat, instaret, quod rogabatur, ore tantum promisit. Ille gratulabundus regi nuntiat, et horam qua perficienda esset indicat. Rex vero lætus ad cubiculum reginæ simul cum adultero pergit, ut dum eos pariter commisceri ipse videret, eam a suo conjugio legaliter abjiceret, vel etiam, quod magis volebat, occideret. Sed cum adulter ad hostium reginæ pulsaret, et hoc illa velociter ²⁴ aperiret, rex timens, ne, illo prius intro misso, ipse excluderetur, ostium concitus irrupit. Quem regina agnoscens, adultero foris relicto, januam citissime clausit, et suis virginibus convocatis, eum scammis et baculis, quæ arma ad hoc collegarat ²⁵, in tantum verberavit, ut eum semianimum relinqueret: « Fili meretricis, inquit ²⁶, unde tibi hæc audacia, ut ²⁷ reginæ, quæ fortissimum habet maritum, sperares adulteria? » Ille clamat se esse Heinricum, se esse ipsius maritum, se voluisse legitimum ejus concubitum. Illa reclamat, hunc non esse maritum, qui furtivum quæsisset adulterium; si maritus esset, cur non aperte ad suum thorum accederet? Itaque pene usque ad mortem percussus de cubiculo ejecit, ostioque clauso lectum suum petivit. Ille quid sibi accidisset, nulli ausus esse confiteri; sed ægritudinem aliam simulans, integrum fere mensem jacuit in suo cubili. Illa enim non capiti, non ventri pepercerat, sed totum corpus integra cute contuderat. Qui postquam convaluit, quamvis acriter correptus, antiqua flagitia sua non deseruit.

8. Si qua coram eo querelam de qualibet injuria fecisset, et ab ejus regia potestate sibi justitiam fieri D postulasset, si illius insanix ætas ejus et ²⁸ forma placebat, pro justitia, quam petebat, injustitiam multiplicem reportabat. Nam postquam ipse in ea quamdiu placuit libidinem suam implevit, alicui de famulis suis eam velut uxorem dedit. Ita nobiles in hac terra mulieres, ipse prius eis turpiter abusus, servili conjugio turpius debonestavit. Hæc omnia vidit ille falsus et fallens episcopus ²⁹; vidit, neque prohi-

VARIE LECTIONES.

²¹ ita 1. 1^b. trosmandus 2. ²² lividinum 1. sæpius. ²³ Quia 1. ²⁴ volociter 1. ²⁵ colligerat 1. ²⁶ it 2. ²⁷ adest 1. inqniens 1^b. ²⁸ ut r. q. f. h. m. s. a. desunt 1. 1^b. addit ea 2. ²⁹ vel 2. ³⁰ e. Adelbertus 1^b. 2.

NOTÆ.

(21) Anno demum 1071 filium ex ea tulit.

buit; immo sua doctrina eum, quo sine timore vel pudore talia faceret, velud adhortando confortavit. Stultum namque dixit esse, si non in omnibus satisfaceret suæ desiderii adolescentiæ.

9. Multa et magna in hoc genere ejus flagitia sponte prætereo, quia ad alia alterius generis ipsius scelera festino; hoc tantum hic ultimum locum teneat, quod in eo justus iudex inultum non relinquit²⁰, ignominia videlicet quam sorori suæ fecit (22), quod eam manibus suis depressam tenuit, donec alius ex ipsius jussu coactus fratre præsentem cum ea concubuit; cui non profuit quod imperatoris filia, quod ipsius ex²¹ utroque parente soror unica, quod sacro capitis velamine Christo fuerat desponsata.

10. Sed quia nefanda stupra nefandiora generare solent homicidia, sicut ille non unam Bathshebam²² libidinosus stupravit, ita non unum Uriam crudelis interfecit. Tot enim in homicidiis inmania perpetravit facinora, ut dubium sit quæ major sit ejus infamia, libidinis incestæ ac crudelitatis immensæ. Omnibus erat horribiliter crudelis, sed nullis ita ut familiarissimis suis. Qui omnium particeps erat secretorum ejus, et conscius vel adjutor flagitiorum sive facinorum, dum securus sui de aliorum morte tractanti favebat, coactus est mortem pati, quam non timebat. Et hoc pro qua culpa? Quia unum contra ejus voluntatem dixit verbum, vel tacens, aliquod ejus consilium sibi non placere, gestu quolibet ostendit. Multos namque consiliarios habebat, sed nullus ei dare consilium audebat, nisi quod ipsi placere. Si quis vel inscius aliquid quod nollet ei consulebat, delictum quod ignoranter egerat, sui sanguinis effusione luebat. Nec alicui suam demonstrabat iram, donec incauto faceret auferri vitam.

11. Quidam de secretariis suis nomine Conradus, — juvenis nobilitate et moribus insignis, si hoc solum ei Deus dedisset, ut consiliarius regis numquam fuisset — hic erat quadam die Goslariæ, certus se tam bene gratiam regis habere, sicut tunc cum eam habebat optime. Rex autem erat in Herteshurg²³ castello, quo, præter²⁴ eos qui facinorum ipsius erant conscii et fautores, nullus nisi nomine vocatus ascendebat. Mittit igitur rex Goslariam, jubens ut Conradus ad se citissime veniat, et nullum præter armigerum suum, qui se comitetur assumat. Ille se putans ad aliquod consilium, cui nulli præter se liceret adesse, vocari, ut fidem suam majorem ostenderet, etiam plus quam jussus fuisset fecit, et ipse suus armiger factus, cunctis incomitatus equitavit. Ergo veniens in silvam, vidit insidias, nec credit eas sibi paratas; tamen quia, utpote solus, tantam multitudinem timuit, ecclesiam quæ prope

erat celeriter petiit. Burchardus Misnensis præfectus, hujus latrocinii²⁵ ductor nequissimus, ad ecclesiam sequitur, eique, si velit egredi, quod nihil mali patiatur in sua fide pollicetur. Ille quamvis ei nullam fidem haberet, tamen sciens quod, si sponte non exiret, ecclesiam non parcerent, exiit ejusque se fidei commendavit. Quem ducentes in solitudinem, sicut erant jussi, crudeliter interfecerunt; et nec in ipsa morte ei, quare moreretur, indicaverunt. Nec unquam vere cognovit aliquis quare fuisset occisus, nisi quidam mussitabant²⁶ quod illi rex imponeret, quia cum quadam concubina sua jacisset. Sed rex, ut suspicionem mortis ejus a se tolleret, auctores ejusdem mortis, quos latitare ad horam jusserat, persequi ab omnibus amicis suis imperat; et illum sepeliri in loco fecit honorabili, ipseque ejus sepulturæ tristis interfuit, et ut ad omnia simulanda doctus erat, non parum lacrimarum fudit. Sed nulli, quin esset, sicut erat, præcepto regis occisus, credibile fuit.

12. Fama fuit quod quendam de familiaribus adolescentem nobilissimum sua manu, dum quasi jocaretur, interfecerit; et, eo furtim sepulto, in crastino quasi pœnitens ad suum magistrum Adalbertum episcopum venerit, et ab eo sine ulla satisfactione indulgentiam perceperit²⁷. Sed quia hujus rei veritatem michi non contigit agnoscere, placuit michi eam inter ambigua relinquere, quamvis pene omnibus versaretur in ore.

13. Novi autem quemdam de familiaribus regis, qui aliquando de curia venit ad fratrem suum, — frater autem ille episcopus erat²⁸ — et quasi jactando fratri suo narrabat quod nullus esset in curia qui magis quam ipse esset in regis gratia. Quod cum frater ejus episcopus libenter audiret, eumque diligenter ammoneret ut gratiam regis omnibus modis servare quæreret, quia et ipsi honestum et omnibus suis utile esset: «Facerem, dixit ille, si simul cum gratia terreni regis possem tenere gratiam cœlestis. Sed veraciter, inquit, agnovi quod, si quis hujus regis familiariter habet gratiam, habere non poterit æternam vitam.» Igitur paulatim se sicut prudens a curia subtrahebat, et jam minus et minus ad secreta regis accedebat, et nec omnino aberat, nec sicut erat solitus frequens aderat. Quem ubi rex minus assiduam vidit in suo servitio, causam quare faceret non inquit, nec ei quicquam malæ voluntatis ostendit; sed suo jam volens parcere ferro, quærebat eum perdere ense alieno. Itaque, pro qua causa ficta vel vera nescio, misit eum ad regem Ruscicæ²⁹. Quam legationem ille libenter accepit, primum quia per hoc quasi pro-

VARIAE LECTIONES.

²⁰ reliquat 1^b. relinquet 2. ²¹ deest 1. 1^b. ²² Bersabe 1. et edd. ²³ hertesburck 1. hertesburh 2. ²⁴ propter 1. præter 1^b. 2. ²⁵ latrocinii 1. ²⁶ mussitabant 1. ²⁷ pepercit 1. ²⁸ Frater archiepiscopi ejusdem, Fridericus palatinus comes fratri jactans aliquando narrabat etc. 2. ²⁹ ita 2. rucicæ 1.

NOTÆ.

(22) Idem Saxonum legati apud Lambertum p. 198 innuere videntur.

bavit se a gratia regis non abesse, cui secreta non dubitaret ut autē credere; deinde quia speravit se legationis hujus labore meriturum ut, legatione prospere peracta reversus, non parvum a rege deberet accipere beneficium; nec hæc etiam minima fuit causa, quia libenter aberat a curia. Igitur perrexit, nec adhuc quid de se dispositum fuisset intellexit. Post aliquot vero dies, cum vespere declinasset in diversorium, jubet sibi bonum parari convivium. Cumque jam comites ejus aliquantum bibissent, exilivit Sclavus quidam, vilis persona, et: « Nescio, dixit, quid est quod ego porto, quod episcopus⁴⁰ Eppo michi dedit, et ut regi, ad quem missus vadis, darem præcepit. » Quod cum sibi ille monstrari rogaret, protulit Sclavus epistolam regis imagine sigillatam. Ille nil moratus sigillum fregit, clericum suum, quid illæ litteræ vellent, exponere sibi præcepit. Clericus legit, et exposuit; hic autem sensus erat in litteris: « Scias in hoc te maxime, qualis amicus michi sis, posse monstrare, si hoc effeceris ut iste meus nuntius nunquam in meum regnum possit remeare; quod utrum⁴¹ æterno carcere vel potius efficias morte, nichil puta differre. » Litteris itaque consumptis igni ipse lætus iter suum peregit, legationem prudenter implevit, non parvo munere donatus rediit, domino suo regi regalia dona portavit.

14. De quodam intimo ipsius consiliario, cujus vocabulum sicut aliorum multorum sponte præterco, rem comperi, quam ideo hic placuit inseri, quia duo non minima continet in se regis vitia, quæ sunt videlicet crudelitas et luxuria. Ille cum non esset ortus a Saxonia, duxit uxorem natam de Saxonia, virginem tam formosam corpore quam et nobilem genere. Rex ipse eam illi a parentibus ejus impetravit, rex ipse nuptiis interfuit, sed dubium utrum magis pro sponsi honore vel⁴² pro amore sponsæ. Nondum illa desponsatæ⁴³ virginalis pudicitia⁴⁴ pudorem deposuit, cum rex omni pudore deposito, ut eam sibi ad lectum suum mitteret, ipsum sponsum petivit. « Cum nec ullam rem, dixit ille, nec ipsam vitam vobis unquam velim negare, hæc sola res est quam nec vos decet a me petere, nec ego vobis possum concedere. » Rex, magnus dissimulatio, d. lo rem quem⁴⁵ in corde magnum habuit, nec vultu nec verbis ostendit. Post non multos autem dies, cum ille jam securus nichil sibi timeret, rex fere media nocte misit ad eum, præcipiens ut solus ad se veniret. Ille quamvis, more regis cognito, certus esset quod in ipsa nocte mori debuisset, tamen, quo jubebatur, ivit; sed prius lorica triplicem subtus tunicam induit. Cumque ad vestibulum cubilis regii venisset, ecce duo gladii ad duo latera ejus affixi, in mediis ejus visceribus sibi obviarent

A nisi eos thoracis fortitudo repulisset. Ille tamen ad regem pervenit, et ei qualiter ante cubile ejus susceptus esset indicavit. Cui rex præcepit ut, si deinceps vivere vellet, hoc ab eo nullus umquam sciret.

15. Omnibus his malis hoc malum superaddidit, quod ceteris omnibus malis, et antiquis firmamentum quo vigerent, et novis quo surgerent initium, dedit. Episcopos enim non pro qualitate meritum secundum canonum decreta constituit, sed si quis majorem pecuniam dedit, vel ipse major ejus flagitiorum adulator exstitit, hic dignior quolibet episcopatu fuit. Cumque alicui sic episcopatum dedisset, si ei alius plus daret, vel ejus magis facinora laudaret, illum priorem quasi Synoniacum fecit deponi, et istum secundum quasi sanctum in eodem loco consecrari. Unde contigit ut multæ civitates in illis temporibus duos episcopos simul haberent, quorum neuter episcopi vocabulo dignus esset. Bavenbergensem⁴⁶ episcopatum, tam rebus exterius divitem quam sapientibus personis intus venerabilem, cuidam mangoni dedit, immo pro inestimabili pecunia vendidit, qui melius sciebat nummos monetae cujuslibet aestimare, quam textum cujuslibet libri, ne dicam intelligere vel exponere, saltem regulariter pronuntiare. Qui tum in sacro officio vigiliæ pascalis primam ex more lectionem coram sapientibus clericis pronuntiavit: « Terra autem erat inanis et vacca! » Ipse nimirum, licet bipes, vacca bruta et omni probitate vacua! Ipse tamen, quamvis nec suo nec ecclesiæ, quam ipse quasi regendam acceperat, auro parceret ut gratiam regis obtineret, ipso rege consiliante deponitur, et episcopatus alii datur, non qui vita et sapientia sit episcopatu dignior, sed qui regis flagitiorum major in omnibus fuisset assentator.

16. Inter hæc omnia jam abeunte adolescentia, mox ut Adalbertum Bremensem episcopum nactus est consiliarium, ipsius suasionibus cepit in desertis⁴⁷ locis altos et natura munitos montes quærere, et in his hujusmodi castella fabricare, quæ si in locis competentibus starent, ingens regno firmamentum simul et ornamentum⁴⁸ forent. Quorum primum et maximum Hartesburg appellavit: quod ita forti muro et turribus et portis exterius munit, ita regalibus ædificiis intus adornavit, tale monasterium in ipso construxit, tales ornatus in ipso monasterio collocavit, tales et tot clericos illuc undique congregavit, uti⁴⁹ aliquot episcopales locos⁵⁰ omni suo apparatu equipararet⁵¹, aliquot etiam transenderet. Quicquid ornatus ecclesiastici quemlibet episcopum magis decorum videbat habere, sive præcepto sive precibus acceptum, suo monasterio studebat conferre. Cetera vero castella non tam

VARIE LECTIONES.

⁴⁰e. Cicensis Eppo 2. ⁴¹ita ed. q vre 1. ⁴²an 1b. ⁴³despositæ 1. ⁴⁴pudicie 1. ⁴⁵quam 1. ⁴⁶Bavenbergensem 1. ⁴⁷it 1, 2. ⁴⁸ornatum 1. ⁴⁹ita edd. ut 2 ubi 1. ⁵⁰loco 1. ⁵¹equipperaret 1 e. quiperaret 2.

pulcra quam fortia esse laborabat. Beatus et valde A beatus esset, si munitiones easdem contra paganos erexisset. Nam ipsi jam dudum aut omnes fuissent christiani, aut christianis principibus in perpetuum tributarii. Sed hæc castellorum diversis in locis constructio⁵³ primo nostratibus puerilis⁵⁴ ludus videbatur, quia nondum ejus intentio mala cognoscebatur. Et non solum ea fieri, nichil adhuc periculi timentes, cum jam possent, non prohibebant, verum etiam ex hoc eum fore contra nationes externas bellicosum quasi divinantes, ad ipsas ædificationes eum vel opibus vel operibus adjuvabant. Postquam vero præsidia in ipsis castellis collocata cœperunt in circuitu suo⁵⁵ prædationes agere, non suos labores in suos usus comportare, liberos homines ad opus servile compellere, filias vel uxores B alienas ludibrio habere: tunc primum, quid illa castella portenderent, intellexerunt, nec tamen adhuc resistere vel se defendere præsumperunt. Tantum illi qui lædebantur, querelas occulte faciebant apud illos qui, longius a castellis remoti⁵⁶, nichil adhuc mali patiebantur. Illasi vero dum læsis auxilium ferre negligebant, tyrannidi vires in se ipsos tribuebant. Nam ab agricolis ad militares, a terræ fructibus ad libertatem adimendam ascendit; et Fridericum de Monte, qui inter liberos homines vel⁵⁷ nobiles eximius habebatur, famulum suum esse rex asseruit; Wilhelmum⁵⁸ quoque, qui propter nimium cultum sui rex de Lotheslovo⁵⁹ (23) appellabatur, tanta crudelitate persequitur, quia multa ei erant prædia, sed non multa sapientia, ut propter hos duos ab omni Saxonia præcipue facta sit adversus regem conjuratio, quamvis ab ipsis duobus pessima reddita sit retributio. Nam postquam Saxones omnes manifestum jam contra regem bellum cœperunt, illi duo fidei juratæ obliti, primi relicta patria transfugæ viles ad hostes defecerunt. Hoc vero postea patebit.

17. Gens vero Suevorum, audita Saxonum calamitate, clam legatos suos ad illos misit, et fœdus cum eis fecit, ut neuter populus ad alterius oppressionem regi ferret auxilium. Volebat enim rex etiam Suevos violenter opprimere, et ut sibi de prædiis suis redderent tributa compellere. Quod fœdus Saxones si fideliter servassent, et ab infamia⁶⁰ perfidiæ et a magna parte calamitatis liberi fuissent.

18. Sigifridus⁶¹ Magontinæ sedis archipræsul, Werinhero⁶² Magedaburgensi et Burchardo Halberstadensi⁶³ episcopis litteras querimonia plenas misit, quod rex in episcopatu suo loca prædationibus faciendis apta elegisset, positisque inibi castellis et prædiis, multa mala rebus suæ ecclesiæ faceret.

Rogavit etiam in eisdem litteris quatenus se cum Annone Coloniensi archiepiscopo fidelissimo fœdere conjungerent; non quod qualibet inimicitia dissilirent, sed quia non talis amicitia eos fideliter adunaret, ut uterque alteri secreta sua credere, sicut vellet, auderet. Hoc autem omni regno fore necessarium; quia si illi duo, qui majores erant in regno, fideliter in unum convenirent, in multa securitate totum regnum constituere potuissent. Hoc autem illos duos episcopos eo facile efficere posse, quo alter eorum, scilicet Magedaburgensis esset frater, alter vero consobrinus superius nominati Coloniensis archiepiscopi. Eandem querimoniam fecerunt ad invicem omnes pene regni Theutonici principes; sed tamen palam nullus audebat fateri, tanto rex erat omnibus terrori. Sic quamvis soli Saxones hoc aperte viderentur incipere bellum, tamen non ipsorum solummodo consilio fuit inceptum. Qui cum tot et tantas calamitates et contumelias singuli paterentur, dum quisque suum tantummodo vulnus dolebat, et intactus adhuc vulnerato non condolebat, communi malo non resistebant communi consilio. Rex universale dampnum disponebat, et ad hoc qualibet impedimenta repellebat, et auxilia, quibus sua mala voluntas impleretur, undecumque quærebat; illi vero putantes speciale malum, contra communem perniciem nulla defensionis instrumenta parabant. Ille, quo facilius cunctos ut volebat opprimeret, prius illos in quibus eorum virtus maxime stabat, singulos labefactare temptabat.

19. (An. 1070.) Ottonem denique, virum prudentem et fortem, qui natus⁶⁴ e Saxonia dux erat in Bawaria, omni calliditate⁶⁵ deponere quærebat, quia illum cum omnibus Bawariis⁶⁶ Saxones adjuvurum non dubitabat. Ergo quendam nomine Einnonem⁶⁷, præter audaciam nichil virtutis habentem, pretio conduxit et promissionibus sollicitavit, ut ducem de regis morte secum tractasse diceret, et hoc⁶⁸ se, si negaret, singulari bello probaturum promitteret. Ita⁶⁹ certaminis illius constituto die, Otto ab amicis suis episcopis et aliis principibus præmonetur quod, si Goslariam veniret, ubi duellum fieri debebat, etiamsi adversarium suum vinceret, tamen inde cum vita non rediret. Elegit ergo honore suo potius injuste privari, quam tale iudicium subire, ubi sciebat ipsi justitiæ violentiam fieri. Igitur ad sua recessit, et associato sibi Magno, duce Saxonie, per duos fere annos cum rege bellum crudele gessit (an. 1071). Deinde consiliis amicorum coacti, cum se regie traderent potestati, rex Magnum ducem in carcere suo per integrum biennium tenuit, ita ut nullus in hoc tempore sciret utrum viveret vel ubi esset.

VARIÆ LECTIONES.

⁵³ constructo 1. ⁵⁴ puerilis 1. ⁵⁵ sui 2. ⁵⁶ ita 2 semoti 1. ⁵⁷ et 2. ⁵⁸ ita 2 Wilhelmum 1. ⁵⁹ Lutisleue 2. ⁶⁰ infancie 1. ⁶¹ Sigefridus 2. ⁶² wernero 1. *nonnunquam*, ⁶³ ita 2. halberstatensi 1. *constanter*. ⁶⁴ n. de Northem a Saxonia 1b. ⁶⁵ calliditate 1. ⁶⁶ ita 2 bawaris 1. ⁶⁷ cumnomen 1. ⁶⁸ deest 1. ⁶⁹ Itaque 1b.

NOTÆ.

(23) Id est de amore Lothi, qui filias suas amaverat.

20. Postea legatos ad regem Danorum misit ultra mare (An. 1073), eumque sibi ad Bardanwich rogavit occurrere, quo et ipse cum paucis perrexit, cum nulla fama testetur quod ante eum ullus rex in illas partes pervenerit (24). Regem illum ibi obvium habuit, cum eo secretum colloquium fecit, cui colloquio præter episcopum Adalbertum et unum de regiis consiliatoribus nullus interfuit. Ipsum tamen colloquium non diu latuit, quia ille qui cum episcopo solus aderat, cum consilium quod ibi fecerunt prohibere non posset, illud quod poterat effecit, quod principes Saxonie, quorum intererat, ipsum consilium non lateret. Rex enim Danorum regi Heinrico juravit ut ei contra omnes hostes suos, et nominatim contra Saxones, quantum posset terra marique auxilium ferret; et rex Henricus illi promisit ut ei cunctas regiones suo regno contiguas in proprium daret.

21. Igitur illo colloquio finito et Danorum rege reverso, rex Henricus⁶⁹ castellum Liuniburg, quod ibi prope erat, consideravit; cujus munitione perspecta, in ejus cupiditatem suo more vehementer exarsit, quasi, si illud in sua potestate teneret, nullus in illis partibus sibi resistere potuisset. Illud autem castellum Magni ducis parentum semper fuerat, et ad ipsum suumque patrum Herimannum tunc hereditario jure pervenerat. Ex paucis ergo quos habebat secum, fidelissimos septuaginta⁷⁰ fere dimisit in illo castello, qui etiam ipsum totamque regionem circa compellerent regio parere serviliter imperio. Sed his temere ingressis, Herimannus, dum rex e finibus suis fuisset egressus, expectat⁷¹, et mox ipsum castellum cum multa virtute circumdat. Illi quid facerent? Castellum quidem forte et cunctis nisi soli fami insuperabile, sed præter paucos panes, quos discedentes monachi reliquerant nichil quod manducari posset habebat, et fames eos castellum relinquere jubebat, sed obvia ferri virtus eos exire non sinebat. Paucis autem non erat tutum cum exercitu venire in prælium. Deditionem ergo comiti Herimanno offerebant; sed ille, nisi Magnus dux, filius fratris sui, rediret, nullum istorum abiturum dicebat. Quo comperto, rex multas angustias habuit, nec, quid sibi fuisset utile, facile excogitare potuit. Illos obsessos per vim liberare non potuit, quia de Saxonibus, quos offensos habebat, exercitum congregare non credidit; de gentibus vero aliis suæ ditioni subjectis eam multitudinem, cui illuc ire tutum esset, non habuit. Ducem reddere noluit, quia dum illum in vinculis tenebat, securus a bello Saxonie fuit. Solus enim timor ne ille occideretur fecit ut, tot injuriis acceptis, bellum non inciperetur. Tot au-

tem fidelissimos suos, inter quos etiam erant quoniam cognatos habebant et fortes, si perire dimitteret, nullum ultra fidelem sibi inveniret, et tutum tempus ab eorum propinquis nullum haberet. Reddidit ergo Magnum ducem, et suorum fidelium recepit multitudinem. Inde natum præverbium per totam Saxoniam divulgatur: quod unus Saxo septuaginta Suevis ematur, vel septuaginta Suevi uno Saxone redimantur.

22. De reditu ducis Magni quanta fuissent omni Saxonie gaudia, Tulliana non posset explicare facundia: non magis de illo gauderent, si eum a morte redivivum acceperant. Quanto⁷² eum se umquam vivum visuros desperaverant, tanto eum videntes vivum majore lætitia tripudiabant; nec solum sui vel cognati⁷³ vel clientes ejus de salute plaudebant, sed omnis omnino populus omnipotenti Deo, qui eum mirabiliter liberavit, laudes unanimiter reddebat. Quem enim patruus suus inæstimabili prædiorum sive pecuniarum pretio redimere non valuit, hunc divina pietas eo modo, quem humana prudentia numquam posset excogitare, liberavit. Itaque nichil fere jam sonabat ex ore totius Saxonie, nisi: *Deo gratias de Magni ducis ammirabili liberatione!* Illi qui numquam eum viderant, pro⁷⁴ ejus ereptione non minores⁷⁵, quam si de ejus genere vel familia fuissent Deo gratias agebant.

23. Deinde cum principum festivas apostolorum, Petri videlicet et Pauli, propinquaret, præcepit rex ut universa principum Saxonie multitudo Goslariam conveniret, ut si quid de communibus regni negotiis agi dignum emergeret, hoc ipse communi principum consilio tractaret. Omnes illuc alacres festinabant, quia calamitatum quas Saxoniam jam diu tolerabat⁷⁶, aliquem terminum fore sperabant. Igitur festivitate celebriter celebrata, cum dies ad causas agendas statuta venisset, episcopi, duces, comites ceterique ad palatium diluculo⁷⁷ primo congregantur; ibique sedentes, donec ad se rex egredietur vel ad se jubeat eos intrare, nequicquam operiuntur. Nam ille cubilis sui foribus clausis, intus cum suis parasitis aleis vel ceteris rebus nugatoriis operam dabat, et tot magnos homines ad suam januam excubare, quasi mancipia vilissima, nichil pendebat⁷⁸. Tota dies illa transit; nec ipse nec aliquis vera portans nuntius ad eos exivit. Cum jam nox facta fuisset, quidam de parasitis ejus egressus, principibus irrisorie dixit, quamdiu ibi vellent expectare, cum rex per aliam januam egressus, ad urbem suam veloci cursu properaret? Ibi sunt omnes⁷⁹ adeo turbati, qui tanto fuerant habiti a regis superbia contemptui, ut, nisi Dedi marchio eorum furorem sua prudentia

VARIE LECTIONES.

⁶⁹ N. 1. ⁷⁰ LXI 1. ⁷¹ expecta 1. ⁷² quanti 1. ⁷³ agnati corr. cognati 1. ⁷⁴ per 1. ⁷⁵ immemores 1. ⁷⁶ tollerabat 1. ⁷⁷ diluculo 1. ⁷⁸ ita 1^b. vilipendebat 1. parvi pendebat 2. *infra cap. 74.* vilipendebat suo loco est.⁷⁹ deest 1 adest 1^b. 2.

NOTÆ.

(24) Cf. Annales Einhardi a. 795.

compescebat, eadem hora regi pariter omnes, omni projecto timore, manifeste renuntiarent. Illa dies et hæc causa bellum primitus incepit; illa dies principium omnium quæ sequuntur malorum⁸² fuit. Eadem namque nocte principes omnes parum pransi, cum singulis quibus optime credebant, in unam ecclesiam, cum omnes ceteri jam dormirent, ex conducto convenerunt; ibique non paucis prius lacrimis effusis, melius sibi fore mortem quamlibet pati, quam talem vitam in tantis calamitatibus et contumeliis vivere dixerunt. Constituto itaque die et loco quo omnes cum omnibus Saxonibus convenirent, et de libertate communi, quam sibi videbant ereptum iri, communiter agerent, ita sunt singuli ad sua reversi, quasi numquam amplius ad regis servitium venturi.

24. Igitur non longo⁸¹ tempore transacto, magni parvique, sicut constitutum fuerat, ad villam quæ Normeslovo⁸³ (25) vocatur⁸⁴ omnes convenerunt; cur autem tam magnus conventus in parvo loco factus fuisset, non omnes agnoverunt. Tunc Otto, qui dux olim fuerat, sed adhuc ducis nomen habebat, omni congregata multitudine, collem, a quo loquens ab omnibus audiri posset, ascendens, fieri silentium postulavit; quo facto, cum omnes arrectis starent auribus, huiusmodi sermonem incepit:

25. « Quare vos, o milites optimi, principes vestri tam frequentes in hunc locum convenire rogassent, licet omnes fere singuli cognovistis, tamen ut nullus vestrum⁸⁵ sit qui se nescium possit asserere, visum est nobis, ut universi causam pariter agnoscatis. Calamitates et contumeliæ quas singillatim vobis omnibus rex noster jam per multa tempora fecit, magnæ sunt et intelorabiles⁸⁶; sed quas adhuc, si Deus omnipotens⁸⁷ permittet, facere disponit, multo majores sunt et graviore. Castella fortia, sicut vos scitis, in locis natura munitis plurima construxit, ibique suorum fidelium multitudinem non modicam universis armorum generibus instructam collocavit. Quæ castella, cum non contra paganos, qui nostram terram quæ sibi confinis est totam vastaverunt, sint fabricata, sed in medio terræ nostræ, ubi nemo ei unquam bella cogitabat⁸⁸ inferre, tanto molimine sint munita, quid portendant, et ex parte⁸⁹ plurimi estis experti, et, nisi misericordia Dei vestraque virtus prohibuerit, cito omnes experiemini. Bona vestra, qui juxta manetis, vobis invitis in ipsa castella deportantur; filiabus vestris et uxoribus pro sua libidine, quando⁹⁰ volunt, abutuntur; vestros servos et jumenta, quicquid volunt, sibi servire præcipiunt; immo et vos ipsos in liberis humeris vestris quælibet onera, licet sæda, portare compellunt. Sed

A quando ea quæ futura sunt mente concipio, ista quæ nunc toleratis, tolerabilia puto. Postquam enim sua castella per totam terram nostram pro sua voluntate construxerit, et ea militibus armatis et rebus ceteris ad hoc negotium pertinentibus impleverit, tunc non amplius jam bona vestra particulatim diripiet; sed universa quæ possidetis, vobis simul eripiet, et, hominibus advenis vestra bona largiens, vos ipsos, liberos et ingenuos, ignotorum hominum servos præcipiet esse. Quæ omnia numquid in vos⁹¹ fieri patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram et inhonestam, ubi illorum superbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere (SALLUST. Jug. 31)? Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt, et vos in libertate nati, æquo animo servitutem tolerabitis? Fortasse quia Christiani estis, sacramenta regi facta violare timetis. Optime, sed regi. Dum mihi rex erat, et ea quæ sunt regis faciebat, fidelitatem quam ei juravi, integram et impollutam servavi; postquam vero rex esse desivit, cui fidem servare deberem, non fuit. Itaque non contra regem, sed contra injustum meæ libertatis ereptorem; non contra patriam, sed pro patria et pro libertate mea, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit, arma capio, et ut vos ea mecum capiatis expostulo. Igitur expergiscimini, et hereditatem vobis a parentibus vestris relictam, liberis vestris relinquire; nec vestra socordia vel desidia vos et liberos vestros exulum hominum servos fieri permittite. Sed ne cuiquam vestrum causa non satis vehemens videatur, qua adversus regem arma capiamus, præcipue nos, qui ab infantia enim in terra nostra maxime nutriti et ei præ ceteris gentibus suæ ditioni subjectis fideles magis extitimus, unusquisque suas, quas ab eo passus est injurias, coram omnibus vobis exponat; et tunc, utrum satis magna necessitas nos ad injurias repellendas cogat, judicium commune decernat.»

26. Ergo Werinherus Magedaburgensis archiepiscopus, civitatem suam bis a rege cædibus et prædationibus invasam dicebat; et præterea communes injurias se non minus dolere quam suas assererat, et eis, quasi solus omnes fuisset passus, obvium se promittebat. Burchardus præsul Halberstadensis querebatur quia prædia⁹² cujusdam nobilis viri cui nomen Bodo, quæ jure suæ deberent esse ecclesiæ, rex sibi abstulisset injuste. Otto dux querimoniam fecit quia ducatum Bawariæ, quem diu juste possederat, rex sibi in nullo crimine convicto, fraude quadam excogitata, injuste rapuerit. Dedi marchio de prædiis ad se

VARIAE LECTIONES.

⁸⁰ deest f. adest 1b. 2. ⁸¹ longe f. ⁸² holcineslene 2. nockmelslou f b. ⁸³ vacatur f. ⁸⁴ nostrum f. ⁸⁵ intollerabiles f. *constanter*. ⁸⁶ omnes f. ⁸⁷ cogitabant f. ⁸⁸ p. jam 1b. ⁸⁹ ita 1b. quom diu f. ⁹⁰ n. vivos fieri f. ⁹¹ præda f.

NOTÆ.

(25) Haldensleben?

jure pertinentibus, sibi per injuriam ablati, fecit querelam. Herimannus comes, quod nuper erat factum narravit, quia ⁹⁹ urbem suam Liuniburg ⁹⁹, hereditate relictam, callide rex occupavit; et, si eam retinere potuisset, totam illam regionem, quam sibi parentes jure dimiserant, non regia potestate sed injusta possidere voluit. Fridericus comes palatii conquestus est quia beneficium quod de abbatia ⁹⁹ Herolfesfelde ⁹⁹ magnum habuerit, injusta sibi jussione regis ablatum, centum mansis agrorum a rege redimere volebat, nec valebat. Fridericus de Monte, et Willehelmus, rex agnomine, quorum priori libertatem, alteri rex eripere voluit hereditatem, uterque pro se querelam faciebat, quæ cunctos plus aliis querimoniis ad misericordiam commovebat, quia in illis duobus quid universis facere cogitabat, æstimabant; quia scilicet omnibus, si posset, libertatem simul et possessiones auferre disponebat. Deinde ceteri suas quisque proferebant, quas erat passus, injurias; ad quas commemorandas nec pagina sufficit nec memoria. Omnes ergo qui ibi convenerant—convenerat autem maximus exercitus—singillatim juraverunt, episcopi quidem, ut, quantum salvo ordine suo possent, totis viribus ecclesiarum suarum necnon et totius Saxonix libertatem contra omnes homines defenderent; laici vero ut, quamdiu viverent, libertatem suam non amitterent, terramque suam nullum deinceps violenter prædari permetterent.

27. Nec multo post (*an.* 1073, *Aug.*) recta via ad Hartesburg ⁹⁹, ubi rex erat, cum magno exercitu perrexerunt, et contra urbem, ita ut inde possent videri, castra posuerunt. Quos cum rex vidisset, subito quidem stupore percussus expavit; sed ut erat dissimulator, quasi nichil timens, nuntios misit qui dicerent se non parum mirari quid vellet tanta ⁹⁷ congregatio populi; se non putare quod quicquam contra eos tantum meruisset quare merito civile bellum incipere debuissent. Discedere eos ab armis. Si quid quærendum habeant, se paratum animo pacato cognoscere, et si quid sit corrigendum, consilio principum et amicorum suorum corrigere. Nuntii autem erant Fridericus episcopus, Bertholdus dux, Sigefridus regis capellanus. Nam mortuus jam nuper erat Adalbertus Bremensis episcopus. Quibus omnium Saxonum dedit Otto ^D responsum: se non hostili animo, nec ut civile bellum vellent incipere, ibi esse congregatos; se regi, si rex esse vellet, omni fidelitate servituros; se petere ut castella, quæ non ad munitionem regni sed ad destructionem fabricaverat, vellet destruere; si vero nollet, tunc se intelligere quare constructa fuissent; sed libertatem suam sive bona sua contra omnium hominum violentiam cum divinæ pietatis auxilio velle defendere. Cumque nuntii reversi regi

A talia retulissent, ipsique, quamvis multum temptarent, ei, quo rogata faceret, persuadere non potuissent; ipse jam nec amicis familiaribus, quia non ut volebat sibi consilium dederant, fidem habuit, sed omnibus semotis solus secum quid ageret deliberans, cum nec honestum putaret ut, quasi vi coactus, subito castella sua per multos annos constructa destrueret, nec tutum crederet ut cum paucis, quibus etiam jam minus credere cœperat, cum tanto exercitu ad omnia parato placitum aliquod adiret: paucis quibus ipsum castellum commendabat scientibus, noctu Saxoniam deseruit, et per confraga silvarum, quæ sæpe dum locos castellis quæreret peragraverat, fugiens, ad Franciam orientalem paucis comitantibus venit. Cujus fugam ut principes qui cum eo fuerant agnoverunt, male se desertos dicentes, ad sua quisque simili fuga festinauerunt. Hæc autem fuga facta est anno ab incarnatione Domini 1073.

28. Postquam vero regis fugam, quæ diu celari non poterat, Saxones agnoverunt, nil morantes, eos qui hoc castellum, quod facile destrui non poterat, obsiderent, ibi reliquerunt; ceteri vero ad cetera destruenda, quæ non adeo erant fortia, perrexerunt. Quidam autem ex ipsis ad Thuringos transierunt, et eis totam rei seriem innotescentes, ipsos in suam societatem sacramentis datis et acceptis adjunxerunt. Quicumque etiam prius, dum rex erat in provincia, secum jurare non ausi fuerant, eos jam rege fugato aut e terra sua fugiendo regem sequi, aut secum pro terra sua contra regem jurare ⁹⁸ compellebant.

29. His omnibus rite peractis, brevi tempore cum Hartesburg castellum capere fuisset difficillimum ⁹⁹—nam si in loco competenti staret, regali palatio locus idoneus esset—et illud dimittere fuisset omni Saxonix periculosum, quia si illic esca tantum comportate essent, quamlibet ingenti exercitui insuperabile maneret, aliud castellum æque firmum construxerunt ¹⁰⁰, in quo positus per vices præsidii hostibus auxilia vel alimenta venire prohibuerunt. Sed illi nonnunquam, dum Saxonibus ad novum castellum deferrentur alimenta, subito eruperunt, et intra ¹⁰¹ suos muros ea deportari fecerunt. Verum hæc faciendo, damnum quidem aliquod sive contumeliam suis hostibus intulerunt, sed exinde magis cautos eos et industrios esse docuerunt. Ergo ex utraque parte pene singulis diebus fortiter pugnatur; sed Saxones inde fortiores erant, quia et castellum suum in altiori monte positum erat, ita ut in illo infernis constituto nullus nisi sub tectis tutus esset a jactibus lapidum, et fatigatis novi milites succedebant, et eis alimenta copiose veniebant; quæ omnia hostibus erant e contra. Nam neque facile lapides in altiora

VARLÆ LECTIONES.

⁹⁹ q. per 1. ⁹⁹ s. quam liunburgk 1. ⁹⁹ abacia 1. ⁹⁹ Herasdesfelde 1. Heroldesfelde 1^b. Heresfeld 2. ⁹⁹ hertesburg 1. ⁹⁷ tanto 1. ⁹⁹ jura 1. ⁹⁹ difficillimum 1. ¹⁰⁰ estruxerunt 1. ¹⁰¹ infra 2.

mittebant, neque fessos ipsos alii sublevabant, et famas, acerrimus hostis, eos non parum affligebat; quæ eos dudum devictos ad deditionem coegisset, nisi eis cibos quidam ex Saxonibus furtim ministrarent, qui prius eis familiares fuerant.

30. Interea rex singulos Theutonici regni principes supplex adivit, se de regno Saxonix, quod cum paterna hereditate, tum eorum omnium electione suscepisset, injuste depulsum, flebiliter indicavit, in qua re non tam sibi dedecus factum, quam illis omnibus qui in se fuissent despecti, narravit; ob omnibus auxilium, quo et suam illorum vindicaret injuriam, suppliciter postulavit. Sed non multos ipsorum sermones ejus movebant, quia quantas calamitates Saxonibus intulisset, pene omnes noverant: præsertim quia eadem mala etiam Suevis et orientabilibus Francis inferre voluerat. Tamen suo magis quam illius honori prospiciunt, eique se venturos in auxilium hac ratione promittunt, ut, Saxonibus ad placitum convocatis, utriusque partis causas diligenter agnoscerent; et, si quidem eum sine culpa violenter ejecissent, totis eum viribus in regnum suum restituere laborarent; si vero culpa sua terram omnibus opulentiis plenam stultorum consiliis credulus amisisset, ei, si se vellet audire, suaderent quatenus, furore deposito, subjectis sibi nationibus justus et pius, quod esset proprium regis, existeret, nec eos quorum male consilio deceptus erat amplius audiret. Se contra homines christianos, innocentes, sibique cognatione propinquos, gratis omnino pugnare dæregant. Quos sermones rex ideo quasi gratos accepit, quia quod intendebat fieri non posse cognovit, scilicet ut sine placito Saxoniam cum exercitu violentus intraret, et eos invitos suæ ditioni subjectos ex liberis omnes servos faceret. Misit itaque nuntios ad principes Saxonix, omnia bona promittens, si se permetterent in regnum suum cum pace redire; Ottoni duci, de quo sciebat omnium consilia pendere, honorem injuste ablatum pollicetur cum magno augmento restituere, si se vellet in honorem pristinum reducere.

31. Igitur exercitu quidem magno, sed non ad præliandum parato nisi magna necessitas cogeret, congregato, Kal. Februar. cum dominicæ incarnationis annus 1074 nuper inceptus ageretur, Saxoniam ingredi disposuit. At Saxones adventu præcognito, terram suam defensuri cum maximo exercitu ad oppidum quod Nachan (26) appellatur, occurrunt, et a rege non longius, quam ut uterque exercitus alterum videre potuisset, castra constituunt. Tamen invicem missi speculatores, exercitus utriusque virtutem diligenter explorant, et utrique

A suis quod viderant certissime renuntiant. Erat autem Saxonum tam magnus exercitus, ut duplo crederetur esse major quam regis exercitus. Ergo qui erant ex parte regis, audita Saxonum multitudine simul et armorum instructione — nam rex suis dixerat illos nec equos habere nec usum militæ, sed rusticanos homines bellicarum rerum imperitos — cum prius ad præliandum fuissent incerti quia dignam non videbant causam pugnandi, nunc ad non pugnandum facti sunt certi quia cum causa deerant eis copiæ, quibus tantæ multitudinis tuto possent obviare. Missis itaque rex, ut principes sui jubebant, ad Saxones legationibus, promisit se facturum omnia quæ vellent ipsi præscribere, dummodo paternam dignitatem, quam pueritiæ suæ malorumque consiliariorum culpa se fatebatur amisisse, nolent sibi denegare. Tunc Otto dux et ceteri quibus magna fuerant promissa, persuadent aliis quatenus hac eum conditione reciperent: Castellam suam destrueret, nec ulterius ea restauraret; depredationes amplius in sua terra nullas exerceret; in Saxonia Saxonum consilio cuncta disponenda disponeret, nullumque extraneæ gentis hominem suis rebus agendam consiliatorem admitteret; et hanc sui expulsionem nunquam in aliquo eorum vindicaret. Cumque rex omnia hæc et his majora se facturum fidelissime promitteret, exercitu suo dimisso, cum paucis ad Saxones transivit, et cum laudibus et gaudio triumphali deductus, Goslarium usque pervenit. Hujus fœderis inconsulta compositio Saxonibus maximorum malorum fuit origo. Nam Suevorum, qui fœderis jam pridem cum Saxonibus facti non inmemores, cum rege contra Saxones venire noluerant, ipsi Saxones, dum fœdus cum rege facerent, fuerunt oblitæ; et ob hoc illis Suevi facti sunt ex amicis fidelibus hostes atrocissimi. Quod si aut illud non fecissent, aut in illo faciendo Suevos sibi associassent, et perfidiæ nota carerent, et non tam multos hostes sævissimos haberent.

32. Eodem tamen tempore maximam circa nos clementiam Dei cognovimus, quam nunquam tradere oblivioni debemus. Nam cum tanta esset hiemis asperitas ut omnes fluvii vel paludes transire volentibus iter terrestre præberent, et cum, viris omnibus contra regem congregatis, solæ mulieres cum parvulis domi relictæ fuissent, pagani semper nobis infesti, totam Saxoniam, mulieribus et parvulis abductis, poterant in cinerem convertere, nisi Deus eos mirabili sua pietate, velut genuinæ crudeiatis oblitos, intra proprios fines quasi clausos juberet quiescere.

33. Igitur cum rex exercitu Saxonum comitante

VARIE LECTIONES.

¹⁰³ violenter 2. ¹⁰³ ita 1^b. mmeos 1. ¹⁰⁴ deest 1, 2. eum 1^b. ¹⁰⁵ MLXXXIII 1. ¹⁰⁶ nachan 1. 1^b. Nachan prope Wirram 2. ¹⁰⁷ paternitatem d. 1. ¹⁰⁸ recipere 1. ¹⁰⁹ eorum 2. ¹¹⁰ noluerunt 1. ¹¹¹ ita 2. gemme 1.

NOTÆ.

(26) Vach.

Gostariam venisset, sui non oblitus, incipit occasiones A¹¹⁴, valde turbatum, omnibus modis eum mitigare quærere, ne, sicut promiserat, deberet in præsentî castella sua destruere. Quem cum moras neclere quidam principes nostri viderent, volentes ei placere, suaserunt ut illud castellum majus ¹¹⁵ (27), quod manere volebat, alicui de principibus Saxoniarum quasi in dedicationem traderet, donec populi furor, qui tunc vehementer ardebat, aliquantum tepesceret, et tunc castellum, sicut volebat, integrum permaneret. Nam populus, ut dirueretur, vehementer instabat; quod nisi fieret, se statim ab integro rebellem fore clamabat. Rex vero in multis angustiis positus, quid faceret nesciebat; quia nec castellum illud destruere volebat, nec alicui principum, qui illud, si sibi quasi traderetur, staturum promittebant, fidem habebat; et populum, ne recidiva bella resumeret, valde metuebat. Qua enim virtute pene solus in medio exercitu deprehensus se defenderet, vel qua fuga se, septus undique sævis hostibus, absconderet? Igitur ad ingenium suum reversus, excogitavit dolum; qui tamen non eum quem sperabat tenuit effectum. Nam quibusdam de suis antiquis familiaribus occulte præcepit ut ejus tantum propugnaculum summatim deponerent, et cum populus hoc viso totum sperans casurum discederet, illi a diruendo cessarent, et sic ¹¹⁶, paucis ruinis restauratis, integrum sicut volebat permaneret. Sed illi, suo labori parcentes, vicinos adduxere rusticos, quos, sicut erant jussi, jusserunt summos tantum muros demoli. Rustici vero cum ejus loci potestatem nunc accepissent, quo multa jam pridem mala passi fuissent, non quid juberentur sed quid jam diu desiderassent intendebant, a diruendo non quiescentes, donec lapidem super lapidem non remanere videbant. Ergo regalia ædificia, regali sumptu per multos annos constructa, brevi tempore destruant, et in tantis mœnibus nec funtamenta non eruta relinquunt. Legati regis non audent verbum facere, quia et ipsos, si quid contraxerent, minantur interficere. Itaque monasterium laborioso opere perfectum dejiciunt usque ad fundamentum, totum thesaurum ibi congestum, sive regis esset sive ecclesiarum, diripiunt, campanas dulcisonas confringunt, filium regis et fratrem, quos ibi posuerat, effodiunt, ossaque eorum velut quaslibet immunditias dispergunt, et nichil penitus ejus loci permanere D¹¹⁷ permittunt.

34. Sed rex cum castellum suum sic agnovisset adnichilatum, magno quidem dolore cordis intrinsecus conturbatus, sed eum nullo forinsecus signo protestatur, quia superfluum putabat, his quos habebat odio dolorem suum monstrare, cum non posset in eorum suppliciis ad præsens odium suum pro velle suo saturare. Præmates autem Saxoniarum, cum regis animum scirent non inmerito, quamvis ipse celaret

¹¹⁴, valde turbatum, omnibus modis eum mitigare quærere, se ipsos a consilii sive voluntatis crimine quocumque modo juberet ipse, purgando; et eos, qui crimine erant involuti, quacumque vellent poena cruciando; sed nil proficiebant. Nam rex non tantum illis qui scelus confessi ¹¹⁸ fecerant, quantum istis qui se a se perpetrato scelere purgabant, irascitur; et dedignans irasci in rusticos, in maximos hujus regionis homines furorem suum, si quando tempus haberet, accendere meditatur. Interea tamen non quantum volebat, sed quantum in præsentî valebat, suum castellum vindicat, et omnia castella vel quaslibet hujus terrarum munitiones, præter antiquas urbes ad honorem regni constructas, dirui imperat. Quod imperium non ex tranquillo rigore justitiarum, sed B¹¹⁹ ex iracundi pectoris commotione turbida processisse, hinc præcipue cognosci potuit, quia ea tella quædam de nullo malo infamata destrui, plurima vero de prædis et latrociniiis convicta, si pecunia data fuisset, intacta manere præcepit. His ita patrat, non quasi ullo dolore commotus vel quicquam mali Saxoniarum cogitans, martio mense nondum peracto (an. 1074) Saxoniam reliquit, et ad habitatores Rheni ceterarumque Franciarum partium male læta mente ¹²⁰ transivit. Fertur vero, a finibus nostris discedens, cum juramento dixisse, quod nunquam vellet amplius in Saxoniam redire nisi prius eam virtutem contraxisset, qua posset in Saxonia facere quicquid sibi libuisset.

35. Congregatis itaque illarum partium principibus, nunc singulis nunc universis humiliter ¹²¹ se prosternens, querimoniam fecit dicens, quod priores suarum expulsionis injuriarum sibi nunc leves essent, istas sibi magnas et insanabiles videri; in prioribus se cum suis principibus fuisse despectum, in istis vere suo suorumque despectui conjunctum esse cælestis militiarum, et quod esset his majus, majestatis divinæ contemptum. Nam narravit eis lacrimans, quia dum ipsorum consiliis contra suam voluntatem cedens, Saxonibus suum castellum regali sumptu constructum traderet demoliendum, illi non solum, quod eis permissum erat, illud inhumano more destruerent, sed insuper monasterium Deo sanctisque consecratum, paganis omnibus crudeliores, funditus diruerent ¹²², campanas, calices et cetera ad honorem Dei collecta velut profana confringerent, vel hostili prædatione diriperent, fratrem filiumque suum, utrumque prolem regiam, miserabiliter a sepulchris ejectos in ventum membratim dispergerent, et quod his omnibus magis esset nefandum, sanctorum reliquias ab altaribus sacris execrandis manibus erutas, velut immunditias quasdam per profana loca dissiparent. His omnibus non sine largo fletu peroratis, singulorum pedes osculans oravit, ut si

VARIAE LECTIONES.

¹¹⁴ ut c. Harcesburh 2. ¹¹⁵ sic illud p. 1b. ¹¹⁶ velaret 1b. ¹¹⁷ confesse 1. ¹¹⁸ mete 1. ¹¹⁹ humilem 2. ¹²⁰ diruerunt 1.

NOTÆ.

(27) scil. Harzburg

non suam curarent vindicare injuriam, saltem contumeliam Deo Deique sanctis illatam remanere non paterentur inultam. Ait Saxones non dicendos esse christianos, qui, cum supradicta scelera in domo Christi facerent, se Christum nec ¹¹⁹ amare nec timere monstrarent. Illos vero debere per hoc esse se Christi fideles ostendere, si, zelo Christi ferventes, ejus injurias non dubitarent ipso adjuvante vindicare. Has querimonias et supplicationes dum, quotiens fieret principum conventus, repeteret, annus integer evolvitur, antequam sua voluntas, ut in Saxoniam ducere posset exercitum, completeretur. Namque omnes qui miseras miserabiles, quas intulerat Saxonix, sciebant, cum omne bellum res sit aspera nec hujus belli satis pateret idonea causa, ad differendum hoc bellum quaslibet occasiones quærebant. Quod nisi Rodolfum ducem Suevorum, quando cum rege fœdus inibant, ut supra dictum est, Saxones offendissent, adhuc forsitan rex copias contra Saxoniam non haberet. Ille enim a Saxonibus, quorum confidebat auxilio, deceptus, regi quomodo poterat reconciliatur, et ei primus se cum suis omnibus Saxones hostiliter invasurum pollicetur. Sed hoc, ut dixi, post annum fiet integrum.

36. Interea missis vero in omnes circumquaque gentes legatis, donando, majora promittendo, cunctos si posset homines Saxonibus voluit hostes efficere, quia non tam eos suæ potestati, quod leviter fieret sine bello, subicere, quam funditus ab hominum numero quærebat adimere. Duci Boemorum Wrotizlao ¹²⁰ Misnam civitatem cum omnibus ¹²¹ ad eam pertinentibus promisit, et sic eum, ut suis partibus adjutor esset, ascivit. Liuticensibus paganis crudelitatis quam semper in Saxones habuerant frena laxavit, et quantum Saxonix suis finibus possent adjungere concessit. Illi vero dixerunt se Saxones multis bellorum tempestatibus expertos agnovisse, et se raro vel nunquam de bellis eorum gavisos fuisse; sibi suam terram sufficere, seque, si suos terminos defendere valeant, contentos esse. Regem Danorum promissionis juramento confirmatæ commemorat, seque illi daturum cuncta quæ sit pollicitus affirmat. Philippum, Latinæ Franciæ rectorem, multis pollicitationibus sollicitat, ut antiquæ memor amicitix, sibi quodcumque vocatus fuerit in auxilium veniat. Sed ille similiter a suis accusatus, et pene paterno solio depositus, vix suum honorem, cui adhuc hærebat, æe dixit retinere; ne jam isti suum, a quo penitus ceciderat, temptaret reponere. Willehalmum gentis Anglicæ regem hac conditione suum vocavit in auxilium, ut ei vicem redderet aquam, si se umquam haberet necessarium. Ille vero respondit se terram illam bellorum

A violentia pervasisse, et ideo, si reliquerit eam, ne posthac recipiatur in ea, formidare. Willehalmum ducem Pictavorum, matris suæ germanum, sororis suæ filio rogavit misereri, sibi que ferre auxilium, quo posset in regnum patris sui, quo careret injuste, restitui. At ille tantas Francigenarum, Nortmannorum ¹²², vel Aquitanorum virtutes inter se et illum esse respondit, ut nullo ingenio per tantam fortitudinem cum exercitu transire potuisset.

37. Illis omnibus præter Boemios fraudatus, cum de gentibus exteris vires satis magnas contra Saxones non haberet, pessimum, quod optime sciebat, consilium invenit, ut Saxoniam divideret, et Saxonibus contra Saxones pugnaret, ut qualibet pars victa jaceret, ipse victor exultans triumpharet. Principes igitur B Saxonix singillatim jubet ad se venire, causam fingens aliquam grandem, quam dicebat eorum consilio se velle terminare. Illi, nil dubitantes, quo sunt vocati venerunt, quo nec venire cessarent, si nullius causæ interpositione simplici præcepto regem adire jussi fuissent. Sed venientes singulos primo blandus accipiebat, cumque jam secum aliquamdiu starent, animum suum eis aperuit, et eos, ut se ad opprimendam Saxoniam pro viribus suis adjuverant, et hoc ipsum nulli proderent, jurare coegit; quod nisi statim facerent, ab eo recedere non valebant. Inde factum est, ut in nostra parte pater, in ¹²³ adversa filius esset; hinc frater unus, illinc staret alius. Multi etiam de majoribus qui bona in utrisque regionibus habebant, ut utraque servarent, sponte sua hic relicto filio sive fratre ad regem transibant, vel ipsi hic remanentes, fratres vel filios ad regem transmittabant. Plerosque militaris ordinis ad se eodem modo vocabat, et prout cujusque animum cognoscebat, minis sive promissionibus ad bellum civile sollicitabat. Etiam famulos ad se vocatos non dedignatur orare, ut vel interficiendo vel deserendo dominos, mererentur libertate donari vel etiam domini dominorum suorum fieri. Sed hæc omnia occulta erant adhuc; quia si quis ei suum jurabat adjutorium jurare coegitur ejusdem fidele silentium.

38. Quid dicam quod episcopis, quos in suas partes trahere non poterat, hujusmodi dona mittebat, quibus illis episcopatum pariter et vitam adimeret, D quatenus his personis daret episcopatum, qui suæ voluntati præberent ad omnia consensum. Per quendam fallacem ¹²⁴ monachum Werinhero ¹²⁵ Magedaburgensi archiepiscopo pulverem pigmentarium munus egregium misit, quem contra multas ægritudines salubrem sibi ab Italia a matre sua transmissum esse mandavit. Cujus partem crustæ panis insertam catulo dari præcepit; eumque ¹²⁶ sine mora mori vidimus, et quia episcopus talem medicinam non gustaverat lætati sumus.

VARIÆ LECTIONES.

¹¹⁹ n. Ch. 1. ¹²⁰ wrotizlao 2. ¹²¹ deest 1. ¹²² adest 1^b. 2. ¹²³ normannorum 1. ¹²⁴ deest 1. ¹²⁵ falsum 2. ¹²⁶ werinhero 1. ¹²⁶ eum si præcepit ne 1.

39. Sed postquam hæc omnia famæ loquacitas per Saxoniam cœpit prædicare, et mala futura eodem quo postea veniebant ordine prædicere, plebs quidem, quæ causas nescit pensare, lætatur, et omnes qui suas terras invaserint, impetu primo prosternere minatur; at nobilitas magnis angustiis afficitur, dum robur regis prævalidum saumque perexiguum subtili rationis examine metitur. Illinc namque venturos ad pugnam Francos utrumque litus Rheni tenentes, Suevos, Bawarios, Lotharingos, et Boemios aspiciunt; hinc vero non nisi Saxoniam vix tertiam partem inveniunt, quia omnes Westfali et omnes circa Misnam habitantes, regis auro corrupti, a nobis defecerunt¹²⁷. Ipsa quoque pars tertia vix secum fida manebat, quia¹²⁸ singulos in ea regia¹²⁹ promissa assidue sollicitabant. Omnes etiam episcopi præter quatuor, Magedaburgensem, Halberstadensem, Merseburgensem, Patharbrunensem¹³⁰, aut aperte ad regem transierunt, aut animo nutanti nobiscum steterunt, ut in quamcumque partem res prospere cederent, illic securi declinare potuissent.

40. Eodem tempore multa per Saxoniam signa fieri vidimus, ex quibus mala quæ post venerunt præscire potuimus. Quod enim in Magedaburgensi prato vidimus corvos¹³¹ tam acriter inter se pugnantem, ut alii alios jacere dimitterent exanimem, narrare supersedeo, quia sacratiora, non minus futurorum præsægia, narranda habeo. Episcoporum nostrorum virgæ pastorales, aere sereno, immo¹³² æstivo calore perusto, stantes in capellis ita madescebant ut aqua sua manum suam impleverent, si quis eas accipiebat¹³³. In Stidarburg erat lignea Christi in cruce pendens imago, quæ eodem tempore tanto sudoris in æstivis diebus manabat fluvio, ut nec inappulis¹³⁴ tersa sudare quiesceret, et¹³⁵ vascula nonnulla suscepto sudore impleveret. Werinherus Merseburgensis episcopus, dum sacra missarum solemniam celebraret, et more solito sanguini dominico partem corporis Christi imponeret, fundum calicis pars illa petebat, ac si caro Christi in plumbum versa fuisset. Quidam presbyter in episcopatu Magedaburgensi in villa Weddinge¹³⁶ (28), in neutra parte conversationis egregius, qui nec vitiorum labe nec virtutum laude clareret eximius, dum in sacramentorum confectione venisset ad communionem, calice levato vidit vinum non solum spiritualiter, sed et¹³⁷ visibiliter, in sanguinem conversum; cuius rubore¹³⁸ pariter et densitate perterritus nihil inde sumere præsumpsit, sed in Magedaburg civitatem, ubi adhuc¹³⁹ venerabiliter servatur, cum magno

timore portavit. Quæ omnia quid significasse putemus, nisi laborem quem post experti¹⁴⁰ sumus?

41. Ergo cum regis ira longitudine temporis in nos nimis accensa, diutius latere non posset, certisque signis, quæ mala nobis cogitabat facere, pateret; tunc principes nostri singuli et universi pariter legationes assiduas nunc cum litteris nunc sine litteris ipsi regi fecerunt, quibus hoc solum ab eo multa supplicatione petierunt, ut, cœtu principum suorum collecto, se coram eis aut culpabiles ostenderet, et convictos eorum iudicio puniret, aut ipsi suam innocentiam iudicio quolibet ostenderent, et in ejus gratia, sicut hactenus erant, permanerent. Verum cum ab eo nullum pietatis responsum accepissent, et eum de sua tantum perditione modis omnibus tractare cognovissent, ad eos qui cum eo principes erant legationes dirigunt, et eos, ut animum regis sibi placare velint, humiliter petunt. Ex quibus unam, quæ Magedaburgensis archiepiscopus Magantino misit archiepiscopo, placuit epistolam supponere, ut ex hac omnes alias, quia omnes unius modi erant, quilibet possit agnoscere.

42. « Domno Sigefrido¹⁴¹ Christi sanctissimo sacerdoti, Werinherus¹⁴² licet indignus sanctæ Magedaburgensis ecclesiæ archiepiscopus, et cum eo omnes Saxoniam præsules, duces, comites, et universi simul clerici et laici, magni vel parvi, orationem devotam pariter et servitum subjectam. Multiplices et magnæ tribulationes, quæ nos nostris peccatis exigentibus inremediabiliter nisi pietas divina subvenerit affligunt, omnium qui vel Deum timent, vel se homines esse cognoscunt, misericordiam suppliciter quærere nos compellunt. Unde quia vestram excellentiam Deum timere pariter et amare cognoscimus, specialiter ad almitatis vestræ misericordiam confugimus, humiliter orantes ut pro ipso Deo timore causam nostram juste pensetis, et, si justa fuerit inventa, misericordiam vestræ nobis auxilium ipsius amore iustitiæ, quæ Christus est, tribuat. Dominus noster rex, postquam factus adolescens, abjecto principum suorum consilio, sui juris esse cœpit, et eorum qui nec æquum nec bonum considerant, magisterio se subdidit, semper nos insolito more quærebat opprimere, bona nostra nobis eripere, suisque familiaribus ea contradere, non ob aliam culpam, nisi quia illi domi parum vel nichil habebant et terram nostram fructuosam videbant. Itaque munitiora nostræ regionis loca fortissimis castellis occupavit¹⁴³, in quibus armatos non paucos constituit, qui nos aut serviliter sibi servire compellerent aut libertatem defendere vo-

VARIE LECTIONES.

¹²⁷ defecert 1. ¹²⁸ qui 1. ¹²⁹ regis 2. ¹³⁰ patharbrunensem 1? ¹³¹ ita scribendum, res ipsa et *Annal. saxo* indicant; corvos 1. ¹³² ymmo ¹³³ arripiebat? tangebatur 2. ¹³⁴ mapulis 1. ¹³⁵ deest 1. ¹³⁶ in neutra parte conversacionis in villa Weddinge egregius 1. ¹³⁷ deest 1. 1^b. ¹³⁸ c. corobore 1. ¹³⁹ a. in sacello argenteo v. 1^b. *cod. Dresd.* ¹⁴⁰ epterti 1. ¹⁴¹ S. 1. ¹⁴² W. 1. ¹⁴³ occupatum 1.

NOTÆ.

(28) Hodie Wedringen?

lentes occiderent. Ibi quanta pericula, quantas contumelias, quanta dampna in nostris corporibus, in nostris uxoribus, in nostris possessionibus passisumus¹⁴⁴, et qualiter inde nos ad tempus misericordia Dei liberavit¹⁴⁵, quia vobis notum esse credimus, præterimus. Postquam vero, tempestate tanta misericordia Dei sedata, pacem et gratiam suam nobis reddidit, nichil nos scimus contra eum fecisse¹⁴⁶, unde merito debeat in nos recidiva bella movere. Prædia quæ querebatur ablata, legatis ipsius reddidimus, donec ipsi legati dixerunt, nichil esse reliquum quod reddere deberemus. Castella vel ceteras munitiones quas in nostris partibus destrui præcepit, omnes confregimus¹⁴⁷, nisi quas ipse nobis nolentibus¹⁴⁸ stare permisit. De monasterio suo destructo vel de sepulchris filii vel fratris sui violatis et ossibus eorum disiectis cum qualiter factum sit audiveritis, quia nos sumus innocentes agnoscetis. Ipsi castelli ubi hæc acta sunt destructionem nulli nostrum credere voluit, sed hanc operam suis famulis¹⁴⁹ et familiaribus injunxit; qui negligentes et pigri, quo citius quod erant jussi peragerent, omnes rusticos qui in illa vicinia erant convenire fecerunt, et eis demoliendi castelli potestatem dederunt. Rustici vero, sicut rustici imperiti et ab eodem castello multa mala perpassi, cum nullus adesset qui castigaret, nihil in ipso volvere relinqui, quo¹⁵⁰ iterum deberet renovari. Postea sæpius domino nostro regi legationem sicut humiles servi cum multa supplicatione misimus, ut, si quid in illa vel qualibet causa contra eum fecisse videremur, principum suorum iudicio vel negando vel emendando satisfaceremus. Quam legationem quia adhuc ut accipere vellet nullius auxilio obtinere potuimus, vestræ sanctitati simul omnes, pedibus vestris advoluti, supplicamus, ut nobis iram domini nostri regis mitigare velit, eique suadere ut, quod uni faceret homini, facere dignetur universæ genti, scilicet ne prius nos furore bellico devastare quærat, quam nos coram principibus suis criminosos et crimen emendare nolentes ostendat. Securitatem quam vos et alii principes ejus jusseritis, a nobis accipiat, ut ad nos sine bello veniat, et vestro nos iudicio vel puniat, si meruimus, vel in pace cum gratia sua dimittat, si innocentes inventi fuerimus. Sin hoc noluerit¹⁵¹, in qualibet regni sui parte principes suos convenire jubeat, et quoscumque ex nobis adesse voluerit, eis eundi, redeundi¹⁵², securitatem tribuat, et quidquid vos judicaveritis de vobis faciendum, faciat. Hoc¹⁵³ igitur domino nostro suggerite, et ei pro Dei timore suadete ut nos homines esse cogitet, ne ad periculum animæ suæ nos innocentes perdere desideret. Si vestra subli-

mitas pigra vel minus pia in his agendis fuerit, districtum Dei iudicium nostras animas a vobis exigere habebit. Quod si vestrum piûm consilium rex forsitam audire noluerit, rogamus vos et obsecramus, ut saltem vos et vestros instrumentum sui furoris habere non possit; ne, dum furori ejus ministratis, vitæ vestræ¹⁵⁴ et animæ periculum incurratis. Valet. »

43. Eundem sensum continentes vel litteris vel verbis legationes cunctis ex illa parte principibus singuli principes nostri miserunt, et tandem a rege vix, magis importunitate devicto quam pietate molito, responsum hoc acceperunt, quod hoc solo modo suam gratiam habere possent, si se suamque libertatem et omnia quæ possidebant, potestatis regis sine omni conditione tradere voluissent. Quod facere renuebant, quia nullius eum pietatis esse sæpe experti fuerant.

44. Anno igitur et amplius, postquam de Saxonia rex abiit, evoluto, quum rex esset Maguntis, in dominicæ resurrectionis festo (an. 1075, Apr. 5), Saxonum nuntius illuc cum litteris venit, quas Udoni Treverensi archiepiscopo, qui missas eo die celebrabat, cum stans in pulpito faceret populo sermonem, porrexit, et ut eas omni populo recitaret et exponeret, ex omnium persona Saxonum pro Dei amore rogavit. Quod cum regi fieri præhiberet nuntius ipse litterarum sensum cuncto populo brevi sermone fidenter exposuit, et omnes qui Deum timerent, ne Saxoniam, prius quam de aliquo crimine convicta fuisset, armis invadere vellent, verbis omnium Saxonum postulavit. Sed dux Sævorum Rodulfus fœderis a Saxonibus cum rege subito compositi non oblitus, regem, quatenus injuriam cum Deo tum sibi suisque principibus universis contumeliose factam non sine vindicta dimitteret, instigavit, et ei se cum tota virtute quam posset habere promisit. Idem ceteri principes universi fecerunt, aliqui quidem multis promissionibus allecti, plures autem vicinæ mortis necessitate, quam vitare non poterant adducti.

45. Quod ubi Saxonibus est auditum, tunc frequentes regi cunctisque primatibus legationes miserunt, obsecrantes, ut se cum ferro nollent innocentes invadere; quia si in aliquo rei majestatis regis ostenderentur, ad ipsorum arbitrium parati essent pœnas dare. Tunc rex archiepiscopo Magdeburgensi cum quibusdam aliis suam gratiam mandavit; sibi que a suis amicis esse consultum, ne totam gentem sine culpa deleteret, innouit; quorum consilium se velle, dixit, audire, si isti velent a suis inimicis discedere, sibi que¹⁵⁵ Burchardum Halberstadensem episcopum, Ottonem ducem, Fri-

VARIÆ LECTIONES.

¹⁴⁴ simus 2. ¹⁴⁵ liberaverit 2. ¹⁴⁶ deliquisse 2. ¹⁴⁷ ita 2. ¹⁴⁸ confringimus 1. ¹⁴⁹ volentibus 2.
¹⁵⁰ f. et desunt 2. ¹⁵¹ quod 2. ¹⁵² ita 2. ¹⁵³ voluerit 1. ¹⁵⁴ eis c. et r. 2. ¹⁵⁵ Ille 2. ¹⁵⁶ nec 1. ¹⁵⁷ sibi 1.

dericum præfectum palatii (29), cum ceteris quos A adhuc quæreret, traderent ¹⁵⁶. Cui legationi cum consensu ipsorum qui posebantur est responsum, at ipsi ei hac conditione præsentarentur, quatenus sub utrorumque principum iudicio starent, ut eos illorum sententia vel convictos dampnaret, vel innoxios regis gratiæ cum tota Saxonum gente reconciliaret. Sed Willelhmus Rex agnomine, et Fridericus ¹⁵⁷ de Monte, cum viderent aperte jam bellum cœpisse, sacramenti quod cum ceteris Saxonibus fecerant obliti, multarumque calamitatum quas ipsi fuerant passi, necnon quod ipsi causa principalis erant incipiendi belli, patriam infideles deseruerunt, et infideliores ad hostem patriæ regem noctu transfugerunt. Nam postea nec cives nec hostes eis fidem habebant, et apud utrosque viles et infideles, despecti et miseri erant.

fideliter defenderet, partem capitis ei superiorem penitus abscessisset. Fratres in illo prælio fuere diversi, patres contra filios, necnon et alii affectus ¹⁵⁶ erant contra se divisi. Sed si quis scelus in suo propinquo faceret, a nemine poterat sciri. Sævissimum quidem fuit illud prælium, sed brevissimo tempore peractum. Nam nostri numero quam pauci sed virtute multi — ipsi enim hostes numquam tantos ictus gladiatorum se fatebantur audisse — postquam se a suis desertos esse viderunt, et ipsi multos occidendo fatigati fuerunt, ex paucis pauciores, paulatim se a periculo subtraxerunt, regique victoriæ quidem gloriam, sed cum multa suorum ruina reliquerunt. Nam cum nostris ex partibus, ex summis principibus Gevehardus comes, ex mediis vero Folcmarus ¹⁵⁷ et Snidgerus cecidissent, ex illa parte jacuerunt octo primates, non minus ipso rege nobiles. Hoc prælium primum factum est anno Domini 1075, Idus Junii, feria tertia.

46. Ergo rex cum toto quem poterat habere exercitu juxta Beringa ¹⁵⁸ (30) venit, ibique positis castris consedit. At ex alia parte Saxones circa ¹⁵⁹ Nechilstedi ¹⁶⁰ (31) sua castra locant, et dum rex eos ad concilium vocet, expectant. Cumque verba quibus suos accusatos volebant expurgare disponent, aderat nuntius regis, qui regem cum Saxonibus non verbis sed ferro ¹⁶¹ disputare velle dicebat, et huic disceptationi diem crastinum determinabat. Nondum bene nuntius ille verba finierat, cum veniens alter, regem cum toto exercitu adventare dicebat (an. 1075, Jun. 13). Quod primo non credentes, ubi nimis verum esse cognoscunt, quia nec consilii locus erat ineundi nec exercitus ad prælium ordinandi, quod ex improvise deprensos solent facere, pauci quibus vel animus ¹⁶² vel arma fuerunt in promptu, fortiter ibant ad pugnam, plures vero, quibus longe vel animus vel arma erant ¹⁶³, vertuntur in fugam. Verum ipsi pauci qui ad prælium perstiterunt, bene quantum poterant vel suam vel illorum qui fugerant vicem peregerunt. Nam, nisi Deus ibi superbiam nostram humiliare decrevisset, paucissimi nostri totum exercitum illum in fugam vertissent. Postremi enim illorum, nescientes quod nostrorum pars major fugæ se dedisset, cœperunt et ¹⁶⁴ ipsi fugæ præsidia quærere, et, nisi illi nostrorum fugam prius agnovissent, fugiendo nobis victoriam reliquissent. Quem cui belli casus daret occidere, nec ipsis qui occidebant dabatur agnoscere, quia tanta fuit pulveris facta commotio, ut cuiquam vix inter civem et hostem posset esse discretio. Hoc tamen comperimus, quod Udo noster marchio ¹⁶⁵ consobrinum suum Rodulfum ducem gladio fortiter percussit in faciem, et nisi nasus galeæ dependens

47. Ergo rex, adepta cum multo suorum cruore victoria, aliquot dies intra sua castra manebat, donec eos quos de suis metus disperserat ¹⁶⁶ recollectit, et mortuos suos vel sepeliri vel in patriam sepeliendos fecit deportari. Deinde Saxoniam nimis lætus intravit, quam sic prostratam, ut ulterius non resurgeret, æstimavit. Obvia quæque prædando diripuit aut incendio consumpsit. Si pagani nos ita vicissent, non majorem in victos crudelitatem exercerent. Feminis nil profuit in ecclesias fugisse vel illuc suas res comportasse. Nam viri per silvas diffugerant, vel ubicumque spem salutis invenire latendo potuerant. Feminas in ipsis ecclesiis, etiam si fugissent ad altare, corrumpebant, suaque libidine barbaro more completa, feminas cum ecclesiis comburebant. Principes vero nostri diversas munitiones intraverunt, et inde legationes regis principibus ¹⁶⁷ obviam miserunt, obsecrantes, ut vel nunc Deo de sua gloria ¹⁷⁰ gratias agerent, et fratribus suis in Christo pro Christi nomine vel victis parcerent. Quorum legationum quasdam supponere complacuit, ut ex his lector ceteras, quia omnes eundem sensum habebant, agnoscere possit.

48. « Sigefrido Magontino et Adalberoni ¹⁷¹ Wirtzburgensi ¹⁷², præsulibus ¹⁷³ sanctissimis, Werinherus ¹⁷⁴ solo nomine Magedaburgensis episcopus, quicquid humilior potest et devotius. Quia vos duos duorum præceptorum Dei flamma plus aliis fervere non dubito, specialiter ad vos duos supplex confugio, rogans et obsecrans, ut in hoc perlectam Dei caritatem, sicut confido vos habere, probeitis, ut in miseros fratres misericordiæ viscera misericorditer

VARIÆ LECTIONES.

¹⁵⁶ traderet 1. ¹⁵⁷ frithericus 1. ¹⁵⁸ betinga 1^b. c. *Dresd.* ¹⁵⁹ S. c. *desunt*. 1. ¹⁶⁰ Hechilstedi 1. *Wichelstedt* 1^b. c. *Dresd.* ¹⁶¹ Nechilstede 2. ¹⁶² deest 1. ¹⁶³ animis 1. ¹⁶⁴ erat 1. ¹⁶⁵ etiam 1^b. ¹⁶⁶ Udo marchio de Stadhen 2. ¹⁶⁷ effectus 1. ¹⁶⁸ folomarus 1. ¹⁶⁹ disperat 1. ¹⁷⁰ principibus 1. ¹⁷¹ victoria 2. ¹⁷² alberoni 1. ¹⁷³ athelberoni 2. ¹⁷⁴ wertzburg. 1. ¹⁷⁵ præsulis 1. ¹⁷⁶ W. 1.

NOTÆ.

(29) I. e. comitem palatinum.

(30) Beringen prope Langensalzam.

(31) Nagelstadt ad Unstrudam.

habeatis. Cogitate quia, sicut vos melius quam ego **A** vel labore suæ dampnationis subdere potuisset, non novistis, quicquid alicui gratia divina largitur, hoc sine suo suorumque periculo sibi subjicere vellet. ei vice talenti, de quo rationem venturo judici reddat, Quod si nostrum sanguinem, dum nichil ejus super- imoutatur. Itaque quia vobis familiaritatem coram sit, laborat effundere, cogitet hoc non facile fieri posse sine suorum aliqua commixtione ¹⁷⁵. Itaque si domino nostro rege, regis cœlestis misericordia vo- nobis nullam misericordiam facere disponit, saltem luit concedere, sic ipsam familiaritatem facite cun- suorum manibus et gladiis parcere velit. Hæc igitur ctis qui vestro indigent auxilio prodesse, ut et omnis et si qua potueritis aptiora, domino nostro suggerite, qui vestro sublevatus fuerit auxilio, de vestra felici- eique ut Deum timeat, populumque, cui rector est tate gaudeat, et ipse Deus æternam mercedem vobis datus, non perdat sed custodiat, suadete: ut et ille pro lucro talenti tribuat. In primis igitur meam cau- si vos audierit, et vos si bene suaseritis, æternam sam cum domino nostro dignetur misericordia ves- mercedem recipiatis.

49. « Dominis et N. sacerdotibus sanctis, ceteris- que viris ejusdem virtutis et ordinis, Werinherus ¹⁷⁶ plenus omni miseria, æterna participari miseri- cordia. Quamvis omnes supplicationes, quas vestræ paternitati verbis vel litteris feci, nichil michi ad- huc videam profuisse, tamen iterum vestræ pietati non cesso supplicare, ut, si vos nec mea innocentis calamitas, nec, quæ vel nocentibus solet misereri, flectit ulla pietas, saltem vos tædio suo mea vincat importunitas. Per omnipotentis igitur Dei clemen- tiam vos rogo pariter et moneo, præsules sanctissimi, ut in me vos ipsos considerare dignemini, et me non solum in nullo crimine convictum, sed nec de ullo ¹⁷⁷ crimine compellatum, condempnari ne pati- amini. Culpa michi prius imponatur; defensionis michi locus donetur, ubi vel nocens vestro iudicio dignum cogar subire supplicium, vel innocens ve- strum sub gratia domini nostri ¹⁷⁸ merear habere consortium. Quis enim fuit umquam juste prius dampnatus, quam de aliquo crimine fuisset accusa- tus? Nondum michi cognovi culpam quamlibet im- poni, et jam, quasi criminum plurimorum convictus, pœnas sævissimas dedi. Quod si me quisquam do- mino meo fuisse vel esse perfidum criminatur, non minus quam qui dixit Domino: « Demonium habes » mentitur. Hæc igitur cum domino nostro clementer tractate, et ut se regem esse recogitet ¹⁷⁹ suadete, et unde rex sit appellatus edocete. Vestra quoque sapientia dignetur secum pensare, cujus vel quanti criminis sit, ecclesiarum bona vastare, ipsas eccle- sias polluere vel incendere; et si illum vel magnum crimen esse videatur, in hoc ¹⁸⁰ vos domino nostro fideles esse probate, ut, dum eum ab injusto revoca- tis, ejus animam ab incendio gehennæ liberetis; ne, dum ille externa sanctorum bona injuste devastat, internis bonis, sanctorum gratia privatus, juste ca- reat. Recorderetur etiam prudentia vestra quia mortem minatur apostolus non solum morte digna facientibus, sed etiam consentientibus. »

50. Fridericus vero, Monasterii præsul veneran- dus, quia de nostris partibus erat oriundus et Ma- gdeburgensis ecclesiæ fuerat olim canonicus, ar

VARIE LECTIONES.

¹⁷⁵ incusat 2. ¹⁷⁶ quod 2. ¹⁷⁷ domino 2. ¹⁷⁸ e. m. et c. *desunt* 1. ¹⁷⁹ dapnemur 1. ¹⁸⁰ bertoldo et g. 2. ¹⁸¹ possumus 1. ¹⁸² admixtione 2. ¹⁸³ W. 1. ¹⁸⁴ illo 1. ¹⁸⁵ d. n. regis 2. *ita* 2. ¹⁸⁶ cogitet 1. ¹⁸⁷ v. nichil vos 1.

chiepiscopo Magedaburgensi litteras misit, quibus eum ¹⁸⁸ commonuit, ut quocumque modo potuisset, pacem facere cum rege satageret. Quibus litteris has litteras Magedaburgensis archipræsul remisit :

51. « Sacerdoti Dei Friderico ¹⁸⁹ sanctissimo, Werinherus ¹⁹⁰, eo quod vocatur indignus, devotos fraternæ servitutis affectus. Quamvis eo mœrere, quem nova tribulatio genuit, ita sim plenus, ut in penetrabilibus cordis mei nullus ulli gaudio possit inveniri locus, consolationis tamen vestræ litteras ut accepi, non parum lacrimas mœroris repressi, quia nonnullum lenimen doloris ¹⁹¹ habeo, cum vel unum fratrem fraterno dolore dolere video. Tunc autem solido gaudio gauderem, si vos sicut tribulationem quam sumus experti, sic innocentiam nostram ¹⁹² B considerare viderem, vel si consilium, quod michi de faciendâ pace datis, ut ipsa re fieret, adjuvare possetis. Ut enim a rege nostro cunctisque regni principibus, maximeque ab episcopis nostris confratribus, igni ferroque terra nostra vastaretur, quod crimen nostrum tale præcessit? Vel si ullum fuit, in quo concilio sacerdotum, in quo palatio principum declaratum patuit? Quando vocati ¹⁹³ ad satisfactionem venire contempsimus? A quibus accusati et ¹⁹⁴ convicti sumus? Immo postquam domini nostri regis iram, licet sine causa, in nos exarsisse cognovimus, singulos principes, sacerdotes et laicos, scriptis et dictis suppliciter oravimus, ut coram veniendi copiam nobis impetrarent, quatenus aut criminosi ipsorum iudicio dampnaremur ¹⁹⁵, aut sine crimine cum pace et gratia domini nostri dimitteremur. Quod cum nobis nichil prodesse videremus, ipsi domino nostro legationem sicut humiles servi sæpe fecimus, supplicantes ut nos vel in crimine deprehensos iudicio principum palam dampnaret ¹⁹⁶, vel sine crimine repertos gratia ¹⁹⁷ suæ serenitate donaret. Hac igitur de culpa terram nostram sævus vastator invasit, igni ferroque pene desertam reddidit. Quod si soli laici in illo exercitu fuissent, forsitan ecclesiis et ecclesiasticis rebus pepercissent. Nunc vero quia ¹⁹⁸ plurimi sacerdotes aderant, nulli rei sacræ parcebant, sed ecclesias, quas vel ipsi vel fratres ¹⁹⁹ eorum consecraverant, igne nefario succendi videbant, nec contradicebant. Quid igitur tunc laici facerent, cum episcopos ut talia fierent consentire vel etiam instigare viderent. Sed ut hæc gesta sint ²⁰⁰, quamvis ante simus ultra modum puniti quam aliquo modo in culpa qualibet inventi, quamvis ab illis simus cæde et incendio

A sine culpa vastati, a quibus nos oporteret vel in aperto crimine defendi, tamen de faciendâ pace consilio vestræ pietatis acquiescimus, si eam fieri posse sine majore ²⁰¹ dampno nostro viderimus. Illarum partium principes in aliquem locum, quo nos tuti possimus occurrere, veniant, nosque sua sapientia quid nunc acturi simus edoceant; quia quicquid eis placuerit, dummodo nobis vel posteris nostris non noceat, noster consensus concorditer implebit. Quod si paternitas vestra suscipiens hanc ²⁰² operam opere complebit, cum cœlesti præmio nos omnes fideles semper amicos habebit. »

52. Ipso tempore Deus omnipotens urli Magedaburgensi per sanctorum merita, qui ibi plures habentur, magnam misericordiam ostendit, et ipsam urbem totumque illud episcopium a crudeli regis invasione ita mirabiliter defendit, ut nulli qui hoc cognovit ²⁰³ liceat dubitare, ipsorum meritis sanctorum tunc illam civitatem incolumem mansisse. Nam cuidam ancillæ Dei ante prælium per visionem fuerat revelatum, si caput sancti Sebastiani, quod in eadem civitate cum multa veneratione habetur, circa terminos episcopii fuisset portatum, eosdem terminos nullus posset intrare hostium. Quod cum ipsa Meginfrido ²⁰⁴, ejusdem urbis præfecto, et præfectus antequam exirent ab bellum, nobis audientibus archipræsuli nostro retulisset (32), peracto jam prælio, caput ipsum omnes terminos nostros, antequam rex veniret, circuire fecimus (33), et ita esse sicut ancilla Dei prædixerat, ex ipso rerum eventu comperimus. Nam ubicumque rex ad ipsos terminos venit, divino nutu perterritus rediens, nusquam illud episcopium intravit.

53. Sed cum rex exercitu comitante venisset Goslarium, ibique a quibusdam nostris episcopis triumphali susceptus esset gloria, ab amicis suis, quid sibi foret agendum, quæsitiv, et vix, quod sibi utile esset, invenire potuit. Nam consilium quod ei dederunt pene omnes, ut Deo de victoria sua gratiam ²⁰⁵ ageret et Saxones in pacem et gratiam suam sicut rex christianus reciperet, non accepit; quod vero ipse solus volebat, ut statim cunctos suæ servituti subiceret, ad præsens implere non potuit. Nam nec principes omnes capere valebat, quia per diversa dispersi fuerant, nec diu cum exercitu in hac terra manere potuit, quia fames in illo anno nobis tunc utilis fuerat, et Julius mensis fruges adhuc maturas non exhibebat; nec vero tutum putabat sine exercitu tunc in Saxonia remanere. Abiit ergo

VARIE LECTIONES.

¹⁸⁸ eum ut fidelis terræ de qua natus erat c. 2. ¹⁸⁹ F. 1. 2. ¹⁹⁰ W. 1. ¹⁹¹ cordis 2. ¹⁹² vestram 1. ¹⁹³ deest 1. ¹⁹⁴ vel 2. ¹⁹⁵ dampnaretur 1. ¹⁹⁶ dampnare 1. ¹⁹⁷ sue g. sue 1. ¹⁹⁸ quam 1. ¹⁹⁹ vel e. confratres dedicaverant 2. ²⁰⁰ at 1. ²⁰¹ majori 2. ²⁰² h. piam op. 2. ²⁰³ cognot 1. ²⁰⁴ meinfrido 1. 2. cf. infra cap. 117. ²⁰⁵ ita ed. gl'am [gloriam] (daret corr.) ageret 1.

NOTÆ.

(32) Hinc patet, Brunonem inter clericos archiepiscopi familiares fuisse.

(33) Ebra prope Sondershausen.

cum toto exercitu, et Saxoniam, sicut prius, habuit in incerto. Nam postquam recessit, Saxones iterum congregantur, Deumque quod eos misericorditer castigans, non penitus opprimi permiserit, humili devotione collaudant, et se invicem, quatenus unanimiter pro sua libertate tota virtute pugnent, adhortantur; Deique misericordiam non ex toto sibi sublatam inde ²⁰⁶ conjectant, quia ²⁰⁷ quasi paterna pietate flagellati, ad recipiendam virtutem discessu regis oportunitate tempus acceperant.

54. Interea rex totum exercitum iterum congregabat, ut Octobri mense Saxoniam ingressus, fruges, quas Julio mense multas in agris viderat, aut utendo aut comburendo consumeret, populumque totum vel rebellem gladio devorandum daret, vel humilem perpetuæ ²⁰⁸ servituti subiceret. Econtra Saxones magno jam periculo facti prudentes, cum non minore venerunt exercitu, jam non sicut antea fugaces terga daturi, sed fortiter pro sua libertate pugnaturi, ita ut eam vel Dei auxilio firmiter retinerent, vel cum vita simul amitterent. Ergo ambo exercitus in loco qui dicitur Everha (33) convenerunt, et a se non loco sed animo longe fuerunt. Tamen exercitus regis ad prælium non ut antea promptus erat, quia non, sicut audierat, inbelles esse Saxones expertus fuerat, et magna sibi pars de priori multitudine deerat. Nam Berchtoldus et Rodulfus duces postquam a priori sunt prælio reversi, divina pietate compuncti, quadragesimas publice ²⁰⁹ jejunaverunt, et amplius se pro rege contra Saxonom innocentiam non esse pugnuros, fideliter Deo voverunt. Tunc illi ²¹⁰ ad Saxones miserunt; et accepta dataque fide, ad secretum consilium principes ex utraque parte convenerunt. Ibi illi nostris in sua fide promiserunt, quod si se sponte tradendo regi vellent honorem facere et tota Saxonia quæta staret in pace, et ipsi nec in dura nec in longa forent captivitate. Fama quoque testante comperimus, quod rex suis jurasset principibus, ut si hoc ad honorem suum perficerent, in principio Novembris proximi omnes ad sua cum pace et gratia sua dimitteret. Igitur omnes episcopi nostri, duces, comites, ceterique majores ²¹¹, manu fidei ab illis accepta, regis potestati se sponte tradiderunt (*Oct. 25*), totumque populum suum valde tristem in patriam redire jusserunt.

55. Distributis ergo per custodias principibus nostris, rex omisso exercitu Saxoniam cum magna gloria ingreditur, et ab his qui domierant cum majore gloria suscipitur. Nam sperabant eum, sicut promiserat, cum pace et pietate venire, omnesque

suas injurias oblivioni perpetuæ tradere. At ille, suæ promissionis oblitus, nec Deo pro victoria quam sic leviter acceperat dignas laudes humiliter reddidit, nec illam quam tunc habebat gloriam unquam se disperditurum ²¹² credidit. Quod si regi regum se tunc humiliter substerneret et in victos misericordiam Dei ostenderet, non solum quos vicerat Saxones, sed omnes quibus imperabat gentes, timere se pariter et amare faceret, et ad illas etiam nationes quæ sibi non subjacebant, gloriæ suæ famam cunctis laudandam transmitteret. Quia vero crudelitatis antiquæ non immemor, timeri tantum nec amari curabat, nec Saxones sibi fideles nec alias sui regni nationes devotas habebat, et ingentem apud exterarum gentes laudem, quam posset habere, perdebat. Amicis enim non minus quam hostibus crudelis fuit, nisi quod in amicos crudelitatem prius exercebat, ut hostes ex hoc cognoscerent, quid sibi futurum sperarent.

56. Ekkiberti ²¹³ denique marchionis, qui Saxonibus nullum fecerat auxilium, sed regi, utpote valde propinquo genere, toto animo favebat, possessiones prius invadit, easque Othelrico ²¹⁴, cuidam de suis consiliariis, donavit. Hic Othelricus de Godesheim oriundus fuit, et quia Dei timorem penitus abjecerat, Godeshaz ²¹⁵ (34) agnomen habebat, quia vere ex odio Dei venerat, quod ille regi familiariter adhærebat regisque mentem pro suo velle disponebat. Deinde nostrorum bona captivorum, quæ ipsis manere debebant integra si fides fuisset ei integra, suis paratis largitur; et quæ suis principibus in nos bona promisit, cuncta mentitur. Tunc urbes et castella vel quascunque munitiones adhuc habebat Saxonia, suis sequacibus commendavit; et ut per totam regionem tyrannidem exercebant imperavit.

57. Natalis dominici festivitatem, ubi 1076 annus ab incarnatione Domini inchoatur, convocatis ²¹⁶ ad se sanctorum partium episcopis ²¹⁷, animo non festivo Goslaris celebravit, quia festum salutis humanæ principium Ottonis occisione nefanda contaminare disposuit; quem ²¹⁸ Christus ad honorem suæ nativitatis eadem gratia mirabiliter eripuit, qua ad liberandum genus humanum ipso tempore Deus homo fieri voluit. Nam ipsum ducem Roperto ²¹⁹ Bavenbergensi episcopo servandum commiserat, et episcopum eum in castello quodam, dum ipse pergeret ad curtem regiam, militibus suis custodiendum tradiderat. At rex illuc episcopo nesciente misit, ducemque ad se duci præcepit, ita ut, temporum vicibus mutatis, per noctes irent et per dies noctium vice quiescerent. Cumque in media nocte a quatuor armatis inermis ipse du-

VARIAE LECTIONES.

²⁰⁶ idem 1. ²⁰⁷ quod 2. ²⁰⁸ ita 2. perpetuo 1. ²⁰⁹ p. pro dei timore i. 2. ²¹⁰ Hi 2. ²¹¹ majores Saxonum et Thuringorum 2. ²¹² ita correxi; dispositurum 1. dispositurum ed. ²¹³ Erriberti 1. 1^b. Ekkberti marchionis de Brunescvic 2. ²¹⁴ ita 2. Othelrico 1. 1^b ita et infra. ²¹⁵ ita 2. godeshez 1. godeshetz 1^b. ²¹⁶ convocatis 1. ²¹⁷ cum frequentia suæ partis principum 2. ²¹⁸ quam 1. ²¹⁹ Roperte 1. Roberto 2.

NOTÆ.

(34) Id est dium Dei.

ctus Goslariam venisset, et illi per curtem ad silvam tendere voluissent, tunc primum intellexit, quod in silva se²⁵⁰ occidere jussi fuissent. Igitur eos rogat, ut sibi ad monasterium orare liceat. Quod ei cum fuisset negatum, subito unius ipsorum gladium comprehendit²⁵¹ per capulum, et cum ense nudo, invitis illis, ad episcopi sui custodis cubiculum²⁵² pervenit, et cum magno strepitu episcopo expergefacto, rem quæ secum agebatur innotuit, eumque ut se a furtivæ casu mortis eriperet oravit. Quod cum per oppidum divulgatum fuisset, rex eum sicut voluerat, non præsumpsit perdere, sed eum libere per curiam quo vellet ire permisit. Sed ille, sicut erat vir in omnibus prudens, ad consilia regis frequenter accessit, et sapientia sua brevi tempore promeruit, ut quicquid ad honorem regis pertineret, ejus consilio maxime rex ipse disponderet. Denique quem nuper habebat hostem sævissimum, eum nunc cœpit habere consiliatorem fidelissimum (an. 1076).

58. Nos autem ubi principes illos, qui nostros habebant in custodia, Goslariæ esse comperimus, litteras eis supplicationum pro principum nostrorum liberatione transmisimus, quæque civitas sive provincia pro sui episcopi sive primatis ereptione. Ex quibus unam tantum placuit epistolam subnectere :

59. « Domno Udoni, ovium Christi sanctarum sanctissimo pastori, clerus et populus Magedaburgensis²⁵³ ecclesiæ devotionem fidelissimam utriusque hominis. Quod tanti viri notitiam familiariter et gratiam nulla nobis adhuc nostræ servitutis exhibitione quæsimus, nosmetipsos inter nos vehementer accusamus, et nulla nos servitute nostra vobis²⁵⁴ vel notos esse factos eo magis erubescimus, quo non promeriti tanta pietatis vestræ solatia in multis nostris tribulationibus accepimus. Ex omnibus enim tribulationibus, quas vel longus jam nos usus ferre sapienter edocuit, vel quas ipsa novitas quo insolitas²⁵⁵, eo nobis graviores reddit, nulla nobis umquam gravior incubuit, quam quod nostro domino archiepiscopo²⁵⁶, immo patre piissimo, per tam longæ captivitatis ærumptam carere contigit, his præcipue tempestuosis temporibus, in quibus nobis esset maxime necessarius. Sed quia, sicut ex ipsius legatione cognovimus, multa vestræ pietatis humanitate fruitur, ita ut se non dolore captivitatis affici, sed a labore, quo plurimo fatigatus erat multa dulcedine vestra recti fateatur, omnium quas²⁵⁷ nos patimur afflictionum libenter obliti, dum caput nostrum gaudere cognoscimus, dolorem membrorum, vel si magnus sit, nullum putamus. Paternitatis igitur vestræ pedibus omnes unanimiter devoto corde prostrati, plurimas plurius referimus gratias vestræ

A pietati, quia dum hanc quæ maxime nos affligebat curam misericordia vestra mitigastis²⁵⁸, omnes alias sollicitudines nos ventis in Creticum²⁵⁹ mare portandas tradere fecistis. Quod si divina favente clementia solidum nobis hoc gaudium vestra paternitas effecerit et ad sua citius redire dominum nostrum suis suorumque supplicationibus adjuverit, numquam vos priora nobis beneficia præstitisse pœnitebit, dum et ipsum dominum nostrum vobis amicum semper ad omnia paratissimum, nosque omnes non minus devotos habebitis et subjectos, quam clerum sive populum proprium. Ad quod perficiendum si vestra sublimitas eo quo speramus studio voluerit eniti, sine multo labore credimus id posse fieri, quia hoc certum tenemus, quod ipse tenetur innocens captivus et solâ suæ salutis ecclesiæ fuit ei causa traditionis suæ. Omnipotens igitur Deus diu vos in hæc vita conservet, Ecclesiæ suæ solatium, et post hanc vitam tribuat vobis sempiternum beatæ vitæ præmium. Valet²⁶⁰. »

60. Cum ergo rex urbes et omnes in Saxonia munitiones suorum fidelium præsiidiis occupasset, et nichil sibi, quominus in Saxonia faceret cuncta quæ vellet, putaret obstare, transivit a nobis in mediæ quadragesimæ (1076), obsides multos secum ducens, et apud nos, qui tributa de regionibus nostris exigerent relinquens. Cumque suos fines intrasset, et duces ejus ceterique qui fortiter in prælio pugnaverant dona triumphalia expectarent, ille munus quod fere cunctis suis fidelibus largiri solitus erat (35), etiam nunc in præmio virtutis dare parabat; dolensque quod ex principibus in prælio non ad votum suum cecidissent, vitam, quam per ignaviam eos servasse credebat, eis per sævitiam auferri²⁶¹ cupiebat. Nam ut solus omnium dominus esset, nullum in regno suo dominum vivere vellet. Itaque cum tribus fortissimis viris armatis quandam domum desertam medio noctis intravit, et illuc unum ex militibus Rodulfi ducis secreto introduxit. Qui visis gladiis sibi timuit, quia quo effugeret non habuit, sed cum rex multis eum promissionibus oneraret, si Rodulfum ducem, ubi primum sibi daretur oportunitas, occideret, non amore promissorum sed timore gladiatorum præsentium, hoc se facturum quasi lætus promisit, suamque promissionem juramento confirmavit. Mane autem facto, cum dux de virtute et fide multum laudatus a rege, cum multa suavitate dimissus abiret, ille correptis armis velociter insequitur, et lancea protensa per mediam turbam festinans, alto clamore se ducem occidere minitatur. A militibus vero circumdatus et causam terroris interrogatus, totam seriem negotii quod in

VARIAE LECTIONES.

²⁵⁰ se furtim o. 2. ²⁵¹ appr. 2. ²⁵² hospitium 2. ²⁵³ mag.leb. 1. ²⁵⁴ nobis 1. ²⁵⁵ insolitos 1. ²⁵⁶ archi. 1. ²⁵⁷ quos 1. ²⁵⁸ mitigasti 1. ²⁵⁹ ita evendari. ex Harat. Od. 1. 26. v. mercium 1. in Ercium ed. ²⁶⁰ Val. 1. ²⁶¹ auferre 1.

NOTÆ.

(35) Id est mortem.

nocte gestum fuerat exponit, armisque projectis ipsi duci, quid et qua vi coactus jurasset, innoscit.

61. Alio tempore, cum idem dux reginam in manu sua a monasterio duceret, rex sagittario²²² cuidam præcepit, ut eum juxta reginam sagitta transigeret. Sed ab eodem sagittario præmonitus dux, reginam non perduxit, sed inventa qualibet causa festinus ab ea recessit.

62. Tertia vice cum causæ quædam²²³ intra cubiculum regis agerentur, et actionibus illis dux cum paucis suis interesset, nunciatum est ei quod duo regis famuli januam cum nudis gladiis obsiderent, qui ducem egredientem ex utroque latere perfoderent. Itaque suos cum gladiis occultis occulte fecit advenire, et aliquos ex ipsis cubiculum fecit intrare, plurimos vero præ foribus stare. Cumque omnia sicut jusserat essent disposita, cum suis accedens ad januam: *Tales, inquit, janitores, domne rex, in vestro cubiculo nollem modo vidisse, nec umquam posthac amplius volo videre.* Hæc locutus et abiit cum magno furore, et dixit, quod et implevit, quod nunquam²²⁴ vellet ulterius ad regis curiam venire.

63. Eodem vel²²⁵ simili dolo etiam Bertholdum ducem²²⁶ quærebat perdere, quia hi duo magis videbantur ejus malitiæ obsistere. Et quare de duobus tantum ejus sævitiam commemoro, qui nullum de principibus possum asserere securum tali periculo? Quadam namque die dum ipse cum suis scurris moraretur in cubiculo, et episcopi ceterique primates excubarent in vestibulo, fertur illis dixisse qui conscii et fautores erant suæ nequitiae: « Ecce isti sunt, qui regni mei divitias habent, et me meosque omnes in paupertate reliquerunt. Quod si illi de medio fuissent ablati, ego cunctique mei familiares cito possemus divites fieri. Quapropter, si viri estis et divitias habere cupitis, istos nunc inermes armati fortiter invadite, et omnia quæ illi possident accipite. » Habebat autem in cubili suo semper multas secures lato ferro splendentibus, quibus nec clipeus nec galea resistere poterat virtute aliqua. Quod nisi Anno Coloniensis præsul ab uno qui cum ceteris facinus erat acturus paulo ante fuisset submonitus, ea die fuisset perpetratum miserabile facinus.

64. Verum ut ad priora paulisper revertar, ubi primates nostri deditionem fecerunt, omnes semitas quæ per montes ducunt in Italiam, rex claudi præcepit, nec ulli homini viam patere permisit, ne rei veritas ad apostolicum prius veniret, quam ipse per legatos in suum favorem ipsum apostolicum traderet. Deinde misit Romano pontifici legatos, qui ei intimarent, quod episcopi Saxoniae sui ordinis obliti, contra se in proelio congressi²²⁷ fuissent, eumque rogarent, ut eos, sicut infideles perjuros et belli civilis auctores, gradu sacerdotali deponeret, qua-

tenus tales per quos²²⁸ ecclesia pacata regeretur, ipse in eorum locum poneret. Sed regis legatos ad apostolicum fama præcesserat, eique seriem rerum gestarum totam veraciter indicaverat. Misit ergo regi litteras, quibus eum de multis aliis criminibus arguebat, et ut episcopos a captivitate dimissos, ecclesiis bonisque suis integre restituitis, remitteret, orabat, et post hæc²²⁹ concilium in eo loco quo venire posset apostolicus congregaret, ubi episcopi vel, si digni essent, episcopalem perderent dignitatem, vel injuriam quas erant passi canonicam reciperent satisfactionem. Quod si in his sacris canonicis nolisset rex obediens existere²³⁰ et excommunicatos a societate sua repellere, se eum velut putre membrum anathematis gladio ab unitate sanctæ matris Ecclesiæ minabatur abscindere. Qua legatione suscepta, et venientibus suis quos miserat apostolico confirmata, tristis valde fuit, quia in apostolica dignitate malitiæ suæ, sicut sperabat²³¹, auxilium non invenit.

65. Rex igitur cum suis deceptoribus una Wormatiam venit, et cum singulis vel²³² binis consilium inivit, qualiter dignam vicem rependeret²³³ illi contumeliæ, quam omnes audierant Romanum pontificem sibi fecisse, quod eum se minatus sit excommunicaturum²³⁴, cum tale quid cunctis temporibus fuisset inauditum. Cumque multa multis modis diu volutarent, tandem quibusdam eorum placuit, ut episcoporum concilio facto, papam quasi Simoniacum communi consensu dampnaret, eoque deposito, rex in loco ejus unum de suis amicis constitueret, qui omnia quæ regi fuissent placita, tota voluntate perficeret. Hoc igitur inito confirmatoque consilio, fecit omnes suos episcopos convenire, et coegit eos Hildebrando, qui Romanus pontifex vocaretur et non esset, subjectionem et obedientiam interdicere; et hoc ut post nullus eorum posset negare, fecit unumquemque eorum nomine suo prænotato manu propria abnegationem Hildebrando chartis²³⁵ singulis inscribere hoc modo: « Ego N²³⁶, civitatis N, episcopus, Hildebrando subjectionem et obedientiam ex hac hora et demceps interdico, et eum posthac apostolicum²³⁷ nec habebo nec vocabo. » Quod quidem pauci fecerunt ex animo, qui et auctores ipsi fuere consilio; plures vero litteras quidem abrenunciationis mortis timore scripserunt, sed invito se fecisse per hoc ostenderunt, quia cum primum datur eis oportunitas, apostolico supplices confessionis litteras dirigunt, et se reos ei agnoscunt, sed expurgationem necessitatis obtinent. Deinde per totam Italiam misit pistolas, magnis donis et majoribus promissis illius teræ principes in favorem suæ partis inclinans. Itaque nostrates²³⁸ episcopi solummodo scripto, illi renuntiabant etiam²³⁹ juramento. Romanos etiam quam plurimos pecunia

VARIE LECTIONES.

²²² sagittario 1. ²²³ quadam 1. ²²⁴ deest 1. ²²⁵ et 1. ²²⁶ B. d. de Zaringe 2. ²²⁷ congressi 1. ²²⁸ deest 1. ²²⁹ p. h. in c. 1. ²³⁰ ee 1. ²³¹ sperarat 2. ²³² ita 2 illis 1 1^b ²³³ ita edd. recte; repelleret 1. ²³⁴ excommunicatarum 1. ²³⁵ cartis 1. ²³⁶ enim 1. ²³⁷ apostolico 1. ²³⁸ Teutonici 2. ²³⁹ non 1^b et edd.

corruptit, et ut Hildebrandum ab apostolicæ sedis honore dejicerent, talibus litteris oravit. Ipsi quoque apostolico plenas contumeliis litteras direxit, in quibus, ut apostolicum nomen et sedem cito relinqueret, minaciter præcepit. Hoc autem exemplum est literarum :

66. « Heinricus (36) Dei gratia rex, universæ sanctæ Romanæ ecclesiæ clero et populo, gratiam salutem et omne bonum. Hæc fides firma et inconcussa²⁹⁰ creditur, quæ semper et eadem et præsentis servatur et absentis, nec diuturna ejus cui debetur absentia, nec longi temporis tædio immutatur. Quam talem vos nobis servare scimus et gratias agimus, et ut eadem perseveret petimus, videlicet ut, sicut facitis, amicis nostris amici, inimicis nostris inimici jugiter existatis. Inter quos scilicet Hildebrandum monachum notantes, vos in ejus inimicitiam excitamus, quia hunc et ecclesiæ invasorem et oppressorem, et Romanæ rei publicæ vel regni nostri insidiatorem deprehendimus²⁹¹, ut in subsequenti epistola sibi a nobis directa pernoscere in promptu est²⁹² :

« Heinricus Dei gratia rex Hildebrando. Cum hactenus ex te ea quæ patris sunt expectarem, tibi que in omnibus magna fidelium nostrorum indignatione obedirem, percepi a te²⁹³ vicissitudinem, qualem oportebat ab eo, qui vitæ regni que nostri perniciosissimus hostis esset. Nam cum in primis omnem hereditariam dignitatem, quæ michi ab illa sede debebatur superbo ausu rapuisses, longius inde progrediens, regnum Italiæ pessimis artibus alienare temptasti. Nec hoc contentus, in reverentissimos episcopos, qui nobis velut dulcissima membra uniti sunt, manum mittere non timuisti, eosque superbissimis injuriis acerbissimisque contumeliis contra divina et humana jura, ut ipsi aiunt, exagitasti²⁹⁴. Quæ omnia cum ego quadam patientia dissimularem, tu hoc non patientiam sed ignaviam æstimans²⁹⁵, in ipsum caput insurgere ausus es, mandans quæ nosti, scilicet, ut tuis verbis utar, quod aut tu moreris aut michi animam regnumque tolles. Hanc inauditam contumaciam ego non verbis sed re confutandam dijudicans, generalem conventum omnium regni primatum ipsis supplicantibus habui. Ubi cum ea quæ hactenus metu et reverentia tacebantur in medium deducta fuissent, veris assertionibus illorum, quas ex ipsorum litteris audies, palam factum est, te nullatenus in apostolica sede posse persistere. Quorum sententiæ, quia justa et probabilis coram Deo hominibusque videbatur, ego quoque assentens, omne tibi papatus jus, quod habere visus es, abrenuntio, atque ut a sede Urbis, cujus michi pa-

triciatus, Deo tribuente et jurato Romanorum assensu, debetur, ut descendas, edico. »

« Hæc series nostræ epistolæ ad Hildebrandum monachum. Quam idcirco et vobis scripsimus, ut et vobis nostra voluntas, et nobis, immo Deo et nobis, vestra satisfaciatur caritas. Exsurgite²⁹⁶ igitur in eum, fidelissimi, et sit primus in fide primus in ejus dampnatione. Non autem ut sanguinem ejus fundatis dicimus, quippe cum major sibi sit post depositionem pœna vita quam mors, sed ut eum, si nolit descendere, cogatis, et alium communi omnium episcoporum et vestro consilio a nobis electum in apostolicam sedem recipiatis, qui quod iste in ecclesia vulneravit, curare et velit et possit. »

« 67. Heinricus (37), non usurpative sed pia Dei ordinatione rex, Hildebrando, jam non apostolico sed falso monacho. Hanc talem pro confusione²⁹⁷ tua salutationem promeruisti, qui nullum in ecclesia ordinem præteristi, quem confusionis non honoris, maledictionis non benedictionis, participem non feceris. Ut enim de multis pauca et egregia loquamur, rectores sanctæ ecclesiæ, videlicet archiepiscopos, episcopos, presbyteros, non modo non tangere sicut christos Domini timuisti, quin sicut servos, nescientes quid faciat dominus eorum, sub pedibus tuis calcasti; in quorum conculcatione tibi favorem ab ore vulgi comparasti; quos omnes nichil scire, te autem solum omnia nosse judicasti. Quæ utique scientia non ad ædificationem, sed ad destructionem uti studuisti, ut jure²⁹⁸ beatum Gregorium, cujus nomen tibi vendicasti, de te prophetasse credamus sic dicentem : « Ex affluentia subjectorum plerumque animus prælati extollitur, et æstimat se plus omnibus nosse, cum se videt plus omnibus posse. » Et nos quidem hæc omnia sustinimus, dum apostolicæ sedis honorem servare studuimus. Sed tu humilitatem nostram timorem fore intellexisti, ideoque et in ipsam regiam potestatem nobis a Deo concessam exurgere non timuisti, quam te nobis auferre²⁹⁹ ausus es minari, quasi nos a te regnum acceperimus, quasi in tua et non in Dei manu sit regnum vel imperium; qui Dominus noster Jesus Christus nos ad regnum, te autem non vocavit ad sacerdotium. Tu enim his gradibus ascendisti : scilicet astutia, quod monachica professio abominatur, pecuniam, pecunia favorem, favore ferrum, ferro sedem pacis adisti, et de sede pacis pacem turbasti, dum subditos in prælatos armasti, dum episcopos nostros a Deo vocatos, tu, non vocatus, spernendos docuisti, dum laicis ministerium eorum super sacerdotes usurpasti, ut ipsi deponant³⁰⁰ vel contempnant³⁰¹, qui ipsos a manu

VARIE LECTIONES.

²⁹⁰ inconcussa 1. ²⁹¹ ita 2 compreh. 1. ²⁹² hic 1 novum caput orditur. ²⁹³ deest 1. ²⁹⁴ exacerbasti 2. ²⁹⁵ existimans 2. ²⁹⁶ Exurgite 1 constanter. ²⁹⁷ confessione 2? ²⁹⁸ i. hoc b. 2. ²⁹⁹ auferri 1. ³⁰⁰ deponent 1. ³⁰¹ contempnant quos ipsi 2

NOTÆ.

(36) V. Legum T. II, p. 46.

(37) V. Leg. T. II, p. 47.

Domini per impositionem manuum episcoporum docendos²⁶² acceperant. Me quoque, qui²⁶³ licet indignus inter christos ad regnum sum unctus, teligisti, quem sanctorum Patrum traditio soli Deo judicandum docuit, nec pro aliquo crimine, nisi a fide, quod absit, exorbitaverimus, deponendum asseruit, cum etiam Julianum apostatam prudentia sanctorum episcoporum non sibi sed soli Deo judicandum deponendumque commiserit. Ipse²⁶⁴ verus papa beatus Petrus clamat: « Deum time, regem honorificate. » Tu autem quia Deum non times, me, constitutum ejus, inhonoras. Unde beatus Paulus, ubi angelo de cœlo, si prædicaverit alia, non pepercit, te quoque in terris alia docentem non excepit. Ait enim: « Si quis, vel ego, vel etiam angelus e cœlo, præter id quod evangelizavimus, vobis evangelizaverit, anathema sit. » Tu ergo hoc anathemate et omnium episcoporum nostrorum judicio et nostro dampnatus descendende, vindictam sedem apostolicam relinque! Alius in solium²⁶⁵ beati Petri ascendat, qui nulla violentiam²⁶⁶ religione palliet, sed beati Petri sanam doctrinam doceat. Ego enim²⁶⁷ Henricus²⁶⁸ rex Dei gratia, cum omnibus episcopis nostris tibi dicimus: Descende, descende²⁶⁹. »

68. Quæ litteræ cum domo papæ, in basilica Lateranensi sanctæ synodo præsidenti, fuissent allatæ, et coram synodo palam recitatæ, tanta fit in ecclesia commotio, ut idem legatus, nisi inter apostolici pedes defensionem invenisset, membratim laniatus interisset miserabiliter. Sequenti vero die^C dominus papa coram ipsa²⁷⁰ synodo declaravit, quotiens et quanta mansuetudine regem de magnis criminibus corripuisset, ut²⁷¹ episcopos a captivitate solveret quanta suavitate rogasset, apostolica auctoritate jussisset; et pro paterna dulcedine quantam superbiam amaritudinem recepisset. Deinde cunctis acclamantibus ne talis contumelia remaneret inulta, omnium consilio et consensu Henricum synodali judicio dampnavit, regisque nomine et honore privatum anathematis gladio percussit, litterasque in regnum Theutonicorum misit, quarum hic exemplar supponere placuit:

69. « Gregorius²⁷² episcopus (GRÆC. VII, *Regist.* III, 6), servus servorum Dei, omnibus qui se cupiunt annumerari inter oves quas Christus beato Petro commisit, salutem et apostolicam benedictionem. Audistis, fratres, novam et inauditam præsumptionem, audistis scismaticorum sceleratam et nomen Domini in beato Petro blasphemantium garrulitatem et audaciam; audistis superbiam ad injuriam et con-

tumeliam sanctæ et apostolicæ sedis elatam, qualem vestri patres nec viderunt nec audierunt umquam²⁷³, nec scripturarum series aliquando a paganis vel hæreticis docet emersam. Cujus mali etsi quod²⁷⁴ umquam post fundatam ecclesiam²⁷⁵ et propagatam fidem Christi processisset exemplum, omnibus tamen fidelibus pro tanto contemptu et conculcatione apostolicæ, immo divinæ auctoritatis, dolendum foret et gemendum. Quapropter si beato Petro claves regni cœlorum a domino²⁷⁶ nostro Jesu Christo traditas²⁷⁷ creditis, et vobis per manus ipsius ad æternæ vitæ gaudia introitum parare²⁷⁸ cupitis, cogitandum vobis est, quantum nunc de irrogata sibi contumelia²⁷⁹ dolere debeatis. Nisi enim hic, ubi per discrimina temptationum vestra fides et corda probantur, socii passionum efficiamini, procul dubio non estis digni, ut participes futuræ consolationis, et filii regni, cœlestem coronam et gloriam sortiâmini. Rogamus igitur caritatem vestram, ut instanter divinam misericordiam implorare studeatis, quatenus aut corda impiorum ad pœnitentiam vertat, aut reprinendo eorum nefanda consilia, quam insipientes et stulti sint qui petram fundatam²⁸⁰ in Christo evertere et divina privilegia²⁸¹ violare conantur, ostendat²⁸².

70. « Beate Petre apostolorum princeps, inclina quæso²⁸³ piæ aures tuas nobis, et audi me servum tuum, quem ab infantia nutristi, et usque ad hanc diem de manu iniquorum liberasti, qui me pro tua fidelitate oderunt et odiunt. Tu michi testis es, et domina mea mater Dei²⁸⁴, et beatus Paulus, frater tuus, inter omnes sanctos, quod tua sancta Romana ecclesia me invitum ad sua gubernacula traxit, et ego non rapinam arbitratus sum ad sedem tuam ascendere, potiusque volui vitam meam finire in peregrinatione quam locum tuum pro gloria mundi, pro seculari ingenio arripere. Et ideo²⁸⁵ ex²⁸⁶ tua gratia, non ex meis operibus credo, quod placuit tibi et placet, ut populus christianus tibi specialiter commissus, michi obediat specialiter pro vice tua michi commissa, et michi tua gratia est potestas a Deo data ligandi et solvendi in cœlo et in terra. Hac itaque fiducia fretus, pro ecclesiæ tuæ honore et defensione, ex parte omnipotentis Dei Patris et Filii et Spiritus sancti, per tuam potestatem et auctoritatem Henrico regi filio Henrici imperatoris, qui contra tuam ecclesiam inaudita superbia insurrexit, totius regni Theutonicorum et Italiæ gubernacula contradico, et omnes Christianos a vinculo juramenti, quod sibi fecerunt vel facient, absolve,

VARIE LLECTIONES.

²⁶² episcopalium docendi 2. ²⁶³ deest 1. ²⁶⁴ I. quoque 2. ²⁶⁵ sedem 2. ²⁶⁶ violencia 1. ²⁶⁷ deest 2. ²⁶⁸ N. 1. ²⁶⁹ Editio Freheri altera addit ex Lehmanni Chron. Spirensi, quæ jam supra cap. 65. legebantur: Subscriptio episcoporum singulorum. Ego N. civitatis N. episcopus Hildebrandi sectationem et obedientiam ex hac hora et deinceps interdico et eum posthac apostolicum nec habebit nec vocabo. ²⁷⁰ ipso 1. ²⁷¹ utque 2. ²⁷² N. 1. ²⁷³ ita Regest. quam 1. ²⁷⁴ aliquod R. ²⁷⁵ deest. R. ²⁷⁶ d. deo n. R. ²⁷⁷ l. esse cr. R. ²⁷⁸ patere R. ²⁷⁹ injuria R. ²⁸⁰ p. a christo fund. R. ²⁸¹ privilegio 1. ²⁸² R. add.: Qualiter autem aut pro quibus causis beatus Petrus anathematis vinculo regem alligaverit, in chartula quæ huic inclusa est, plene potestis cognoscere. Reliqua desunt. Deposito illa III, 5. extat. ²⁸³ quæsumus 2. ²⁸⁴ Domini 2. ²⁸⁵ in deo 2. ²⁸⁶ deest 1.

et ut nullus ei sicut regi serviat interdico. Dignum est enim, ut qui studet ²⁹⁷ honorem ecclesiæ tuæ minuere ²⁹⁸, ipse honorem amittat quem videtur habere. Et quia sicut christianus contempsit obedire, nec ad Deum rediit quem dimisit, participando excommunicatis, et multas iniquitates faciendo, meaque monita, quæ pro sua salute sibi misi, te teste spernendo, seque ab ecclesia tua, temptans eam scindere, separando, vinculo eum anathematis vice tua alligo, et sic eum ex fiducia tua alligo, ut scient gentes et comprobent, quia tu es Petrus, et super tuam ²⁹⁹ petram filius Dei vivi ædificavit ecclesiam suam, et portæ inferi non prævaldebunt adversus eam. »

71. Deinde non longo tempore transacto, domus apostolicus, ne regem magis injuriæ suæ dolore ^B quam zelo justitiæ excommunicasse putaretur, has litteras ad regiones Theutonicas misit, quibus se juste eum excommunicasse testatur (58).

72. « Gregorius episcopus servus, servorum Dei, omnibus episcopis, ducibus et ³⁰⁰ comitibus, ceterisque fidelibus in regno Theutonicorum ³⁰¹ christianam fidem defendentibus, salutem et apostolicam ³⁰² benedictionem. Audivimus, quosdam inter vos de excommunicatione, quam in regem fecimus, dubitare, ac querere utrum juste excommunicatus sit, et si nostra sententia ex auctoritate legalis censuræ ea qua debuit deliberatione progressa est. Quapropter, qualiter ad excommunicandum illum adducti sinus ³⁰³, prout verius potuimus, teste conscientia nostra, oculis et intellectibus omnium patefacere curavimus, non tam ut singulas causas, quæ heu nimium notæ sunt, quasi ³⁰⁴ nostro clamore in publicum projiciamus, quam ut eorum opinioni satisfaciamus, qui putant, nos spiritualem gladium temere et magis motu animi nostri quam divino metu et justitiæ zelo arripuisse. Cum adhuc in diaconatus officio positi essemus, perlata ad nos de actionibus regis sinistra ³⁰⁵ et multum inhonesta fama, propter imperialem dignitatem et reverentiam patris ac matris ejus, necnon propter ³⁰⁶ spem ac desiderium correctionis suæ sæpe eum per litteras et nuntios admonuimus, ut a pravitate sua ³⁰⁷ desisteret, et ³⁰⁸ memor clarissimi generis ac dignitatis suæ, vitam ³⁰⁹ moribus, quibus regem et futurum Deo donante deceret ³¹⁰ imperatorem, institueret. Postquam vero ³¹¹ ad pontificatus apicem licet indigni venimus, cum illius ætas pariter cresceret et iniquitas, intelligentes Deum omnipotentem tanto ³¹² districtius

A de manu nos'ra animam illius requisitarum, quanto ³⁰³ nobis ad increpandum illum præ ceteris libertas data fuisset et auctoritas, multo sollicitius eum modis omnibus, arguendo, obsecrando, increpando, ad emendationem vitæ suæ hortati sumus. Qui ³⁰⁴ cum sæpe nobis devotas salutationes et litteras mitteret excusans se, cum ³⁰⁵ ex ætate quod fluxa esset et fragilis, tum quod ab ³⁰⁶ his, in quorum manibus curia erat, multotiens sibi male suasum atque consultum sit, monita nostra de die in diem se promptissime suscepturum verbis quidem promisit, ceterum re et ³⁰⁷ exaggeratione culparum penitus conculcavit. Inter hæc quosdam familiares suos, quorum consiliis et machinationibus episcopatus et multa monasteria, inductus ³⁰⁸ per pretium, lupis pro pastoribus simoniaca heresi fœdaverat, ad pœnitentiam vocavimus: quatenus et bona ecclesiarum, quæ per interventum tam scelerati commercii sacrilega manu susceperant, venerabilibus locis ad quæ pertinerent, dum adhuc locus esset emendandi, redderent, et ipsi pro perpetrata iniquitate per lamenta pœnitudinis Deo satisfacerent. Quos dum ad hæc exequenda datas inducias spernere et in consueta nequitia pertinaciter stare cognovimus, sicut dignum erat, sacrilegos et inimicos ac membra diaboli a communione et corpore totius ecclesiæ separavimus, et regem, ut eos a domo sua, a consiliis et omni communione sua sicut excommunicatos expelleret, ammonuimus. Interim vero aggravescente contra regem Saxonum causa, cum vires et præsidia regni ex maxima parte a se deficere velle videret, iterum nobis direxit epistolam supplicem et omni humilitate plenam, in qua omnipotenti Deo et beato Petro ac nobis valde se culpabilem reddens ³⁰⁹ preces etiam obtulit, ut quod ³¹⁰ ex sua culpa in ecclesiasticis causis contra canonicam institutionem ³¹¹ et decreta sanctorum Patrum factum esset, nostra apostolica providentia et auctoritate corrigere studeamus; atque in ea suam nobis per omnia obœdientiam, consensum et fidele ³¹² promisit adjutorium. Hoc idem etiam postea a confratribus ³¹³ et legatis nostris, Humberto Prænestino episcopo, et Geraldo Ostiensi episcopo, quos ad illum misimus, ad pœnitentiam susceptus, in illorum manus per sacratas stolas quas in collo tenebant, repromittendo confirmavit. Deinde post aliquod tempus ³¹⁴ commisso cum Saxonibus prælio, rex pro victoria quam adeptus est tales Deo grates et victimas obtulit, ut vota quæ de emendatione sua

VARIÆ LECTIONES.

²⁹⁷ studet 1. ²⁹⁸ imminuere 2. ²⁹⁹ hanc 2. ³⁰⁰ deest 2. ³⁰¹ teutonico 1. ³⁰² deest 1. ³⁰³ sumus 2. ³⁰⁴ q. in 1. ³⁰⁵ de s. r. a. 1. ³⁰⁶ i. d. et r. p. ac m. e. n. n. p. desunt 1. et in Paulo Bernriedensi. ³⁰⁷ deest 2. ³⁰⁸ ac. 2. ³⁰⁹ v. suam 2. ³¹⁰ diceret 1. ³¹¹ autem 2. ³¹² deest. 1. et Paul. ³¹³ quantum 2. ³¹⁴ Quod 2. ³¹⁵ tum 2. ³¹⁶ a. q. 1. ³¹⁷ atque 2. ³¹⁸ inductis P. B. ³¹⁹ videns 2. ³²⁰ quæ 1. ³²¹ ita correxi: justitiam 1. P. B. deest. 2. ³²² profidele p. 1. ³²³ ita 2. fratribus 1. ³²⁴ deest 2.

NOTÆ.

(58) V. Pauli Bern. Vita Greg. VII, c. 78.

fecerat continuo frangeret, et nichil eorum quæ promiserat attendens, excommunicatos in suam familiaritatem et communionem reciperet, et ecclesias in eam quam consueverat confusionem traheret. Qua de re gravi dolore percussi, quamquam ³¹⁵ post contempta cœlestis regis beneficia pene omnis spes correctionis ejus nobis ablata sit, adhuc tamen animum ejus temptandum fore decrevimus, magis cupientes, eum apostolicam mansuetudinem audire quam experiri severitatem. Itaque misimus ei epistolas commonitorias, ut meminerit quid et cui promiserit, ne credat se posse fallere Deum, ejus quanto prolixior est patientia, tanto severior est, cum judicare cœperit, ira; ne in honore Deum honorantem se, nec ³¹⁶ potentiam suam ad Dei contemptum et apostolicam temptet extendere contumeliam, sciens quod superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam. Præterea misimus ad eum tres religiosos viros, suos utique fideles, per quos eum secreto monimus, ut pœnitentiam ageret de sceleribus suis, quæ quidem horrenda dicta sunt, pluribus autem nota et in multis partibus divulgata; propter quæ eum non excommunicari solum usque ad condignam satisfactionem, sed ab omni honore regni absque spe recuperationis debere destitui divinarum et humanarum legum testatur auctoritas. Postremo nisi excommunicatos a sua participatione divideret, nos nichil aliud de eo judicare aut discernere ³¹⁷ posse, nisi ut separatus ab ecclesia in excommunicatorum consortio foret, cum quibus ³¹⁸ potiusquam cum Christo partem habere elegit. Sane si nostra monita suscipere et vitam suam corrigere vellet, Deum testem invocavimus et invocamus, quantum nos de ejus salute et honore gauderemus, et cum quanta caritate eum in gremium sanctæ ecclesiæ amplecteremur, utpote eum qui princeps populi constitutus et amplissimi regni gubernacula tenens, catholicæ pacis et justitiæ defensor esse deberet. Verum quanti ipse aut scripta aut per legatos missa nostra verba fecerit, ejus facta declarant. Qui indigne ferens se a quoquam reprehendi aut corripi, non solum a perpetratis ad emendationem revocari non potuit, sed ampliori conscientiæ suæ furore arreptus, non prius cessavit, donec episcopus pene omnes in Italia, in Theutonicis vero partibus quotquot potuit, circa fidem Christi naufragare fecit, dum eos debitam beato Petro et apostolicæ sedi obœdientiam et honorem a ³¹⁹ Domino nostro Jesu Christo concessum abnegare subegit. Cum igitur iniquitatem ejus ad summum prodisse vidimus, pro his causis, videlicet primum, quod ab eorum communionem qui pro sacrilegio et reatu simoniacæ hæresis excommuni-

cati sunt, se abstinere noluit; deinde quod pro criminosis actibus suæ vitæ pœnitentiam non dico suscipere sed nec promittere quidem voluit, mentita ea fide quam in manus legatorum nostrorum promiserat; necnon quod corpus Christi, id est unitatem sanctæ ecclesiæ, scindere non expavit: pro his, inquam, culpis synodali judicio eum excommunicavimus, ut quem mites non potuimus, vel severi ad viam salutis, Deo adjuvante, revocare valeamus, aut si, quod absit, nec distractionis quidem censuram pertinuerit, nostra saltem anima ³²⁰ negligentia aut timoris discrimini non succumbat. Si quis igitur hanc sententiam injuste vel irrationabiliter prolatam esse putaverit, si talis est ut sacris regulis intelligentiæ sensum præbere non velit, nobiscum ³²¹ inde agat, et non quid nos sed quid divina auctoritas doceat, quid decernat ³²², quid consona vox sanctorum patrum judicet, patienter audiens acquiescat. Nos tamen non æstimamus quemquam fidelium, qui ecclesiastica statuta noverit, hoc errore teneri, ut non hoc, et si publice affirmare non audeat, vel in corde suo recte factum esse perhibeat; quamquam et si nos, quod Deus ³²³ avertat, non satis gravi de causa aut minus ordinate eum hujusmodi vinculo ligaverimus, sicut sancti patres asserunt, non idcirco spernenda esset sententia, sed absolutio cum omni humilitate quærenda. Vos autem, dilectissimi, qui justitiam Dei non pro regia indignatione, non pro aliquo periculo deserere voluistis, salutem eorum qui de execratione et mendacio in consummatione ³²⁴ parvipendentes, viriliter state et confortamini in Domino, scientes, quod illius partem defenditis, qui insuperabilis rex et ³²⁵ magnificus triumphator judicaturus est vivos et mortuos, reddens unicuique secundum opus suum. De cujus multimoda retributione et vos certi esse poteritis, si usque in finem fideles et inconcussi in ejus veritate perstiteritis. Propter quod et nos incessanter pro vobis rogamus Dominum ³²⁶, ut det vobis virtutem corroborari per Spiritum sanctum in nomine ejus, et convertat cor regis ad pœnitentiam; ut et ipse aliquando agnoscat, nos et vos multo verius amare eum, quam qui nunc suis iniquitatibus obsequuntur et favent. Qui si Deo inspirante voluerit respicere, quicquid contra nos molitur, semper tamen nos ad recipiendum eum in sanctam communionem, prout vestra caritas nobis consulerit, paratos inveniet.

75. Postea vero, ut excommunicationem quam fecerat amplius confirmaret, has litteras misit in Theutonicas regiones:

Gregorius episcopus (GREG. VII, *Reg. VIII*, 21, *Cod. Udalr.* 156), servus servorum Dei, dilecto in

VARIÆ LECTIONES.

³¹⁵ quamvis 2. ³¹⁶ neu 2. ³¹⁷ d. desunt 2. ³¹⁸ q. ipse p. 2. ³¹⁹ ita 2 et *Ekkh.* in 1. ³²⁰ nostram s. animam 1. ³²¹ deest. 1. ³²² discernat 2. ³²³ deest 1. ³²⁴ consummationem ruunt *supplet Mab.* ³²⁵ rex ac semper in 2. ³²⁶ deum 2.

Christo fratri N. ³²⁷ episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Quod ad perferendos labores ac pericula pro defensione veritatis te paratum intelligimus, divini muneris esse non dubitamus, cuius ³²⁸ hæc est ineffabilis gratia et mira clementia, quod nunquam electos suos penitus aberrare permittit, nunquam funditus labefactari aut dejici sinit, dum eos persecutionis tempore quadam utili probatione discussos, etiam post trepidationem aliquam semet ipsis fortiores faciat. Quoniã autem, sicut inter ignavos alium, quo turpius alio fugiat, timor exanimat ³²⁹, ita etiam inter strenuos alium, quo fortius alio agat, quo ardentius prorumpat ³³⁰, virile pectus inflammat: hoc caritati tuæ exhortationis voce curavimus commendare, ut eo magis in acie christianæ religionis stare te delectet inter primos, quo eos non dubitas victori Deo proximos atque dignissimos. Quod autem postulasti, te quasi nostris scriptis juvari ac præmuniri contra illorum insaniam, qui nefando ore garrunt, auctoritatem sanctæ apostolicæ sedis non potuisse regem Heinricum ³³¹, hominem christianæ legis contemptorem, ecclesiarum videlicet et imperii destructorem atque hæreticorum auctorem et consentaneum, excommunicare, nec quemquam a sacramento fidelitatis ejus absolvere, non adeo ³³² necessarium nobis videtur cum hujus rei tam multa ac certissima documenta in sacrarum scripturarum paginis reperiantur. Neque enim credimus eos, qui ad cumulum suæ dampnationis veritati impudenter ³³³ detrahunt et contradicunt, hoc ad suæ defensionis audaciam tam ignorantiam quam miseræ desperationis vecordia coaptasse. Nec mirum; mos est enim reproborum ob suæ nequitiae protectionem ³³⁴ consimiles sibi defendere, quia pro nichilo habent mendacii perditionem incurrere. Nam ut de multis pauca dicamus, quis ignorat vocem Domini ac salvatoris nostri Jesu Christi dicentis in evangelio: « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni cælorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cælis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in cælis? » (Matth. xvi.) Numquid hic sunt reges excepti, aut non sunt, de ovibus quas filius Dei beato Petro commisit? Quis, rogo, in hac universali ³³⁵ concessione ligandi atque solvendi, a potestate Petri se exclusum esse existimat, nisi forte infelix ille, qui jugum Domini ³³⁶ portare nolens, diaboli se subjicit oneri, et in numero ovium Christi esse recusat? Cui tamen hoc ad miseram libertatem minime proficit, quia potestatem Petri divinitus sibi concessam a superba cervice excutit; quoniam quanto eam quisque per elationem ferre abnegat, tanto durius ad dampnationem suam in

A Judicio portat. Hanc itaque divinæ voluntatis institutionem, hoc firmamentum dispensationis ecclesiæ, hoc privilegium beato ³³⁷ Petro apostolorum principi cœlesti decreto principaliter traditum atque firmatum sancti patres cum magna veneratione suscipientes atque servantes, sanctam Romanam ecclesiam tam in generalibus conciliis, quam etiam in ceteris scriptis et gestis suis universalem matrem appellaverunt; et sicut ejus documenta in confirmatione fidei et eruditione sacræ religionis, ita etiam iudicia susceperunt; in hoc consentientes et quasi uno spiritu et una voce concordantes, omnes majores res et præcipua negotia, necnon omnium ecclesiarum iudicia, ad eam quasi ad matrem et caput debere referri; ab ea nusquam appellari, iudicia ejus a nemine retractari aut refelli debere aut posse. Unde beatus Gelasius papa Anastasio imperatori scribens (epist. 10), divina fultus auctoritate, quid et qualiter de principatu sanctæ et apostolicæ sedis sentire deberet, hoc modo eum instruit: « Etsi, inquit, cunctis generaliter sacerdotibus recte divina tractantibus, fidelium ³³⁸ convenit colla submitti, quanto potius sedis illius præsulis consensus est adhibendus quem cunctis sacerdotibus et divinitas summa voluit præminere, et subsequens ecclesiæ generalis jugiter pietas celebravit? » Ubi prudentia tua evidenter advertit, nunquam quolibet penitus humano consilio æquare se quemquam posse illius privilegio vel confessioni, quem ³³⁹ Christi vox prætulit universis, quem ecclesia veneranda semper confessa est et habet devota primatem. Item Julius papa orientalibus episcopis scribens, de potestate ejusdem sanctæ et apostolicæ sedis ait (epist. 2): « Decuerat vos, fratres, adversus sanctam Romanam et apostolicam ecclesiam limare ³⁴⁰, et non ironice loqui, quoniam et ipse Dominus noster Jesus Christus eam decenter allocutus ait: » « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni cælorum. » « Habet enim potestatem singulari privilegio sibi concessam, aperire et claudere januas regni cælestis quibus voluerit. » Cui ergo aperiendi et claudendi cœli data est potestas, de terra judicare non licet? Absit. Num retinetis, quod ait beatus Paulus apostolus: « Nescitis quia angelos judicabimus, quanto magis secularia. » Beatus quoque Gregorius papa (Epist. lib. II) reges ³⁴¹ a sua dignitate cadere statuit, qui apostolicæ sedis decreta violare præsumperint scribens ad quendam senatorem ³⁴² his verbis: « Si quis regum, sacerdotum, iudicum ³⁴³ atque secularium personarum hanc constitutionis nostræ paginam agnoscens, contra eam venire temptaverit, potestatis honorisque sui dignitate ³⁴⁴ careat, reumque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, et nisi ea quæ ab illo sunt male

VARIE LECTIONES.

³²⁷ Hermanno Mettensi ed. ³²⁸ cum 1. ³²⁹ examinat 1. ³³⁰ corrumpat 1. ³³¹ N. 1. ³³² ideo 1. ³³³ imprudenter 1. ³³⁴ niti addit Regist. ³³⁵ universa 1. ³³⁶ domi 1. ³³⁷ deest 1. ³³⁸ fedelium 1. ³³⁹ quam 1. ³⁴⁰ limitare 1. ³⁴¹ deest 1. ³⁴² abbatem addit Regist. ³⁴³ iudicium 1. ³⁴⁴ deest 1.

ablata restituerit, vel digna pœnitentia illicite acta desleverit, a sacratissimo corpore ac sanguine Domini redemptoris nostri Jesu Christi alienus fiat, atque in æterno examine districtæ ultionis subjaceat. » Quod si beatus Gregorius, doctor utique mitissimus, reges, qui statuta sua super unum xenodochium violarent, non modo deponi, sed etiam excommunicari atque in æterno examine dampnari decevit; quis ³¹⁶, nos Heinricum ³¹⁴, non solum apostolicorum judiciorum contemptorem, verum etiam ipsius matris ecclesiæ, quantum in ipso est, conculcatorem, totiusque regni et ecclesiarum improbissimum prædonem et atrocissimum destructorem, deposuisse et excommunicasse reprehendat, nisi forte similis ejus; sicut beato Petro docente cognovimus in epistola de ordinatione Clementis, in qua sic ait: « Si quis amicus fuerit his, quibus ipse — de eodem Clemente dicens — non loquitur, unus est et ipse ex illis, qui exterminare Dei ecclesiam volunt; et cum corpore nobiscum esse videtur, mente et animo contra nos est, et est multo nequior hostis hic, quam illi, qui foris sunt et evidenter inimici. » Hic enim ³¹⁷ per amicitiarum speciem quæ inimica sunt gerit, et ecclesiam dispergit ac vastat. Nota ergo, carissime, si eum, qui amicitia vel colloquio his, quibus papa pro actibus suis aversus ³¹⁸ est, associatur, tam graviter judicat: quanta illum ipsum, cui pro actibus suis aversus ³¹⁸ est, animadversione dampnat. Sed ut ad rem redeamus, itane dignitas a secularibus et Deum ignorantibus inventa, non subjicietur ei dignitati quam omnipotentis Dei providentia ad honorem suum invenit mundoque misericorditer trivit? Cujus filius sicut Deus et homo indubitanter creditur ³¹⁹, ita summus sacerdos, caput omnium sacerdotum, ad dexteram Patris sedens, et pro nobis semper interpellans habetur, qui seculare regnum, unde filii seculi tument, despexit et ad sacerdotium crucis spontaneus venit. Quis nesciat, reges et duces ab his ³²⁰ habuisse principium, qui Deum ignorantem, superbia, rapinis, perfidia, homicidiis, postremo universis pene sceleribus, mundi principe videlicet ³²¹ diabolo agitante, super pares, scilicet ³²¹, homines ³²¹, dominari cæca cupidine et intolerabili præsumptione affectaverunt? Qui videlicet, dum sacerdotes Domini ad vestigia sua inclinare contendunt, cui rectius comparantur, quam ei ³²² qui est caput super omnes filios superbiæ, qui ipsum summum pontificem, sacerdotum caput, Altissimi ³²³ filiam ³²³ temptans, et omnia illi mundi regna promitte s ait: « Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me! » (Matth. iv, 9.) Quis dubitet, sacerdotes Christi regum et principum omniumque fidelium patres et magistros censi? nonne miserabilis insanix esse cognoscitur, si filius patrem, discipulus magistrum sibi conetur suljugare, et iniquis obligationibus illum

A sue potestati subijcere, a quo credit non solum in terra, sed etiam in cœlis se ligari posse et solvi? Hæc, sicut beatus Gregorius in epistola ad Mauritium imperatorem directa commemorat (epist. iv, 31), Constantinus magnus imperator, omnium regum et principum fere totius orbis dominus, evidenter intelligens, in sancta synodo Nicena ³²⁴ post omnes episcopos ultimus residens, nullam judicii sententiam super ³²⁵ eos dare præsumpsit, sed illos etiam deos vocans, non suo debere subesse iudicio, verum se an illorum pendere arbitrio iudicavit. Supradicto quoque Anastasio imperatori prælibatus papa Gelasius persuadens, ne ille intimatam suis sensibus veritatem arbitraretur injuriam, subintulit dicens: « Duo sunt quippe, imperator auguste, quibus principaliter hic mundus regitur, auctoritas sancta pontificum et regalis potestas; in quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quantum etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem. » Et paucis interpositis inquit: « Nosti itaque inter hæc illorum te pendere iudicio, non illos ad tuam velle ³²⁶ redigi voluntatem. » Talibus ergo institutis talibusque fulti auctoritatibus, plerique pontificum alii reges, alii imperatores excommunicaverunt. Nam si speciale aliquod de personis principum requiratur exemplum, beatus Innocentius papa Archadium imperatorem, quia consensit, ut sanctus Johannes Crisostomus ³²⁷ a sede sua pelleretur, excommunicavit. Alius item Romanus pontifex ³²⁸ regem Francorum, non tam pro suis iniquitatibus, quam pro eo quod tantæ potestati non erat ³²⁹ utilis, a regno deposuit, et Pipinum Karoli Magni imperatoris patrem in ejus loco substituit, omnesque Francigenas a juramento fidelitatis quod illi fecerant absolvit. Quod etiam ex frequenti auctoritate sæpe agit ecclesia sancta, cum militæ absolvit a vinculo juramenti; quod factum est his episcopis, qui apostolica auctoritate a pontificali gradu deponuntur. Et beatus Ambrosius licet sanctus, non tamen universalis ecclesiæ episcopus, pro culpa quæ aliis sacerdotibus non adeo gravis videbatur, Theodosium magnum imperatorem excommunicans ab ecclesia exclusit. Quod etiam in suis scriptis ostendit, quod aurum non ita pretiosius sit plumbo, quam regia potestate altior sit dignitas sacerdotalis, hoc modo circa principium sui pastoralis scribens: « Honor, fratres, et sublimitas episcopalis nullis poterit comparationibus adæquari. Si regum fulgori compares et principum diademati, longe erit inferius, quam si plumbi metallum ad auri fulgorem compares: quippe cum videas regum colla et principum, summitti genibus sacerdotum, et exosculata eorum dextera, eorum se credant orationibus communiri. » Et post pauca: « Hæc cuncta, fratres, ideo nos præmississe debetis agnoscere, ut ostenderemus, ni-

VARIE LECTIOES.

³¹⁶ qui 1. ³¹⁶ N. 1. ³¹⁷ N. 1. ³¹⁸ adversus Reg. ³¹⁹ credit 1. ³²⁰ ab his desunt 1. ³²¹ deest 2. ³²² deest 1. ³²³ deest 2. ³²³ in cena 1. ³²⁵ supra 1. ³²⁶ velli 1. ³²⁷ crisostomus 1. ³²⁸ Zacharias videlicet addit Reg. ³²⁹ deest 1.

chil esse in hoc seculo sacerdotibus excellentius, nichil sublimius episcopis reperiri. Meminisse etiam debet fraternitas tua, quia major potestas exorcistæ conceditur, cum spiritualis imperator ad abigendos dæmones constituitur, quam alicui laicorum causa secularis dominationis tribui possit. Omnibus regibus nempe et principibus terræ, qui religiose non vivunt, et in³⁶⁰ actibus suis Deum ut oportet, non metuunt, dæmones heu proh dolor! dominantur, et misera servitute confundunt. Tales enim non divino ducti amore, sicut religiosi sacerdotes ad honorem Dei et utilitatem animarum præesse cupiunt, sed ut intolerabilem superbiam ostentent animique libidinem expleant, ceteris dominari affectant. De quibus beatus Augustinus in libro primo de doctrina christiana dicit: « Cum vero etiam eis, qui sibi naturaliter pares sunt, hoc est hominibus, quilibet dominari affectatur, intolerabilis omnino superbia est. » Porro autem exorcistæ, ut diximus, supra dæmones a Deo imperium habent; quanto igitur magis super eos, qui dæmonibus subjecti et membra sunt dæmonum? Si ergo his tantum præminent exorcistæ, quanto amplius sacerdotes? Præterea omnis rex christianus ad exitum veniens ut³⁶¹ carcerem evadat inferni, ut de tenebris in lucem tendat ut de peccatorum vinculis in Dei iudicio absolutus appareat, sacerdotis opem supplicem ac miserandam requirit. Quis autem non modo sacerdotum, verum etiam laicorum in extremis positus, pro suæ animæ salute terræni regis imploravit auxilium? Quis³⁶² vero regum aut imperatorum aliquem christianum ex imposito sibi officio valet sacro baptismatis ex diaboli potestate eripere, et inter filios Dei connumerare, sanctoque³⁶³ chrismate præmunire? Et quod maximum est in christiana religione, quis eorum valet proprio ore corpus et sanguinem Domini conficere? vel cui eorum data est potestas ligandi solvendique in cælo et in terra? Ex quibus aperte colligitur, quanta potestate præcellat dignitas sacerdotum. Aut quis eorum potest aliquem clericum in sancta ecclesia ordinare? quanto minus pro aliqua culpa eum deponere? Namque in ecclesiasticis ordinibus majoris potestatis est deponere quam ordinare. Episcopi enim possunt alios episcopos ordinare, sed nullo modo sine aucto-

alios tyrannice opprimunt. Hi veri regis Christi, illi vero diaboli corpus sunt. Isti ad hoc sibi imperant, ut cum³⁶⁴ summo imperatore æternaliter regnent; illorum vero id potestas agit, ut cum tenebrarum principe, qui rex est super omnes filios superbæ, æterna dampnatione dispereant. Nec valde sane mirandum est, quod mali pontifices iniquo regi, quem adeptis male per eum honoribus diligunt metuuntque³⁶⁵, consentiunt; qui simoniace quoslibet ordinando, Deum pro vili etiam pretio vendunt. Nam sicut electi insolubiter³⁶⁶ suo capiti uniuntur, ita et reprobi maxime contra bonos, ei qui malitiæ caput est, pertinaciter fœderantur. Contra quos profecto non tam disserendum, quam pro eis est lacrimosis placentibus ingemendum, ut omnipotens Deus illos a laqueis Sathanæ quibus captivi tenentur eripiat, et tandem aliquando vel post pericula ad agnitionem veritatis perducatur. Hæc de regibus et imperatoribus, quia³⁶⁷ singulari gloria nuntum tumidi, non Deo sed sibi regnant. Sed quia nostri est officii, unicuique secundum ordinem vel dignitatem, qua videtur vigere, exhortationem distribuere: imperatoribus et regibus³⁶⁸ ceterisque principibus, ut elationes maris et superbæ fluctus comprimere valeant, arma humilitatis Deo auctore providere curamus. Scimus enim, quia mundana gloria et secularis cura eos permaxime, qui præsent, ad elationem trahere solet; qua semper neglecta humilitate, propriam quærendo gloriam, fratribus cupiant præminere. Deinde³⁶⁹ videtur utile maxime imperatoribus et regibus, ut cum mens illorum³⁷⁰ ad alta se erigere et pro singulari vult gloria oblectare, inveniat quibus se modis humiliet, atque unde gaudebat³⁷¹, sentiat plus timendum. Perspiciant ergo diligenter, quam periculosa, quamve timenda sit imperatoria vel regia dignitas, in qua paucissimi salvantur, et illi qui Deo miserante ad salutem veniunt, non æque ut multi pauperum, iudicio sancti Spiritus in sancta ecclesia glorificantur³⁷². A mundi enim principio usque ad hæc nostra tempora in tota authentica scriptura non invenimus septem imperatores vel reges, quorum vita fuerit adeo præcipua religione et virtute signorum decorata, sicut universalis³⁷³ multitudinis seculi contemptorum, licet eorum piures credamus apud omnipotentem Deum misericordiæ salutem invenisse. Nonneque ut de apostolis et martyribus taceamus, quis imperatorum vel regum æque ut beatus Martinus, Antonius, et Benedictus miraculis claruit? Quis³⁷⁴ imperator aut rex mortuos suscitavit, leprosos mundavit, cæcos illuminavit? Ecce Constantinum piæ memoriæ imperatorem, Theodosium, et Honorium Carolum, et Ludovicum, justitiæ amatores, christianæ religionis propagatores, ecclesiarum

VARIÆ LECTIONES.

³⁶⁰ deest 1. ³⁶¹ ut in c. 1. ³⁶² Qui 1. ³⁶³ sanctorumque 1. ³⁶⁴ auferre 1. ³⁶⁵ deest 1. ³⁶⁶ metuunt 1. ³⁶⁷ insolubiter 1. ³⁶⁸ qui Reg. 55. ³⁶⁹ principibus 1. ³⁷⁰ Proinde Reg. ³⁷¹ i. se 1. ³⁷² gaudeat Reg. ³⁷³ clarificantur Reg. ³⁷⁴ innumerabilis Reg. ³⁷⁵ enim addit R.

defensores, sancta quidem ecclesia laudat³⁷⁶ et veneratur, non tamen eos³⁷⁷ fulsisse tanta miraculorum gloria iudicat. Præterea ad quot nomina regum vel imperatorum basilicas seu altaria dedicari, vel ad eorum honorem sancta ecclesia missas statuit celebrari? Timeant reges aliique principes, ne quanto se ceteris hominibus in hac vita præferri gaudent, tanto amplius æternis incendiis subjiciantur. Unde scriptum est: « Potentes potenter tormenta patientur (Sap. vi, 7). » De tot enim hominibus Deo reddituri sunt rationem, quot suæ dominationi subditos habuerunt. Quod si alicui religioso privato non parvus labor est unam suam animam custodire, quantus labor imminet principibus super multis milibus animarum? Præterea si iudicium sanctæ ecclesiæ valde constringit peccatorem pro unius hominis interfectione, quid erit de his qui multa milia morti tradunt pro hujus mundi honore; qui licet ore aliquando dicant: « Mea culpa, » pro multorum occisione tamen in corde gaudent, in sui quasi honoris extensione, noluntque non fecisse quod egerunt, neque dolent quod fratres suos in tartarum compulerunt. Cumque ex toto corde eos non pœniteat, neque volunt humano sanguine acquisita vel detenta omittere, illorum pœnitentia apud Deum sine digno pœnitentiæ fructu inanet. Unde profecto valde est timendum atque ad memoriam eorum crebro revocandum, quia sicut præfati sumus, a mundi principio paucissimi per diversa terrarum regna reges sancti ex innumerabili eorum multitudinea reperiuntur; cum in una tantum pontificum seriatim³⁷⁸ sede, videlicet Romana, a tempore beati Petri apostoli fere centum inter sanctissimos computentur. Cur autem hoc, nisi quia reges terræ et principes vana gloria delectati, sicut prælibatum est, quæ sua sunt spiritualibus præferunt; religiosi autem pontifices vanam gloriam despicientes, quæ Dei sunt carnalibus rebus præponunt. Illi in se delinquentes³⁷⁹ facile puniunt, in Deum peccantes æquo animo ferunt; isti in se peccantibus cito ignoscunt³⁸⁰, Deum offendentibus non leviter parcunt. Illi terrenis actibus nimium dediti spiritualia parvi pendunt; isti cœlestia sedulo meditantur quæ sunt terrena contempnunt. Admonendi sunt ergo omnes christiani, qui cum Christo regnare cupiunt, ne ambitione secularis potestatis regnare affectent, sed potius præ oculis habeant, quod beatus Gregorius papa sanctissimus in libro Pastoralis admonet³⁸¹, dicens: « Inter hæc itaque quid sequendum, quidve timendum, nisi ut virtutibus pollens coactus ad regnum veniat, virtutibus vacuus ne coactus accedat. Quod si ad apostolicam sedem, in qua rite ordinati meritis beati Petri apostoli meliores efficiuntur, qui Deum timent³⁸², coacti

veniunt cum magno timore: ad regni solium cum quanto timore³⁸³ accedendum, in quo etiam boni et numiles, sicut in Saul et David cognoscitur, deteriores fiunt? Nam quod de apostolica sede prælibavimus, in decretis beati Symmachi³⁸⁴ papæ, licet experimento sciamus, sic continetur: « Ille, scilicet beatus Petrus, perhennem meritum dotem cum hereditate innocentiae misit ad posteros. » Et post pauca: « Quis enim sanctum dubitet esse, quem apex tantæ dignitatis attollit, in qua si desint³⁸⁵ bona acquisita per meritum, sufficiunt quæ a loci decessore præstantur; aut enim claros ad hæc fastigia³⁸⁶ erigit, aut eos qui eriguntur illustrat. » Quapropter quos sancta ecclesia sua sponte ad imperium vel regimen³⁸⁷ deliberato consilio advocat, non pro transitoria gloria sed pro multorum salute humiliter obediant, et semper caveant quod beatus Gregorius in eodem libro Pastoralis testatur: « Apostatæ quippe angelo similis efficitur, dum homo hominibus esse similis dedignatur. Sic Saul post humilitatis meritum in tumorem superbiæ culmine potestatis excrevit. Per humilitatem quippe prælatus est, per superbiam reprobatus. Domino attestante, qui ait: « Nonne cum esses parvulus in oculis tuis, caput te constitui in tribubus Israel? » (I Reg. xv, 17.) Et paulo inferius: « Miro autem modo cum apud se parvulus, apud Dominum magnus; cum vero apud se magnus apparuit, apud Dominum parvulus fuit. » Vigilanter quoque retinendum, quod Dominus in evangelio dicit: « Ego gloriam meam non quæro (Joan. viii, 50); » et « qui vult inter vos esse primus, sit omnium servus (Marc. x, 44). » Honorem Dei semper suo præponant; justitiam, unique suum servando jus³⁸⁸, amplectantur atque custodiant; non eant in consilio impiorum, sed religiosis semper acquiescendo corde adhæreant; sanctam ecclesiam non quærant sicut ancillam sibi subjicere, subjugare; sed permaxime oculos illius³⁸⁹, videlicet Domini, sacerdotes, magistros et patres recognoscendo, decenter³⁹⁰ studeant honorare. Nam si carnales matres et patres honorare jubemur, quanto magis spirituales? Si ille qui carnali patri vel matri maledixerit, morte multandus est; quid ille qui maledicit patri spirituali vel matri, meretur? Non carnali amore illicti studeant filium suum gregi, pro quo Christus sanguinem suum fudit, præponere; si meliorem illo et utiliorem possunt invenire; ne plus Deo diligendo filium, maximum sanctæ ecclesiæ inferant detrimentum. Patenter enim Deum et proximum, sicut christianum oportet, non amare convincitur, qui tantæ utilitati tamque necessariæ sanctæ matris ecclesiæ, prout melius potest, negligit providere. Hac namque virtute, id est caritate, neglecta, quic-

VARIE LECTIONES.

³⁷⁶ etiam 1. ³⁷⁷ eum 1. ³⁷⁸ succedentium addit Reg. ³⁷⁹ d. f. p. i. D. p. a. a. f. i. in se aessunt 1. ³⁸⁰ cognoscunt 1. 2? ³⁸¹ amone 1. ³⁸² quia t. 1. ³⁸³ ac tremore addit Reg. ³⁸⁴ deest 1. ³⁸⁵ desinit 1. ³⁸⁶ vestigia 1. ³⁸⁷ regm 1. regimen 2. ³⁸⁸ vis 1. ³⁸⁹ illos B-7 ³⁹⁰ decenter 1.

quid boni aliquis fecerit, omni fructu salutis carebit. Hæc itaque humiliter agendo, et amore Dei et proximi, sicut oportet, servando, præsumant de illius misericordia, qui dixit: « Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Matth. xi, 29). » Quem si humiliter imitati fuerint, de regno servili et transitorio ad regnum veræ libertatis et æternitatis transibunt ³⁹¹, Amen. Ammonemus vos fratres et coepiscopos ³⁹² nostros, ne faciem principum trepidantes, veritatem eis dicere timeatis, incurrentes illud Gregori: « Cum in terra hominem contra veritatem quilibet pavet, ejusdem veritatis iram cœlitus sustinet. »

74. Legatus regis reversus (an. 1076, Mart. 27), cum regi, qui tunc erat Trajecti, quod erat excommunicatus indicaret, Willehalmi, ipsius urbis episcopi, consilio rex excommunicationem illam nichil ³⁹³ pendit. Episcopus quoque idem timens, ne si populus hæc audisset, a rege sicut ab excommunicato discederet, inter missas sermonem faciens ad populum derisorie, quod rex esset excommunicatus, indicavit, sed hanc excommunicationem nichil valere, quibus poterat verbis, utpote facundus sermo, confirmavit. Sed quantum valeret, in se ipso coactus agnoscere, si liceret ei poenitendo a superbia respicere. Nam in ipso loco, in quo Romano pontifici derogabat ejusque potestatem verbosus adnichilare laborabat, ipse mala valetudine corripitur, in qua usque ad miserandum miseræ vitæ finem detinetur. Itaque morbo magis ac magis ingravescente, dum esset cum eo quidam homo regis, eumque ³⁹⁴ rogaret, ut s: cum suo mandato remitteret ad regem: Hoc, inquit, ei mitto mandatum, quod ipse et ego, et omnes ejus iniquitati faventes, dampnati sumus in perpetuum. Cumque a suis qui aderant clericis, ne talia loqueretur, esset ammonitus: Quid aliud, inquit, loquar, nisi quod verum esse visibilibus intueor. Ecce enim demones lectum meum circumstant, quatenus me, mox ut expiraverum rapiant. Itaque cum fuero de corpore eductus, rogo vos et omnes fideles, ne se fatigent pro me faciendo supplicationes. Hac igitur in desperatione defunctus, nullis orationibus Deo reconciliatus, diu jacebat insepultus, donec Romam mittitur, et inde quæsito consilio, ne populus fetore corrumpatur, apostolico jussu sine commendationibus sepelitur. Non longe autem post mortem suam abbati Cloniaccensi ³⁹⁵ apparuit, priusquam eum fuisse mortuum cognovisset, et: Non sum, inquit, vivus, sed vere defunctus, et in inferno sepultus. Sic ille sapiens et per omnia vir honestus si non esset avaritiæ venenis ³⁹⁶ infectus, stultum et miserabilem finem habuit; quia hunc,

dum poterat, præcavere noluit. Et cur eum solum dico miserabiliter obisse? cum manifestum sit, omnes fere Heinrici familiares et fideles æque miseras mortes incurrisse, et eos miseros, qui fuerant illi fideles, quia fides illa vere erat perfidia.

75. Ut enim per excessum quædam vel repetam vel præcurram, patriarcha, qui legatus apostolici, maximus auctor abjuratæ extiterat Heinrici et novi regis instituendi, postquam ex regi quasi regi sociatus retrogradus efficitur, repentina morte præventus, quia communicabat excommunicatis, incommunicatus et inconfessus huic vitæ subtrahitur. Verum quia tantæ dignitatis virum non decebat ire solum ad infernum, quinquaginta, sicut audivimus, de suis habuit socios, eadem morte repentina correptos; ne quos habebat in ³⁹⁷ iniquitate consortes, retributione non haberet participes.

76. Udo Treverensis archiepiscopus, omni pietate plenus, dum nimis mansuetus tyrannidi non resistens, Heinrico plus quam decebat obsequitur, ejus flammæ furori suæ consensionis oleum ministrat, et ut ecclesiæ deprædentur licentiam donat (V. cap. 103); et mox in crastino mane ³⁹⁸ mortuus invenitur, ut omnibus aperte constaret ideo tali eum morte obisse, quia in ecclesiarum prædatione ³⁹⁹ non timuit assensum prælere.

77. Eppo Cicensis episcopus, dum in episcopo sancti Killiani (39) quemdam rivum forti sedens in equo transiret, quem quilibet pedes sine periculo transire posset, ubi nec timor ullus fuit, equo cadente moriens sic interiit (Cf. Annal. Sax., an. 1078); sancto Killiano sic disponente, ut qui ejus urbis violentus incubator injuste vinum suum bibebat, aquam quoque suam juste bibens, ultra vinum non quærat; et quia nobis inconciliabilis ⁴⁰⁰ permansit, Deo irreconciliatus ab hac ⁴⁰¹ vita migravit.

78. Godefrius ⁴⁰² dux, qui fuit maximus hostis Saxoniarum, periit in secretiori corporis parte perfossus sævo mucrone, nec purgatus ultima confessione, nec munitus sacra communione.

79. Godebaldus ⁴⁰³, dum equo suo noviter ferrato pedem posteriorem levaret, ut an apte ferrum esset impositum ⁴⁰⁴ perspiceret, ab ipso pede in fronte percutitur, et sic ab hac vita abstrahitur.

80. Burchardus Munnensis præfectus ⁴⁰⁵, dum in quadam sua, cui præerat, urbe ab urbanis invaditur, equo cui insidebat frustra calcaribus vulnerato, fugere molitur, quia equus sæpe prius de velocitate laudatus, modo, cum maxime maximo cursu opus erat, sit stationarius, quasi diceret: *Mihi non licei eum nunc a vobis eripere, qui dum sibi licuit, nolebat se*

VARIÆ LECTIONES.

³⁹¹ Data Idibus Martii addit Reg. ubi reliqua desunt. Alia addunt codex Musei Britannici Arundel. N. 77. sec. xi. et Codex Udalrici. ³⁹² episcopos 1. ³⁹³ ita 1. 4b. vili p. 2. ³⁹⁴ eum 1. ³⁹⁵ Cluniac. 2. ³⁹⁶ ita 1b. veneno 2. ³⁹⁷ deest 1. ³⁹⁸ ita 1b. 2. deest 1. ³⁹⁹ prædationibus 2. ⁴⁰⁰ ita 1. 2. irreconciliabilis 1b. ⁴⁰¹ deest 1. ⁴⁰² dux Lothariorum Gozelo vel Godefridus 2. ⁴⁰³ Godobaldus 2. ⁴⁰⁴ repositum 2. ⁴⁰⁵ M. episcopus effectus 1.

NOTÆ.

(39) id est Wirziburgensi.

corrigere. Moritur ergo cum magno animæ suæ A periculo, quia sæpe consensum præbuit periculoso sævissimi regis consilio.

81. Liupoldus ⁴⁰⁶, frater Bertholdi regis consiliarii, qui et ipse ejus consiliarius erat, dum quadam die juxta regem equitans, cum eo quoslibet sermones conferret, accipiter quem sinistra portabat, volitare cœpit, quasi capturam peteret. Ille vero post avem parumper se inclinans, ab equo gravis cecidit, et ense quo cinctus erat e vagina lapsus, capulo terræ defixo in pectore medio recepit; et qui sæpe pravi consilii consors vel auctor fuit, sine consilio perpetuæ salutis ab hac vita recessit. His ex parte tractatis, multa his similia præteriens, ad iter inceptum volo reverti, quod non aberrando sed sponte deviendo deserui.

82. (An. 1076, April.-Mai.) Igitur comperta legatione pontificis et excommunicatione sive depositione Heinrici regis, omnes qui nostros captivos habebant, quia nullam apud regem misericordiam, dum rex erat, invenire poterant, et ei nullam modo, cum rex non esset, fidem vel subjectionem debebant, omnes eos in patriam gratis, Heinrico nesciente, dimiserunt.

83. Sed Burchardus ⁴⁰⁷ Halberstadensis episcopus quam mirabiliter a miserabili dampnatione sit divina pietate liberatus, ad Dei laudem et ad omnium miserorum consolationem referam. Dum Henricus esset juxta Danubium, et secum haberet sororis suæ maritum Salomonem, similiter ab Ungariæ ⁴⁰⁸ regno depulsum, quia temporibus illis vigeat depositio regum; genero suo jant redituro in patriam, in cuius extremitate paucas urbes habendo vix hærebat, episcopum Burchardum commendavit, eumque multum, ut numquam in Theutonicis finibus videretur, obsecravit; quod et ille promisit. Quod cum episcopus præsensisset, amicos, quos habebat ibi paucos, paucis, sicut tempus monebat, verbis allocutus, rogavit omnes per Dei nomen, quatenus de sua cogitarent ereptione. Tunc Othelricus ⁴⁰⁹ quidam dixit ei, stare quandam domum desertam non longe a litore, monuitque eum ut hanc arte qualibet temptaret intrare. Episcopis ergo tantum cum uno capellano navi impositus, exregem jubetur antecedere, donec ipse cum socero pransus, eum cum gurgite currens velociter ⁴¹⁰ insequatur. Leniter ergo defluens episcopus non in somnum dissolvitur, non in vanis confabulationibus occupatur, sed cor cum tota devotione levat ad Deum, oculos in litus tenet intentos, donec præmonstratam conspiciat domum (Jun. 24). Qua visa rogat nautas, ut in litus se velint exponere, quatenus ventrem levando persolvat debita naturæ. Illi nil suspicantes, in miserum misericordes fuerant, et cum capellano comite exire permiserunt. Quid miror, cum in illo moram nullam intueor? Remove-

tur a litore longius, nautisque ne longius abiret claustrantibus, appropinquat domui, leniterque pulsans, Deumque suppliciter vocans, dixit: *Aperi.* Numquam dixit neque dicturus est cum majore devotione cordis, *Aperi*, nisi si speraverit sibi quandoque januam regni cœlestis aperiri. Othelricus paratis equis et sociis episcopum suscepit, et die quiescens, nocte vero festinans, eum Dei misericordia comitante in Halbersted ⁴¹¹ perduxit. Quanta gratulatione totius populi fuisse acceptus, meus hebes non valet explicare stilus. Etiam qui eum prius odio habuerunt, in occursum læti gaudentesque concurrerunt ⁴¹².

84. Principes ergo nostri diversis ab exiliis omnes pene simul in patriam reversi, magnam his qui domi erant dederunt materiam gaudii, et multorum os aperuerunt in laudem Dei. Invenierunt enim totam pene plebem, congregatam, exigi tributa prædiis suis persolvenda, jam libertatis spe retinendæ deposita, quæ juberetur cuncta facturam. Herimannus autem, patruus Magni ducis, et Thiedricus de Kathalamburg ⁴¹³—hi namque prius aliquanto ceteris venerunt—obstupefacti omnibus exclamaverunt: «Nolite, dicentes, optimi Saxones, nolite servitutis jura recipere, nolite ⁴¹⁴ hæreditatem vestram tributariam facere, nolite de misericordia Dei desperare! Ecce nos, qui vestri causa nos in captivitatem dedimus, Dei clementia, illo qui nos tenebat invito, redimus, pro vobis et vestris pugnaturi quamdiu vivimus. Erigite ergo cervicem jugo servitutis excusso liberam, numquam posthac servitute premendam, adjuvante Deo. Retinete manus a tributis solvendis, retinete possessiones vestras liberas, sicut liberas eas a vestris parentibus accepistis. Vos autem fautores iniquitatis, qui miseræ plebis oppressionem crudelis tyranni gratiam quaesistis, ab opprimendo cessate, ab exigendo quiescite, et ex hac hora vel nobiscum pro libertate pugnaturi fideliter et jurati permanete, vel in hac hora velut hostes infidi et perjuri a nobis et a patria nostra numquam reversuri discedite.» Talibus verbis et hostes confusi, a ferocitate quiescunt, et cives confortati, pristina virtute recepta, in unanimitatem facile coalescunt. Coadunati denique, præsidia Heinrici ab omnibus castellis ejiciunt, et illis ea quorum fuerant libera restituunt; possessiones alias, quas D tyrannus injuste his quorum erant ereptas, injustius illis ad quos nullo jure pertinebant donaverat ⁴¹⁵, auferunt, et eas ad justos possessores redire faciunt. His omnibus in finibus nostris rite peractis, diem et locum determinant, ubi concordiam ad defensionem patriæ renovaturi conveniant, et eos in quibus infidelitatis suspicio resideret, aut a finibus suis exire, aut secum fideliter convenire compellant.

85. Hæc omnia dum Henricus audisset (Jun. 29), nimis in animo contrahatur, et Mogontiam ⁴¹⁶ veniens, quosdam de residuis adhuc captivis ad se

VARIÆ LECTIONES.

⁴⁰⁶ Liupoldus 2. ⁴⁰⁷ Bucco sive Burchardus 2. ⁴⁰⁸ ita 1. 2. ⁴⁰⁹ Odelricus 2. ⁴¹⁰ velox 1b. ⁴¹¹ halberstedti 1. ⁴¹² ut concurrerent 2. ⁴¹³ Katalenburgh 2. ⁴¹⁴ n. h. v. i. f. desunt 1. ⁴¹⁵ donaverat 1. ⁴¹⁶ mogontinam 1.

duci præcepit, et cum eis de pretio, quo se redimerent ut dimitterentur, egit. Interea orta seditione inter Mogontinos et Babenbergenses milites, civitas a Babenbergensibus incenditur, ita ut tota vel maxima pars ejus arsura videretur. Ad quam restinguendam ⁴¹⁷ dum Heinricus ipse omnisque populus festinaret, captivi nostri sine custode relictis, inventa navi Rhenum transierunt, et die noctuque festinantes, in patriam suam pervenerunt. Inter quos erat etiam Gertrud ⁴¹⁸, nobilissimi Otonis ducis fratris Herimanni vidua, quam Lodewig ante biennium fere ceperat, et domino suo Heinrico, ut ab ea pecuniam extorqueret, quod et fecit, adduxerat.

86. Heinricus ergo exrex videns suæ voluntati cunctas res adversari, cum intelligeret, se de lupina ferocitate parum proficere, pelliciam ⁴¹⁹ non corvina ^D cogitavit induere, ut ostensione pietatis et justitiæ deciperet, quos crudelitate violenta superare non posset. Volebat namque legatos ad Saxoniam mittere, qui dicerent, se eis plus quam ipsi cuperent bonum esse velle, se penitus injustitiam cum vitiis omnibus, quoad posset, abjicere, se eis in omnibus parituro dedere; sed nullum, qui hanc legationem portare præsumeret, invenit; quia de suis quoque eum nullus, quod ore emisit, in corde habere credebat, nec aliquis dubitavit, quin si quis Saxonibus valde jam exasperatis hoc nuntium falsitatis afferret, pro falsis promissis pœnas veraciter daret. Remanserant autem adhuc duo de nostris apud eum, Werinherus Magedaburgensis, et ejusdem nominis Merseburgensis episcopus; qui cum possent invito rege sicut alii repatriare, nolebant, quia in illo licet impio, Deum, a quo est omnis potestas, offendere timebant. Hos ergo cum supradicta legatione ad Saxoniam misit, sed de eorum reversione nichil eis dixit. Illi vero Saxonibus cum tota voluntate quod erant jussi suadebant, sed Saxones, cognitis tot ejus mendaciis, hæc quoque promissa veneno falsitatis infecta non dubitabant. Cumque vellent episcopi eorum responsa reportare, jussi sunt unum e duobus eligere, aut hic modo stare, aut huc numquam posthac redire.

87. Principes igitur nostri simul adunati, juramenti et obsidibus invicem datis in unum se confirmant, et ut ad invicem firmissime cohærent, regem cui subiaceant omnes eligere deliberant. Sed cum audissent, quod Suevos tam crudeliter antiquum fœdus infregisse poenituit, ad eos legatos de renovando fœdere mittere complacuit, ut iterum convenientes in unum, inimicitarum acerbiter multam dilectionis suavitate superarent, et invicem sibi donantes, contra communem omnibus hostem, uno de se rege facto, concorditer starent. Domino quoque apostolico litteras miserunt, quibus, ut vel

A per se vel per nuntium genti pene perditæ consolator adesset, suppliciter oraverunt.

88. Non modico igitur Saxones exercitu collecto (*Oct.*), perrexerunt ad Rhenum contra vicum qui dicitur Oppenheim, quo et patriarcha cum episcopo Pataviensi, pontificis Romani legato, convenerat, et una Suevorum non parva multitudo, qui omnes exercitum Saxonicum, dum veniret, expectabant. Quibus appropinquantibus (*Oct.* 16) patriarcha ceterique primates, quia de recenti prælio utrorumque gladii adhuc cruore mædebant, quamvis per legationes mutuas invicem sibi donassent, tamen ne, quod facile est armatis, seditio vilibus a personis exorta factum fœdus ⁴²⁰ corrumperet, obviam Saxonibus ibant, et amicitiam, quam renovaverant absentes, nunc præsentibus confirmare monebant. Hinc igitur dux Otto, violenter honore suo privatus, illinc Welf ⁴²¹ dux, eodem honore non juste sublimatus, hac conditione sibi invicem pacis oscula dederunt, ut electo, propter quod ex utraque parte convenerant, novo rege, quicumque eorum ipsum honorem jure retineret, alter ei non invidens libenter concederet. Similiter pacis oscula dederunt ordinis secundi sive tertii, partis utriusque, milites, quicquid invicem se læserant non sine multo fletu donantes. Tunc omnes facti ex hostibus amici fideles, castra posuerunt tam prope, ut vicissim populus uterque sermones utriusque non difficile posset audire. Cumque jam cœpissent de rege constituendo sermones conferre, Saxones ex Suevis, Suevi ex Saxonibus unumquemlibet volebant eligere; Heinricum vero tenebat in altera ripa Rheni civitas Mogontina, omni spe regni retinendi deposita. Misit tamen nuntios, qui temptarent istos ad misericordiam flectere, ut ejus jam satis correpti correctionem dignarentur accipere. Sed eorum nullius legatio a quoquam nostrate accipitur, nisi prius per apostolici legatum ab anathematis vinculo solvatur. Ut igitur stilus velociter currat, humilitatem poenitentis accepturos se promittunt ea conditione, si vellet implere cuncta quæ ei nostrates facienda proponunt. Quod cum ille spondisset, hoc ei primum proponunt ut episcopum Wormatiensem, qui jam diu fuerat expulsus, potentem faceret urbis suæ; deinde ut mox litteras scribi faceret, in quibus se fateretur injuste Saxones afflixisse, quas a nostris perspectas, imagine sua nostris præsentibus signari faceret, et signatas per Italiam et Theutoniam terram mittendas per nostros nuntios, nostratibus daret; ipseque Romam veniens, per dignam satisfactionem anathematis vinculo careret. Episcopus ergo statim cum magno honore in urbem deducitur; litteræ ⁴²² in præsentia nostratium bulla regis signatæ, per nostros nuntios per civitates Italiae

VARIAE LECTIONES.

⁴¹⁷ r. omnis populus d. 1. ⁴¹⁸ Gertrudis mulier nobilissima Magni ducis noverca, quam Lodowig 2. ⁴¹⁹ ita corrigo; pellinam 1. pellem 1^b. ⁴²⁰ f. fœdus fœde c. 2. ⁴²¹ walph 1. walterus 1^b. welfio 2. ⁴²² l. quoque eo quo dictum est modo bulla 2.

regni Theutonici diriguntur; ipse se tota festinatione parat, ut per Romani pontificis indulgentiam ligamen anathematis exuat. Nostrates vero singuli sacramento firmaverunt, ut nisi Henricus quartus, Henrici imperatoris filius, in Februarii mensis initio a banno per apostolicum absolutus ⁴⁸² fuisset, numquam amplius ullo ingenio suo rex eorum nec appellaretur nec esset. Quod sacramentum primo fecit patriarcha, et in litteras redactum in suum misit marsupium; quod tamen quia melius servavit in scripto quam in opere, sicut paulo ante dictum est, crudele supplicium dedit. Deinde fecit idem Pataviensis episcopus, Sedis Romanæ legatus; et post hos omnes qui aderant episcopi, duces, comites, ceterique majores et minores; sed episcopi plus aliis in hoc egerunt, quia juramentum in litteris etiam servaverunt. Tunc misso legato rogaverunt apostolicum, ut in principio Februarii vellet Augustam venire, ut causa diligenter examinata coram omnibus, vel eum solveret, vel eo fortius adhuc ligato, alium sibi cum ipsius consensu quærerent, qui regnare sciret. His omnibus ibi peractis, exercitus uterque cum multa caritate dividitur, et uterque tripudians ⁴⁸³ et Deo laudes cantans ad sua revertitur.

89. Apostolicus autem cum, sicut rogatus erat, Augustam versus tenderet ut ibi ingrediente Februario, qui erat annus Domini 1077, sicut placuerat principibus, adesset, et nostrates illuc contra venire festinarent, ut domnum papam venerabiliter, sicut decebat, acciperent, ecce nuntiatur apostolico, Henricum cum magno exercitu Italiam intrasse, et si ipse montes, sicut volebat, transcendisset, alium papam illum ⁴⁸⁴ constituere velle. Itaque misso velociter nostris obviam legato, ipse tristis inmo sibi ⁴⁸⁵ multa tinens revertitur, ut Italiam a gladio et igne tueatur.

90. Henricus autem per Italiam vagans loco, sed magis animo, quid ageret, nesciebat, quia quicquid ageret, regnum perdere timebat. Nisi enim supplex ad apostolicum veniret et per eum solutus a banno fuisset, regnum se non recepturum pro certo sciebat. Si vero supplex ad satisfactionem veniret, timebat, ne sibi pro magnitudine criminum regnum pontifex auferret, vel sibi inobedienti vincula potestatis apostolicæ duplicaret. Ergo in multis curis in diversa dividitur. Quamvis autem utroque modo se perditum et perditurum non dubitaret, tamen illam partem, in qua aliquid spei esse putabat, elegit; et laneis indutus, nudis pedibus ad apostolicum venit, dicens se plus amare regnum cœlestis quam terrenum, et ideo pœnitentiam, quamcumque sibi vellet imponere, se humiliter suscepturum. Apostolicus vero de tanti viri

tanta humilitate lætatus, præcepit ei, ut regalem ornatum, donec ipse permitteret, sibi non imponeret, quatenus omnipotenti Deo acceptior esset cordis ejus contritio, quo eam et foris ostenderet vilis habitus testimonio; et ut eos, qui erant excommunicati, convivio vel colloquio vitaret; ne quod in se propria conversione fuisset Dei gratia mundatum, aliorum contagio fieret magis quam fuerat immundum. Quod utrumque cum se facturum polliceretur, absolutus hac tege dimittitur, multum ⁴⁸⁶ monitus, ne Deo mentiatur; quia si promissa non impleverit, non solum priora vincula non auferantur, sed etiam alia strictiora superaddantur. Itaque reversus ad suos, cum cœpisset eos a suo convivio separare, magnum cœperunt tumultum facere, dicentes ei, quia si eos, quorum sapientia et virtute obtinuisset ⁴⁸⁷ hactenus regnum, nunc a se repelleret, apostolicus ei nec illud reddere nec aliud acquirere potuisset. His et aliis talibus verbis animus ejus immutatur, et ad consueta, pravo pravorumque consilio, revertitur. Imponit capiti aureum diadema, et in corde retinet ferro fortius anathema. Excommunicatorum communioni miscetur, et a sanctorum communione miser ille repellitur. Nunc fecit omnibus manifestum, quia non verum esset, quod dixit, plus se amare regnum cœlestis quam terrenum. Quod si parumper in obedientia permansisset, et regnum nunc terrenum cum pace teneret, et quandoque cœlestis sine fine possessurus acciperet. Nunc vero factus inobediens, et hoc quod amat non habebit, nisi cum magno labore; et illud non accipiet, nisi magna totius vitæ mutatione.

91. Interea Saxones et Suevi Forcheim conveniunt, sed et de aliis regionibus legati aderant, qui ⁴⁸⁸ quicquid isti de re publica commode ⁴⁸⁹ definierint, idem laudare suos indicant. Aderat etiam legatus apostolici, qui cuncta quæ de regno noscitur utiliter disponerent, apostolicæ sublimitatis auctoritate firmaret. Ex multis, quos probitate dignos in electione proposuerunt, tandem Rodulfum, ducem Suevorum, regem ⁴⁹⁰ sibi Saxones et Suevi concorditer elegerunt. At cum singuli deberent eum regem laudare, quidam voluerunt aliquas condiciones interponere ut hac lege eum super se levarent regem, quatinus sibi de suis injuriis specialiter promitteret justificationem. Otto namque dux non prius volebat eum sibi regem constituere, nisi promitteret honorem sibi injuste ablatum restituere. Sic et alii multi suas singulares causas interponunt, quas ut ille se correcturum promitteret, volunt. Quod intelligens apostolicus legatus, fieri prohibuit, et ostendens, eum non singulorum sed universorum fore regem, ut universis justum se promitteret, satis esse perhibuit. Ait etiam, si eo modo, quo cœptum fue-

VARIE LECTIONES.

⁴⁸² solutus 2. ⁴⁸³ tripudians 1. ⁴⁸⁴ pro illo 2. ⁴⁸⁵ sed 1. t. et m. 2. ⁴⁸⁶ m. multumque mon. 2. ⁴⁸⁷ o. et h. 1. ⁴⁸⁸ deest 1. 1b. ⁴⁸⁹ comode 1. rei publice commodo 2. ⁴⁹⁰ in r. 2.

rat, promissionibus singillatim præmissis, eligeretur, ipsa electio non Sincera, sed hæresis simoniacæ veneno polluta videretur. Tamen quædam sunt ibi, causa specialiter exceptæ, quas, quia injuste viguerant, deberet emendare; scilicet ut episcopatus non pro pretio nec pro amicitia daret, sed unicuique ecclesiæ de suis electionem, sicut jubent canones, permitteret. Hoc etiam ibi consensu communi comprobatum, Romani pontificis auctoritate est corroboratum, et regia potestas nulli per hæreditatem, sicut ante fuit consuetudo, cederet, sed filius regis, etiam si valde dignus esset, potius ⁴²² per electionem spontaneam quam per successionis lineam rex proveniret; si vero non esset dignus regis filius, vel si nollet eum populus, quem regem facere vellet haberet in potestate populus. His omnibus legaliter constitutis, Rodulfum electum regem Mogontinam ⁴²³ cum magno honore deducunt, et ei dum consecrationem regis accipiebat, venerabiliter et fortiter, sicut mox apparebat, assistunt. Consecratur autem a Sigfrido Magontinæ civitatis archiepiscopo, præsentibus et adjurantibus aliis quamplurimis anno Domini 1077, 7 Kal. Aprilis.

92. Ipso vero die consecrationis ejus pene contingit miserandum facinus, ut fieret dies unus principium et finis regni ipsius, et de eo vere possit nasci proverbium, quia tam vigil rex esset, ut in regno suo numquam vidisset somnum. Namque cum ipsa die ejus unctio in introitu missæ invitaretur sub nomine Ierusalem tota fidelium ecclesia ad lætitiæ spiritualem, et inde habeat omnis fere ecclesia, etiam in religiosis personis, ipso die ludendi non spernendam consuetudinem: prandio novi regis finito, juvenes ejus ad ludum venere communem, causam ob duplicem, cum regis consecrationis, tum ⁴²⁴ magis antiquæ consuetudinis. Urbani vero videntes hunc ludum, in crudelem sunt accensi zelum; et quia magis favebant ex regi quam regi, cogitabant illum ludum turbare, et semen aliquod, unde seditio nasceretur, inmittere, ad quam sedandam dum rex procederet, modo quolibet occisus interiret. Miserunt ergo quosdam suos juvenes, ut curialium ludo se miscerent, et aliquam qualibet arte materiam belli construerent. Itaque unus ex ipsis cujusdam nobilis ex curia erusinam (40) gulis (41) ornatam quasi furtim præcidit, et quasi furtum volens abscondere recessit, et tamen malebat deprehendi, ut acciperet quod accepit. Nam ille cujus honesta vestis erat dehonestata, ut illum qui suæ vestis partem gestabat insecutus est, colaphum ei tantum dedit, suique vestimenti particulam recepit. Tunc urbani in subsidiis ad hoc ipsum colle-

cti, curiales inermes incurrunt armati, et multos ex eis acriter vulneraverunt, aliquos etiam occiderunt. Nam arma curialium in hospitiiis derelicta, dum ipsi circa regem frequentes essent, urbani præripuerant, et ne illi, quorum erant, ea invenire possent effecerant. Rex talia videns, volebat se periculo dare, et vel suos eripere vel cum eis simul occumbere; sed qui circa eum erant, totum hunc tumultum propter eum fuisse inceptum cognoverunt, et ideo eum de palatio ⁴²⁵ descendere non permisissent. Contraxerunt ergo se curiales et omnis exercitus in majorem ecclesiam Sancti Martini, et ibi conglobati, consiliis armisque muniti, subito cum magno impetu exierunt, et urbanos aut occiderunt aut ceperunt, præter eos qui fugæ se credentes, timore pernicitatem præbente abierunt velociter. In crastino vero omnes ex urbe majores ante regem supplices venerunt, et de malitia quam fecerant, supplicia quæ rex volebat accipere dederunt, et ut posthac imperpetuum fideles ei manerent, juraverunt.

93. Sed rex non habens eis fidem, civitatem dimisit, et ad Suevos abiit; ibique parum moratus, ad Saxoniam transivit. Nam Dominicæ resurrectionis festivitate ⁴²⁶ apud Augustam civitatem celebrata, in Pentecosten ad Erpesfort venit, et inde non parva Saxonum multitudine cum regali honore deductus, apostolorum principum principalem ⁴²⁷ in urbe Merseburgensi devotione multa celebravit. Quo cum de cunctis Saxonie partibus majores et medicos convenissent, regemque, sicut a principibus erat electus, unanimiter in regno confirmassent, dixit rex sibi non videri decens vel utile, Saxones quasi plena pace potitos domi quietos sedere; suavitque illis ut, exercitu collecto, hostiles ultro partes invaderent, quatinus aliquid fortiter agendo, et a se desidiæ, qua notati erant, notam ⁴²⁸ abjicerent, et hosti, qui de victoria superbus tumebat, arrogantiam minuerent. Quod et ipsi læti fecerunt.

94. Igitur in Augusto mense cum magno exercitu rex Rodulfus urbem Wirtzburg obsedit, ad quam expugnandam machinas diversi generis parari iussit. Quæ dum parabantur, ipse sicut rex Christianus, Deum timens, secum cogitabat, quia si urbs capta fuisset, ab ecclesiis vel ecclesiasticis rebus diruendis vel diripiendis vulgus semel intronissum nec ipso rex revocare posset. Ergo lentus ibi sedebat, et occasiones diversas ne pugnaretur ad urbem quærendo, integrum fere mensem nihil proficiens ibi manebat; maluitque gloriosam, quasi urbem capere non posset, habere contumeliam, quam periculosam, et urbe destructa nulli ⁴²⁹ sacræ rei parcere, adquirere gloriam.

VARIÆ LECTIONES.

⁴²² deest 1. 1b. ⁴²³ ita 1. 1b. ⁴²⁴ tamen 1. ⁴²⁵ pallacio 1. ⁴²⁶ festivitatem 1. ⁴²⁷ sollempnitatem 2. ⁴²⁸ nō 1. nomen 1b. ⁴²⁹ nulle 1.

NOTÆ.

(40) Germanice *Kranse*, collare.

(41) Pelliculis murium pretiosis, quas nonnunquam fabricatas fuisse legimus.

95. Interea Henricus rex, exercitu nec magno A robore virtutis invenit. Quid in narrando moram nec forti congregato—nam maxima pars ejus ex mercatoribus erat—obviam nostris ire paravit; pigroque progrediens incessu, Bawarios et Boemos, quos sibi in auxilium venire sperabat, frustra expectavit. Quo rex Rodulfus audito, latus obsidionem dimisit, hostique sævo sævior occurrere festinavit. Ad fluvium itaque qui vocatur Neckar exercitus ambo convenerunt, et in diversa ripa animo pugnandi diverse castra posuerunt. Nam nostri dederunt illis optionem, ut vel ipsi longius a litore recedentes sibi facultatem transeundi concederent, vel ipsi nos: ræ ripæ spatio securi accepto, cum nostris pugnaturi transirent. Illi vero, quamvis multis, ut utrumlibet facerent, convitiis essent exagitati, neutrum facere voluerunt. Cum autem multos ibi dies sedissent, et illis nostri locum ad se veniendi sæpe frustra delissent, tandem illi nec se nostris ⁴⁴⁰ pares, nec auxilium quod sperabant venire videntes, cum militari non possent virtute, auctoria temptabant a se bellum istud amovere. Fecerunt enim cum nostris pacem sequestram, qua, si posset fieri, per mutua colloquia pervenirent ad pacem perpetuam. Ad se invicem igitur veniendi securitate concessa, dixerunt illi, quid opus esset nostris secum ferro decernere, cum ipsi parati essent rem verbis agere; et si quidem nostram causam justitia commendaret, se relicto domino suo nostris associari, ea condicione, ut si sua causa melior esse probaretur, nostrates illis eadem lege conjungi non dedignarentur. Quod cum nostri laudassent, et ipse rex noster se, ut pax inter eos fidelis fieret, libenter a regno descensurum promisisset, constituto die, quo ad hanc causam terminandam, neutro rege presente, venirent, ab invicem ambo exercitus discesserunt; et ecce illi magnam turbam ex Bawariis et Boemiis, quos jam diu expectaverant, advenire viderunt. Quo cognito, Henricus nimis litetus; factaque pacis oblitus, jam nostros a tergo minus cautos invaderet, si principes illi, qui pacis faciendæ mediatores vel auctores fuerant, fidem suam contaminare non timerent. Itaque nostrates domum cum pace reversi, annum fuerunt integrum nec lædentes aliquem nec ab aliquo læsi.

96. Sequenti vero anno, qui erat ab Incarnatione Domini 1078, iterum Saxonius congregatur ⁴⁴¹ exercitus, et missa legatione Suevos obviam sibi venire rogaverunt, ut utriusque populi virtute conjuncta, omnes sibi adversantes vel ad se transire compellerent vel sibi fœderari nolentes dira belorum tribulatione fatigaret. Quod cognoscens ⁴⁴² Henricus, robore congregato intervenit medius; nec est passus ut uterque in unum conveniret exercitus. Exercitus ergo Saxonius ad Methelrikestad ⁴⁴³ venit, ibique Henricum cum non parvo

VARIAE LECTIONES.

⁴⁴⁰ nr̄is. 1. ⁴⁴¹ congregatus 1. ⁴⁴² agnoscens 2. ⁴⁴³ methelrikestad 1. methelrichestad 2. machelikesta 1. b. c. *Dresd.* ⁴⁴⁴ minus 1. ⁴⁴⁵ ita 1. b. *deest* 1. ⁴⁴⁶ epos 1. ⁴⁴⁷ *deest* 1. ⁴⁴⁸ fortes 1. ⁴⁴⁹ mucruone 1. ⁴⁵⁰ Herderigus 1. Hardewicus 1. b. ⁴⁵¹ circumvallatus 1. b.

cum tunc in gratia domini sui, sicut olim fuit, aspicerent, ille sicut vir prudens ita temperavit responsum, ut nec mendacium proferret, et tamen eos fallendo periculum præsens devitaret. Paucis enim, sicut tempus postulat, verbis respondit: *Sicut video, dicens, in cubiculo domni regis hæsterna nocte nullus vestrum me vidit. Sed festinemus ad amicos nostros, ne nos inimici repente deprehendant incautos!* Erant autem non longe a parva Saxonum legione; quos cum illi suos putarent et jam se pene captos agnoscerent: *Pergite, dixit ille, quo vultis; ego meis adjungar amicis!*

99. Willelhmus, Geronis comitis filius, cum temere paucis se comitantibus iret, ab Everhardo, qui de magnitudine barbæ agnomen habebat, ex improvise capitur, et Heinrico domino suo magna pars triumphii præsentandus a militibus suis ducitur; ipse vero non longe, quasi ne ab aliquibus eripiatu prospiciens, insequitur. Et ecce copię Saxonum majores illi de latere veniunt, et cum non multum repugnantem citius occidunt. Quod videntes illi qui Willelhmum ducebant, ejus obliti, ad suum dominum festinabant. Ille vero, sui non oblitus, quanta potuit velocitate ad suos est reversus.

100. Interea dux Otto et Fridericus palatii præfectus de Symmersenburg, diversis in partibus acriter pugnantes, non ante cessaverunt, quam Heinricum cum omnibus suis ad fugam coegerunt, eosque fugientes tam diu sunt insecuti, donec eos muro Wirtzeburgensi videbant includi. Sed Fridericus nesciens, quid Otto dux egisset, ad locum prælii tripudians revertitur; quia ille qui fugatis hostibus locum ex aliis obtinuerit, victor habetur. Otto vero dux non longe post eadem reversus, visa tanta multitudine, putabat eos hostes esse, et quia valde fessus erat, non credebatur utile cum eis pugnam incipere. Misit tamen exploratorem, qui sibi perquireret veritatem. Qui cum ibi moram faceret, reputans ille, quod ab hoste captus vel occisus esset, quia nullum de sociis quem cognosceret invenit, victor quidem, sed non lætus, quia nesciebat, ad patriam revertitur.

101. Fridericus autem, collectis ad se de diversis partibus a prælio revertentibus, noctem illam in lætitia, et maxime in divina laude transegit. In crastino vero receptis omnibus quæ vel socii vel hostes ibi reliquerant, meliora, quæ poterant asportare, secum tulerunt; cetera vero, ne prodessent hostibus, igni dederunt. Inde vero cum magno gaudio cantuque redeunt, Smelecallan (42) et ceteros in circuitu vicos aut villas prædationibus et incen-

A diis vastaverunt, quia incole illi prælia nostros fugientes spoliaverant vel occiderant. Sigfridum quoque Mogontinum præsulem, quem captum cum multis aliis adhuc servabant violenter criptum, secumque gaudentes et hymnos Deo canentes ad Saxoniam reducunt. Postquam vero diversis ex partibus omnes nostri convenerunt, et quid fortiter egissent vel quanta pericula qualiter evasisent; invicem singuli retulerunt, non sine multo fluxu multas laudes unanimiter Deo reddiderunt, cum pro victis et fugatis hostibus, tum etiam pro liberatis tantis sacerdotibus.

102. Ex nostris itaque partibus præter episcopum Magedaburgensem, qui cecidit in fuga, nemo qui dignus sit nomine perit in illa pugna; ex hostili vero parte jacuerunt ibi de principibus nobilissimis Everhardus Barbatus, qui hujus belli erat inceptor sævissimus, Poppo simul et Thiebaldas, Heinricus de Lechesmundi. Factum est ergo hoc prælium secundum anno Domini 1078, 7 Idus Augusti, feria 3.

103. Heinricus vero in Octobri proximo Reginesburg veniens, principibus collectis narravit, quod jam longo labori finem fecisset, nichilque sibi faciendum restaret, nisi ut illos qui secum participes erant laboris, consortes etiam faceret dignæ retributionis. Dixit namque Saxones in proximi prælii conflictu sic esse prostratos, ut, nisi de gentibus exteris agrorum cultores advenirent, Saxonica tellus in solitudinem versa bestis silvestribus habitanda remaneret. Igitur ut illam terram cunctis frugum generibus opulentam secum vellent intrare rogavit, ipsisque, quod nullum qui eis intrantibus obstaret invenirent, fideliter spopondit. Quod ut illis fieret credibile, simulatos nuntios locit procedere cum verbis compositis, qui, cunctis audientibus, regi, sicut erant docti, dicebant ex persona ducis Ottoalis et Herimanni comitis, se solos ex liberis hominibus, omnibus aliis in novissimo prælio interfectis, beneficio fugæ in Saxonia relictos, nunc nimis sero pœnitere, quod unquam multitudine suorum confisi, præsumpissent regis potestati resistere; se regis adventum, quo terra daret cultores, humiliter expectare; se sibi non honorem, non libertatem, sed solam vitam, quamvis vel hac essent indigni, postulare. Quibus verbis, sicut ipse callidus dictaverat, peroratis, illi qui hæc credula nimis aure perceperant, inani spem jam totam Saxoniam possidebant, et quasi jam possidentes, inani spe decepti, animo tumescebant. Tota igitur festinatione, quo spes eos traheret, sequi properabant; nec exercitum valde magnum

VARIÆ LECTIONES.

⁴²² ita corrigo; an 1. 4b. ⁴²³ Willelhmus comes de Camburh, patrem habens Geronem, patruum vero Deilonem marchionem 2. ⁴²⁴ paucissimè 1. ⁴²⁵ E. Barbato principe prænobili 2. ⁴²⁶ deest 1. ⁴²⁷ ita 2. 1. 1. ⁴²⁸ somerschenburg. 4b. ⁴²⁹ videbat 1. ⁴³⁰ obtinuerat 1. ⁴³¹ qui 1. ⁴³² cum in 1. ⁴³³ reddiderunt 1. ⁴³⁴ saxonica 1. ⁴³⁵ pœniteret 1. ⁴³⁶ ita 2. i ligm (indignum) 1.

NOTÆ.

(42) Schmalkalden.

esse volebant, ne singuli eo minus illius regionis acciperent, quo plures illam divisuri fuissent; quia natura fert ut tanto fiat partium minor quantitas, quanto fuerit earundem partium numerosior pluralitas. Venientes ergo ad silvam quæ Thuringos⁴⁶⁷ separat a Francia, audiebant, quod et verum erat, quia Saxones ex altera parte silvæ cum tanta multitudine sederent, quantam prius numquam sint auditi collegisse. Nam de militibus armatis milia fere sexaginta habebant, qui vel fortiter mori vel terram suam tueri volebant. Quod auditum cum primo non crederent, postquam missis exploratoribus nimis verum esse cognoscebant, multo magis redire, timore cogente, quam venire, spe trahente, properabant. Sed Henricus exrex, ne tantum frustra congregasset exercitum, cum eodem agmine Suevos petiit; ubi nec ecclesiis nec atriis ecclesiarum pepercit, et inter sacras profanasque res nullam differentiam fecit, ut illorum avaritiam insaturabilem saturaret quos Saxoniam pollicendo fefellerat. Ibi, quod anticipando jam narravi (c. 76), Treverensis archipræsul Udo subitanea morte miserabiliter obiit, dum, timore Dei postposito, manibus profanis in sacras res licenter ire permisit.

104. (An. 1079:) Interea dominus apostolicus, apostolici vigoris oblitus, qua causa nescimus, multum est a priore sententia mutatus. Nam qui prius Henricum cum omnibus suis adiutoribus apostolica severitate excommunicaverat, eique regnandi potestatem potenter interdixerat, et omnes qui ei fidelitatem jurassent, a juramenti nodis apostolica auctoritate absolverat, et electionem novi regis consensu suo confirmaverat, nunc per litteras mandavit, ut concilio facto rex uterque convocatus audiatur, et quem iustitia regnare permiserit, altero deposito tutus in regno confirmetur. Quarum litterarum, ut planius quod dico possit intelligi, subtus exemplum ponere curavi; quæ venerunt mense Februario anno Domini 1079⁴⁶⁸.

105. « Gregorius episcopus⁴⁶⁹ servus servorum Dei (GREG. VII, Registr. IV, 23), carissimis in Christo filiis Bernhardo⁴⁷⁰ diacono, et Bernhardo⁴⁷¹ abbati, salutem et apostolicam benedictionem.

« Fraternitati vestræ notum esse non ambigimus, quia ideo ab Urbe, confisi de⁴⁷² Dei misericordia et adiutorio beati Petri, egressi sumus, ut ad Theutoniarum partes, composituri inter eos ad honorem Dei et utilitatem sanctæ ecclesiæ pacem, transiremus. Sed quia defuerunt, qui nos secundum quod dispositum erat conducerent, impediti adventu regis in Italiam, in Langobardia⁴⁷³, inter inimicos Christianæ religionis, non sine magno periculo remansimus, et adhuc, sicut desideravimus, ultra

montes proficisci nequivimus. Quocirca monemus vos, et ex parte beati Petri præcipimus, ut facti auctoritate hujus⁴⁷⁴ nostri præcepti, nostraque vice ab eodem apostolorum principe accincti, utrumque regem, Henricum videlicet atque Rodulfum, commoneatis, quatenus nobis viam illic secure transeundi aperiant, et adiutorium atque ducatum per tales personas, de quibus vos bene confidatis, præbeant, ut iter nobis, Christo protegente, pateat. Desideramus enim cum consilio clericorum atque laicorum ejusdem regni qui Deum timent et diligunt, causam inter eos Deo favente discutere, et cujus parti magis ad regni gubernacula iustitia faveat, demonstrare. Scitis enim quia nostri officii et apostolicæ sedis est providentiæ, majora negotia ecclesiarum discutere, et dictante iustitia diffinire. Hoc autem quod inter eos agitur negotium, tantæ dignitatis est tantique periculi, ut si a nobis aliqua fuerit occasione neglectum, non solum illis et nobis, sed etiam universali ecclesiæ magnum et lamentabile pariat detrimentum. Quapropter si alteruter prædictorum regum huic nostræ voluntati ac deliberationi parere et ad vestra⁴⁷⁵ monita locum dare rennuerit, suamque superbiam atque cupiditatis faces contra honorem Dei omnipotentis accendens, ad desolationem totius Romani imperii anhelare temptaverit, omnibus modis omnique ingenio usque ad mortem, si oportet, nostra vice resistite⁴⁷⁶, immo beati Petri auctoritate ei totius regni gubernacula contradicendo, tam illum quam omnes sibi consentientes a communione corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi et a liminibus sanctæ ecclesiæ separate, illud semper habentes in memoria, quia scelus idololatriæ incurrit qui apostolicæ sedi obedire contempnit, et quod beatus Gregorius, doctor sanctus et humillimus, decrevit, reges a suis dignitatibus cadere, si temerario ausu præsumerent contra sedis apostolicæ jussa venire. Alteri vero, qui nostræ jussioni humiliter paruerit et obedientiam universali matri, sicut decet christianum regem, exhibuerit, convocato concilio⁴⁷⁷ omnium clericorum et laicorum quos advocare poteritis, consilium et adiutorium in omnibus præbeate, et in regia dignitate per auctoritatem beatorum apostolorum Petri et Pauli nostra vice confirmate, omnibusque episcopis, abbatibus, clericis ac laicis in toto regno habitantibus, ut i fideliter, sicut regi oportet, obediant, ex parte omnipotentis Dei præcipite⁴⁷⁸.)

106. « Gregorius episcopus (GREG. VII, Registr. IV, 21) servus servorum Dei, dilectis⁴⁷⁹ in Christo fratribus archiepiscopis, episcopis, ducibus, comitibus, et universis Christi fidelibus, clericis et laicis,

VARIE LECTIONES.

⁴⁶⁷ Thuringos scriptus 1. ⁴⁶⁸ MLXXVIII. ed. 1. Et vere epistolæ duæ capp. 103 et 106. editæ anno 1078. Saxonibus immoisse videntur. Sed Bruno epistolæ has inferioribus adjungit. ⁴⁶⁹ deest 1. ⁴⁷⁰ B. 1. Bernhardo Romano ecclesiæ d. 2. ⁴⁷¹ B. 1. Bernhardo Massiliensi abbati 2. ⁴⁷² deest 1. ⁴⁷³ Langobardia 1. ⁴⁷⁴ deest 1. ⁴⁷⁵ aut vestra aut nostra 1. ⁴⁷⁶ resiste 1. ⁴⁷⁷ consilio 1. ⁴⁷⁸ Data Carpinetæ 2. Kal. Jun. ind. 15. Registr. G. VII. addit (a. 1077.) ⁴⁷⁹ J. in c. f. desunt Reg. IV, 24.

tam majoribus quam minoribus in regno Theutonico consistentibus, salutem et apostolicam benedictionem. Notum fieri vobis volumus, fratres carissimi, quia legatis nostris, Bernhardo ⁴⁶⁰ videlicet sanctæ Romanæ Ecclesiæ fidei filio et diacono, itemque Bernhardo ⁴⁶¹ abbati ⁴⁶² Massiliensis monasterii religioso præcipimus, ut utrumque regem, Heinricum videlicet et Rodulfum, aut per se aut per idoneos nuntios, admoneant, quatenus viam michi pro discutiendo negotio, quod peccatis facientibus inter eos ortum est, ad vos, Deo favente, secure veniendi præbeant. In magna enim tristitia et dolore cor nostrum fluctuat, si per unius hominis superbiam tot milia hominum Christianorum temporali et æternæ morti traduntur, et Christiana religio confunditur, et ⁴⁶³ Romanum imperium ad perditionem perducitur. Uterque namque rex a nobis, immo ab apostolica sede, cui licet indigni præsidemus, adiutorium requirit, et nos de misericordia omnipotentis Dei et adiutorio beati Petri confidentes, parati sumus cum vestro consilio, qui Deum timetis et Christianam fidem diligitis, æquitatem causæ utrimque decernere, et ei præbere auxilium, cui iustitia ad regni gubernacula favere ⁴⁶⁴ dinoscitur. Quapropter si alteruter eorum superbia inflatus, aliquo ingenio, quominus ad vos venire possimus, obstiterit, et de sua iniustitia timens iudicium sancti Spiritus ⁴⁶⁵ refugerit inobediens factus, resistendo sanctæ et universali matri Ecclesiæ, hunc velud membrum Antichristi et desolatorem Christianæ religionis contempnite, et sententiam quam nostri legati contra eum nostra vice dederint conservate, scientes quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (*Jac. iv, 6*). Alteri vero qui se ⁴⁶⁶ humiliter habuerit, et iudicium, decretum vero a Spiritu sancto, per nos ⁴⁶⁷ autem prolatum, non contempserit, — indubitanter enim credimus, ubicumque ⁴⁶⁸ duo vel tres in nomine Domini congregati fuerint, quod præsentia ejus illuminantur (*Matth. xviii, 20*) — illi, inquam, servitium et reverentiam secundum quod nostri præfati legati decreverint exhibite, aditentes et modis omnibus ei obsequentes, ut regiam dignitatem honeste possit obtinere et sanctæ Ecclesiæ jam pene labenti succurrere. Non enim a corde vestro ⁴⁶⁹ debet excidere, quod

A Scitis autem, fratres carissimi, quia ex quo tempore ab Urbe exivimus, in magno periculo inter inimicos Christianæ fidei mansimus, et tamen nentro prædictorum regum, neque terrore neque amore flexi, aliquid contra iustitiam adiutorium promisimus. Magis enim volumus mortem, si oportet ⁴⁷⁰, subire, quam propria voluntate devicti, ut Ecclesia Dei ad confusionem veniat, consentire. Ad hoc enim nos ordinatos et in apostolica sede constitutos esse cognoscimus, ut in hac vita, non quæ nostra, sed quæ Jesu Christi sunt, queramus, et per multos labores patrum vestigia ⁴⁷¹ sequentes, ad futuram et æternam quietem, Deo miserante tendamus ⁴⁷².

B 107. Acceptis his litteris, Bernhardus ⁴⁷³ cardinalis, quod sibi injunctum est, exequitur. At nostrates cum ipsas litteras accepissent, a magna spe quam in apostolica petra posuerant, exciderunt, quia prius cælum stare vel terram crediderant cæli modo moveri, quam cathedram Petri amittere constantiam Petri. Has ergo litteras ei remisit, quibus eum ancillæ, præsentis scilicet vitæ, perterritum timore, quasi voce galli clamantis excitare, et respectu Christi confortatum ad pristina virtutem constantiæ revocare voluerunt :

C 108. « Domno apostolico et venerabili papæ Gregorio, beati Petri ⁴⁷⁴ fideles et sui, tantum servitutis quantum oppressi valent. Multas jam huic sanctæ sedi pro diversis calamitatibus nostris querimoniis exposuimus. Quod autem nondum aliquid iustitiæ vel consolationis consecuti sumus, non tam vestræ sanctitati quam nostris peccatis imputamus. Si igitur nostro consilio et propria deliberatione rem, pro qua tanta mala nos invenerunt, aggressi ⁴⁷⁵ fuissimus, minus inoleste ferendum esset, si ad succurrendum nobis vestra gravitas se tardius erigeret. Nunc autem sarcinam illam quam sola vestra auctoritate jubente suscepimus, eadem quoque manum supponente levigari oportuit. Testis est excellentia vestra et litteræ vestræ, quas in testimonium habemus, quia neque ⁴⁷⁶ consilio nostro nec etiam pro causa nostra, sed pro illatis sedi apostolicæ injuriis regem nostrum regia dignitate privastis, nobisque omnibus terribili terminatione, ne ei sicut regi serviamus, interdixistis, et omnes Christianos a vinculo juramenti, quod ei fecerunt vel facient, absolvistis, deinde eum vinculo anathematis alligastis. In his omnibus vestræ paternitati cum magno periculo nostro ⁴⁷⁷, sicut nunc patet, obedivimus; et quia eidem deposito ad ⁴⁷⁸ depositionem vestram cum ceteris concordare notuimus, tantam in nobis ⁴⁷⁹ crudelitatem exercuit, ut quamplures ex nostris, amissa omni substantia, animam in hoc certamine posuissent, et filios suos exheredes et ex divitibus pauperes reliquissent.

VARIE LECTIONES.

⁴⁶⁰ B. 1. Bernardo Reg. ⁴⁶¹ B. 1. Bernardo Reg. ⁴⁶² a. rel. m. m. Reg. ⁴⁶³ Romanumque Reg. ⁴⁶⁴ favore 1. ⁴⁶⁵ deest 1. ⁴⁶⁶ h. se R. ⁴⁶⁷ vos 1. et R. ⁴⁶⁸ c. quod ubicumque R., ubi infra quod deest. ⁴⁶⁹ nostro R. ⁴⁷⁰ si hoc op. R. ⁴⁷¹ s. vest. R. ⁴⁷² R. addit : Data Carpinetæ secundo Kalendas Januarius. ⁴⁷³ dictione decima quinta. ⁴⁷⁴ B. 1. ⁴⁷⁵ deest 1. ⁴⁷⁶ aggressi 1. ⁴⁷⁷ nec pro c. 2. ⁴⁷⁸ deest 1. ⁴⁷⁹ deest 1. ⁴⁸⁰ nos 2.

Qui autem residui sunt, de vita cottidie solliciti, vitæ subsidia pene omnia amiserunt. Sed cum nulla nos persecutione posset superare, superatus est ille, ut licet nolens suam vobis presentiam exhiberet et ei quem inhonoravit cum suo dedecore honorem impenderet. Pro quo labore hunc fructum recepimus, quod ille, qui cum periculo animarum nostrarum vestigia pedum vestrorum⁵⁰⁰ adorare compulsus est, absque nostro consilio et sine correctione absolutus, ad nocendum nobis libertatem recepit. Cumque illa anathematis absolutio per epistolam vestram nobis innotesceret, de sententia regni quæ in eum processit nichil mutatum esse intelleximus, sed ne nunc quidem si mutari possit, intelligimus. Absolutio enim illa juramentorum qualiter cassari possit, nullo modo percipere valeamus. Sine sacramentorum autem observatione regis dignitatis officium nequaquam administrari potest. Ergo cum jam ultra anni terminum sine rectore essemus, in locum de quo prævaricatus est ille, alius principum nostrorum electione subrogatus est. Cumque de electo vobis rege, et non de regibus, spes magna ad refocillandum imperium succresceret, ecce ex insperato litteræ vestræ advenientes, duos in uno regno reges pronuntiant, duobus legationem decernunt⁵⁰¹. Quam regis nominis pluralitatem et quodammodo regni divisionem⁵⁰² divisio quoque populi et studia partium subsequuta sunt; quippe cum in epistolis vestris illius prævaricatoris personam semper præponi cernerent, et ab eo sicut a potente exigi, quatenus ducatum vobis in has partes ad discutendam causam præberet. Cujus discussionis qualis modus sit, ut salva gratia vestra dicamus, mirabile est in oculis nostris, scilicet ut is qui jam sinodali iudicio nulla conditione interposita depositus est, alio⁵⁰³ in eandem dignitatem apostolica auctoritate firmato, nunc tandem ad rationem ponatur, et quod finitum est denuo incipiatur, et de re indubitabili⁵⁰⁴ quæstio moveatur. Hoc quoque infirmitatem nostram movet, quod, sicut nobis persuadetur ut in incepto firmiter perduremus, sic etiam contrariæ parti verbis et rebus spes innuitur. Nam familiares prædicti Heinrichi, qui ab omni regno infamia notantur, quique illi sicut regi serviendo sinodalibus præceptis manifeste inobedientes sunt et una cum suo capite per legatum^D apostolicum ab ecclesia sancta separati sunt, ad hanc sedem venientes, benigne suscipiuntur, et non solum impuniti redeunt, sed insuper gloria et honore coronantur, et ad priorem inobedientiam superbiendo revertentes, nostræ miseriam insultant. Nobis autem quasi ridiculis ad insipientiam reputatur, quod ab illorum consortio abstinemus, qui ab ipso capite nostra tam caritative in communionem recipiuntur. Accedit et hoc ad cumulum nostri infortunii, quod præter illa quæ nos ipsi delinquimus, etiam adver-

A sariorum culpa in nobis auditur, dum nostræ negligentis attribuitur, quod idoneos et frequentes legatos huc non mittimus. Luce enim clarius patet, quod illi hoc fieri prohibent, qui, ne prohiberent, iurejurando vobis⁵⁰⁵ promiserunt. Et nunc de violenta sacri itineris interclusionione et de manifesto illorum perjurio siletur, et nobis imputatur, quod nuntios non mittimus. Scimus, carissime domine, et ex consideratione pietatis vestræ speramus, quia hæc omnia bona intentione et aliqua subtili deliberatione agitis; sed nos homines imperiti occultam illam dispensationem penetrare non sufficientes, quod manifeste vidimus et audivimus, de illa utriusque partis confortatione et rerum certarum⁵⁰⁶ incerta dilatione ortum esse et cottidie oriri, vobis exponimus: hæc sunt⁵⁰⁷, B bella intestina et plus quam civilia, homicidia innumerabilia, vastationes, incendia, sine differentia domus et ecclesiarum, oppressiones pauperum incomparabiles, rerum ecclesiasticarum direptiones quales numquam audivimus aut vidimus, legum quoque divinarum et secularium defectus sine spe reparationis; postremo in dimicatione duorum regum, quorum uterque ad obtentum regni spem a vobis accepit⁵⁰⁸, tanta profligatio regalium, ut posthac reges nostrarum partium rapinis potius quam regalibus sustentandi sint. Hæc incommoda aut nulla jam essent ad minora multo, si in incepto itinere⁵⁰⁹ neque ad dextram nec ad sinistram sententia vestra divertisset. Arduum iter propter zelum domus Domini aggressus⁵¹⁰ estis, in quo progredi laboriosum est, regredi autem inhonestum. Nolite, sanctissime Pater, nolite in via desicere, et ne ulterius differendo et utrimque cavendo tanta mala crescere et multiplicari sinatis. Si grave vobis est pro illis verba facere qui pro vobis vitam in magno discrimine posuerunt, ecclesiarum tamen vestris temporibus miserabiliter destructarum et inaudita oppressionem in servitute redactarum succurrite. Cujus apertis destructoribus si aperta fronte in faciem resistere propter instantia pericula cautum non videtur, hoc saltem cavete, ne hoc quod jam fecistis, irritum fieri permittatis. Nam si hoc quod in sinodo Romana definitum et post a⁵¹¹ legato sedis apostolicæ confirmatum est, silentio contegi et pro nichilo haberi oportet, quid posthac nobis credendum vel pro rato habendum sit, omnino ignoramus. Hoc sanctitati vestræ nequaquam arroganter, sed in amaritudine animæ nostræ locuti sumus, quia non est dolor similis sicut dolor noster. Cum enim per obedientiam pastoris luporum faucibus expositi simus, si etiam ab ipso pastore nobis cavendum est, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Deus autem omnipotens in talem zelum vos contra inimicos Christi erigat, quatenus illa quam in vobis posuimus spes nos non confundat. 1

VARIÆ LECTIONES.

⁵⁰⁰ nostrorum 1. ⁵⁰¹ decerāt 1. ⁵⁰² divisio 1. ⁵⁰³ alia 1. ⁵⁰⁴ indubitabili 1. ⁵⁰⁵ deest 1. ⁵⁰⁶ ita 2. cetera- rum 1? ⁵⁰⁷ hoc est 2. ⁵⁰⁸ accipit 2. ⁵⁰⁹ itinere 1. ⁵¹⁰ aggressi 2. ⁵¹¹ postea 1.

109. Ad quas litteras cum nullum pro velle suo A re-ponsum accepissent, has ei litteras iterum miserunt, ut quia non primo quasi galli cantu, sicut secundum Marcum nec Petrus est excitatus, saltem cum secundo, quasi gallus, populus ecclesie vocem daret, a torpore dubitationis ad constantiam Petri cum Petro suscitatus exurgeret :

110. « Domino vere apostolico Gregorio, beati Petri fideles et sui, devotum pro viribus obsequium. Novit sanctitas vestra et omnibus circumquaque notum est, quam difficile¹¹⁰ quantoque bajulorum discrimine legationes ad vos transmittimus, quia iter quod omnibus temporibus omnibus populis, tribubus, et linguis apertum fuit et pervium, nunc clauditur et prohibetur, et illis maxime qui non minimum pro honore illius laboraverunt, ad cuius B corpus eadem via ducit. Vestro vero honori et nostrae necessitati congrueret, ut quod cum tanta difficultate perpetramus, aliquid nobis inde utilitatis, aliquid in¹¹¹ tribulatione consolationis proveniret. Sed quicquid questionis, quicquid querimoniae ad sedem, quae semper iudicii et iustitiae magistra fuit, dirigimus, nichil diffinitae responsonis recipimus, sed omnia in futurum incerta suspenduntur. Nam inter alia multa haec quoque sanctitati vestrae nuper indicavimus, qualem sententiam dominus Bernhardus in Heinricum Deo¹¹² odibilem suosque participes protulerit, quidque de rege Rodulfo vestra iussione statuerit, fiduciam habentes, si hoc ad notitiam vestram proveniret, omnem causam nostram in hoc procedere et prosperari. Sed post longam C expectationem nostram, tandem reverso nuntio, nichil aliud nobis consolationis relatam est, nisi quod diceretis, his quae mandavimus vos fidem non habuisse. Et quare, carissime domine, incredibile vobis visum est, quod fratres nostri et coepiscopi, scilicet dominus Wirtzeburgensis, Pataviensis, et alii viri religiosi vobis in veritate nuntiaverunt, quodque se vidisse et audisse testati sunt? Certe, domine, non in verbis mendacii confidimus liberari, sed magis credimus quia veritas liberabit nos. Deus, qui est veritas, qui solus laborem et dolorem considerat, non deseruit sperantes in se, sed visitavit nos in misericordia et miserationibus. Nam rex noster Rodulfus fortis in eo qui dat salutem regibus, de inimicis Domini potenter triumphavit (45), Henricus autem solito more, cum suis complicibus¹¹³, praeter eos qui in gladio ceciderunt, in fugam versus est, comite illo et particeps cuius malitiam vos in bono vincere frustra temptastis, Ruperto¹¹⁴ scilicet Babenbergense, qui horum omnium auctor et incensor

est. Et o! utinam de sua sociorumque ejus flagitiosa¹¹⁵ fallacia adhuc satis edoctus fuissetis! Nolite, carissime domine, nolite amplius ad irrisionem sancti¹¹⁶ nominis vestri hujusmodi homines mulcere, et post tam frequentes repulsas turpesque deceptiones iterum atque iterum ducatum ab eis querere. Adventus vester ad nos tantum nobis esset desiderabilis, quantum et necessarius; sed vere scimus, quia sponte illorum ad nostras partes nunquam venietis, nisi prius certi sint, vos illorum parti favere, non pro iustitia sed pro voluntate ipsorum. Quapropter nolite in eorum fide spem ponere, quorum perfidia totiens deceptus estis. Ecce videtis, quomodo multiplicata sint mala in terra, mala quorum non est numerus; et certamen, quod a vobis initum vestraque iussione susceptum est, jam non per vos nec per vestra decreta componitur, sed gladiatorum iudicio terminandum derelinquitur. Rogamus ergo vos et obsecramus in Domino ut, remotis jam blandimentis et dilationibus, iustitiae zelo vos accingatis; et si non propter nos, tamen propter honorem sanctae sedis Ecclesiae, confirmate quod operatus est ejusdem sedis legatus, ita ut et viva voce et litteris ubique transmissis sine ambiguitate denuntiatis, quid in hac ecclesiae divisione tenendum sit, quid sequendum. Quod si jam dudum factum fuisset, certi sumus, quia pars iniqua adeo jam vires perdidisset, ut nec vobis nec nobis amplius nocere praevaleret. Ne adjiciat ultra sanctitas vestra de certis ambigua et utrimque vergentia¹¹⁷ statuere, quae usque modo nos ita fovere visa sunt, quatenus inimicos tamen non exasperarent. Sed certum est quod¹¹⁸ nullo modo ecclesiam vobis commissam de sua miseria poteritis liberare, nisi inimicorum illius inimicitias velitis tolerare¹¹⁹. Rogamus etiam ne in hoc statuta canonica deficere patiamini, quatenus corpora¹²⁰ excommunicatorum, qui in persequendo Ecclesiam occisi sunt, in atris ecclesiarum sepeliri permittatis¹²¹; ubi autem sepulta sunt, ibi divina officia celebrari prohibeatis. Multi ex eis in Augusta civitate sepulti sunt (44). Ejusdem loci congregationibus litteras vestras per discurrentes peregrinos¹²² satis mittere potestis. Deus autem omnipotens in his et in omnibus ita vos dirigat, ut sicut Ecclesiae sanctae praesse, sic et prodesse valeatis. »

111. Tertiam quoque direxerunt epistolam, quam jusserunt in sinodo Romana recitari, si dominus apostolicus vel universalis Ecclesiae interventu ad dignitatis apostolice rigorem et stabilitatem possit¹²³ excitari :

112. « Conquerimur beato Petro, ejusque vicario

VARIAE LECTIONES.

¹¹⁰ difficulter 1. ¹¹¹ no 1. ¹¹² B. m. n. deo 1. ¹¹³ simplicibus 2. ¹¹⁴ R. 1. Roberto 2. ¹¹⁵ flagitia T. ¹¹⁶ deest 1. ¹¹⁷ ugentia 1. ¹¹⁸ deest 1. ¹¹⁹ tollere 1. ¹²⁰ corp. 1. ¹²¹ nudi p. 2. ¹²² peregrinos 1. ¹²³ posset 2.

NOTE.

(45) A. 1078, d. 7 Aug. V. Bertholdi Ann.

(44) Cf. Ann. August. a. 1078.

domno apostolico Gregorio, omnique sanctæ Romanæ Ecclesiæ concilio, super injuriis et violentiis, quas a domno Heinricho passi sumus et incessanter patimur, non ob aliam causam, nisi quod sedi apostolicæ obediētes sumus. Pervenit autem ad nos, in ³²⁶ sancta sinodo Romana nuper habita (45) quæsitum esse et dubitari a quibusdam, utrum prædictus vir ille excommunicandus sit, an non. Quapropter nos, quibus res ista gravi experimento evidentius innotuit, annuntiare pro nostra æstimatione dignum duximus, quantis existentibus causis ipse non solum excommunicandus sed multis modis jam vere sit ³²⁷ excommunicatus. Testis est hæc sancta Romana Ecclesia, pro quantis sceleribus et quam inaudita præsumptione in sinodo ejusdem ecclesiæ vinculo anathematis alligatus est, non prius tamen, sicut ex ipsius domni apostolici litteris didicimus, quam ipsum multa sedis apostolicæ monita spernentem, semper ex correptione deteriorem esse ³²⁸ probatum est. Pensetur ergo de illo, qui ante triennium incorrigibilis inventus est, si infra triennium istud sic correctus resipuerit ³²⁹, ut nunc de proferenda in illum sententia dubitari oporteat. Excommunicatus ergo ³³⁰, sicut jam diximus, quam diuturna pertinacia ultionem apostolicam despexerit, undique notum est. Tandem necessitate, quæ non ³³¹ est incognita, coactus, absolutionem quærens, prius impetrare non potuit, quam jurejurando pollicitus est, se de omnibus sibi objectis satisfactorum, prout dominus papa sibi tempus constitueret. Hac conditione absolutus, recessit. Cum autem placuisset domno apostolico, missis legatis et litteris exegit ab eo, ut faceret quod jurejurando promisit. Quarum litterarum latores cum appropriarent ad eum, a suis fautoribus capti, quidam in custodiam missi sunt quoad usque pecunia redimerentur, alii vero excoriati ac decapillati sunt. Quod cum ad nostros renuntiatum fuisset, iterum per alium nuntium legationem et litteras apostolicas transmiserunt; a quo ipse verba legationis audiens, nichil respondit, litteras vero porrectas accipere recusavit. Hujus ³³² rei testes sunt multi idonei, præcipue autem sedis apostolicæ legatus dominus Bernhardus cardinalis, qui ob id negotium in illas partes transmissus erat. Qui cum legationem suam in irritum procedere conspexisset, quamvis certum fuisset, prædictum virum pro adjuncto inobediētiæ perjurio prioris anathematis vinculo innodatam, de quo jam ad tempus conditionaliter absolutus fuit, tamen quod sibi ab apostolica sede injunctum est superimposuit. Jussione igitur apostolica regni gubernacula denuo ei contradicendo, a corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi et a

liminibus sanctæ ecclesiæ separavit tam illum quam omnes sibi consentientes, et virum alium in regia dignitate confirmavit apostolica auctoritate. Quæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ edicta sicut alia multa contempnens, regnum sibi jam secundo interdictum invadens, usque adeo demolitus est dissipando, ut jam regnum dici non valeat, cui nulla pene regalia supersunt. Cum autem ad conciliandos sibi fautores regni facultates sibi non sufficerent, manum in sancta sanctorum extendens, ecclesiarum Dei publicus invasor effectus est, non eo quasi modo, quo jam ab aliquibus tyrannis præsumptum esse cognovimus. Incomparabiles enim et sine exemplo prævaricationes istæ sunt. Nam non quælibet prædia aut modicas aliquas facultates ecclesiarum, sed episcopatus quamplures a fugatis episcopis sibi usurpavit, et quicquid ad servitia vel sustentationes episcoporum pertinuit, totum suis suorumque usibus mancipavit. Pro qua re episcopis proclamantibus, dominus papa querimoniis eorum satisfaciens, pro sua pietate in sinodo, quæ 17 Kal. Decemb. habita est, excommunicavit omnes, qui bona eorum invaserunt. Quod cum prædicto viro cognitum fuisset, quem ejusdem invasionis auctorem et participem esse certissime constat, nec ipse propter hoc ab invasione cessavit, nec eos, qui una cum ipso excommunicati sunt, a sua communione vel ad horam repulit. Audivimus autem quod sui defensores his querimoniis tales excusationes obtendant ³³³, quod ipse de bonis ecclesiarum nulli aliquid præstiterit, neque de manu ejus acceperit, vel aliquis ipso jubente invaserit. Quod nec nos illi objicimus; sed in hoc illum accusamus, quod et approbare paratissimi sumus, quippe quod sui sua permissione bona ecclesiastica invaserunt, quibus ipse rogantibus hoc concessit, dividens singulis prout voluit; et hac mercede conducti sunt, ut iniquitati ³³⁴ suæ vires administrarent. Quæcumque autem de facultatibus episcoporum in illa distributione militibus non concessa superfuerunt, his ipse tamquam propriis utitur, et tam manifeste suis usibus deserviunt, acsi hereditario jure sibi provenissent. In qua accusatione si falsitatis convincimur, nos, qui accusatores sumus, accusati pœnam subire parati sumus. Judicet ergo sancta sedes apostolica, inquirantur sanctorum Patrum concilia, interrogentur Romanorum pontificum decreta, utrum hi, qui ista faciunt vel consentiunt facientibus, pro excommunicatis et sacrilegis habendi sint ³³⁵, et si vel ipsis vel ipsorum fautoribus communicandum sit. Qui cum vere sciant, vera esse quæ de eo loquimur, scienter communicant ejus operibus malignis, et hæc ad hoc venire solent, ut injustitiæ latebras defensio-

VARIE LECTIONES.

³²⁶ deest 1. ³²⁷ deest 1. ³²⁸ factum 2. ³²⁹ resipuerit 1. ³³⁰ e. quam diuturnam s. i. d. quam diuturnam p. 1. ³³¹ ne 1. ³³² Cujus 2. ³³³ obtendat 1. ³³⁴ iniquitate 1. ³³⁵ si 1.

NOTÆ.

(45) Mense Februario hujus anni.

nis obtendant, et tantorum scelerum patroni existant. Cumque in concilio hujus sanctæ ecclesiæ, quæ semper ab excommunicatis abstinere docuit, se quasi oratores exhibent, ita patienter audiuntur, sicut et nostri, nullo discrimine inter læsos et lædentes habito. Hi etiam nuper in comitatu domini sui in eos insurrexerunt, qui præceptis apostolicis obediunt, ut ad inobedientiam constringerent; scilicet in partibus Sueviæ, ubi incendiis ecclesiarum et altarium⁵⁵⁶ destructionibus sacrilegia innumerabilia commissa sunt. In qua re illos nec⁵⁵⁷ accusamus nec excusamus; illud autem vere affirmamus, quod rapina illa in ecclesiis et earum atriis facta, consensu et permissione tam principis quam omnium pene majorum qui aderant perpetrata est, ea quidem deliberatione, quod sacrilegum illum exercitum aliter sustentari non posse censuerunt. Hoc quoque novit sancta Romana Ecclesia, quod præfatus Henricus domno apostolico jurejurando affirmavit, quod nullum amodo, qui ad limina apostolorum de quibuscumque terrarum locis tenderent, vel ipse vel aliquis eorum quos constringere posset prohiberet. Qualiter autem juratam illam promissionem observaverit, nobis tacentibus ipsa rerum indicia manifestant. Ergo præter illam quæ et ab antiquis Patribus et a vestra sanctitate in hujusmodi prævaricatorum promulgata est sententiam⁵⁵⁸, archiepiscopus Mogontinus majorum exempla secutus, adjunctis sibi episcopis numero septem, quibus eadem injuriæ ratio fuit, pro defensione ecclesiæ sibi commissæ prædictum virum, qui parrochianus illius est, tradidit Sathanæ in interitum carnis cum universis suis complicitibus. Item domnus episcopus Wirtzeburgensis præsentem et cooperante sedis apostolicæ legato domno Bernhardo omnes illos anathematizavit, qui actu vel consilio in hoc culpabiles extiterunt, quod ille a sua sede prohibitus est. Cujus prohibitionis auctor non incertus est; qui etiam in ejusdem sedis civitate, in qua pene nemo non excommunicatus est, frequentissime moratur. Ecce audivit sanctitas vestra, quam multis modis vir ille cum suis dampnatus sit et vere dampnandus. Rogamus ergo vos per nomen Domini nostri Jesu Christi, et per eum cujus vicem agitis, ut si jam prolatis in eosdem homines sententiis aliquid superaddere necessarium non putatis, hoc tamen firmissime prohibeatis, ne vel in hac sancta sede vel alicubi ad communionem recipiantur, priusquam ecclesiis quas læserunt satisfaciant, ne grex vobis commissus amplius ab eis contamineatur, et ne pessimum illud fermentum totam massam corrumpat. »

A 113. Tunc ab ipsa synodo (46) in Theutonice partes subjectam misit epistolam: « Gregorius⁵⁵⁹ servus servorum Dei (Græc. VII, *Regist.* VI, 1), omnibus clericis et laicis in regno Theutonico constitutis, qui excommunicationis vinculo non tenentur, salutem et apostolicam benedictionem. Quæ et quanta nobis cura fuerit et est, ut pestilentia clades⁵⁶⁰ et desolatio a regno vestro auferatur, pax⁵⁶¹ et honestas et solitum decus vobis reddatur, in synodo quæ hoc anno in quadragesima Romæ celebrata fuit declaravimus. Judicio enim sancti Spiritus decrevimus et præcepimus, ut in regno vestro omnium conventus episcoporum et laicorum eorum qui timent Deum et inter vos pacem desiderant fieret, et coram nostris legatis decerneretur, si cui⁵⁶², Henrico videlicet⁵⁶³ vel Rodulfo, qui de regni gubernaculo inter se decertant, amplius justitia faveret, parsque⁵⁶⁴ injustior ratione devicta et beati Petri auctoritate constricta, facilius cederet et ab interitu animarum et corporum, Deo propitiante, cessaret, justior vero pars amplius de Deo confideret, et adjuta beati Petri auctoritate⁵⁶⁵ et omnium justitiam diligentium consensu, de victoria omnino speraret et neutram⁵⁶⁶ mortem timeret. Sed quia pervenit ad nos quod inimici Dei et filii diaboli quidam apud vos contra interdictum apostolicæ sedis prædictum conventum procurant⁵⁶⁷ in irritum ducere; et non justitia sed superbia ac totius regni desolatione suas cupiditates anheliunt implere et Christianam religionem destruere, nonemus vos et ex parte beati Petri præcipimus, ut talibus nullum auxilium⁵⁶⁸ præbeatis neque illis communicetis. In prædicta enim synodo jam omnes⁵⁶⁹ excommunicationis et anathematis sunt vinculo innodati, et ut nullam victoriam possint obtinere, beati⁵⁷⁰ Petri potestate sunt obligati; ut saltem coacti confundantur, et a morte animarum suarum et desolatione propriæ⁵⁷¹ patriæ revocentur. Vos autem, fratres carissimi, de me⁵⁷² nullo modo dubitetis, quod injustæ parti scienter aliquo modo faveam. Magis enim pro vestra salute desidero mortem subire, quam totius mundi gloriam ad vestrum interitum arripere. Quod si aliqui de falsitate confisi, litteris vel verbis aliter vobis indicaverint, nullo modo eis⁵⁷³ acquiescatis. Deum enim timeamus et pro ejus⁵⁷⁴ amore cottidie affligimur, et idcirco superbiam et oblectamenta seculi parvipendimus, quia cito apud eum consolari indubitauer credimus. Omnipotens et misericors Deus, qui ultra spem, ultra meritum miseretur et consolatur nos in tribulatione nostra, aperiat cor vestrum in lege sua, et⁵⁷⁵ in præceptis suis confirmet vos, ut auctoritate

VARIE LECTIONES.

⁵⁵⁶ altariorum l. ⁵⁵⁷ ita 2. n. 1. l. ⁵⁵⁸ deest l. 2. supplavit Eckhart. ⁵⁵⁹ Gr. episcopus s. *Reg.* VI, 1. ⁵⁶⁰ et clades R. ⁵⁶¹ et pax h. R. ⁵⁶² deest 2. ⁵⁶³ deest R. ⁵⁶⁴ l. Injustitior enim pars r. R. ⁵⁶⁵ potestate R. ⁵⁶⁶ sp. neque utramque R. ⁵⁶⁷ procurarent R. ⁵⁶⁸ adjutorium R. ⁵⁶⁹ o. sunt. c. et n. v. l. R. ⁵⁷⁰ pot. b. P. sunt alligati R. ⁵⁷¹ d. patriæ vestræ R. ⁵⁷² deest 1. ⁵⁷³ illis R. ⁵⁷⁴ deest 1. ⁵⁷⁵ et confirmet v. in p. s. R.

NOTÆ.

(46) In Regesto Gregorii litteræ istæ datæ dicuntur Capuzæ Kal. Jun. ind. 1. (1078.)

beati Petri a curtis peccatis absolutos vos ad caeleste regnum perducat regnaturos. »

114. Contra quam nostrates hanc, quam suppositi, miserunt epistolam : « Accepimus dudum sanctitatis vestrae litteras hoc continentes, quod vos in synodo Romana decrevistis, quatenus in nostris partibus conventus omnium episcoporum et laicorum Deum timentium fieret, ad discutiendum hoc, cui illorum, qui de regni gubernaculo certant, justitia magis saveat. In qua re hoc primum miramur, quod prudentia statuit, quod nullo modo posse fieri constat. Novimus enim hoc memoriae vestrae non excidisse, quod tam a suis querimoniis frequentatum est apud vos, quippe quod pene omnes episcopi qui sedi apostolicae obediunt, de suis episcopatibus expulsi, a facie persequentium fugiunt, et laetant; et quomodo hi cum suis persecutoribus convenire et conferre de his causis possunt, pro quibus aliqui illorum occisi sunt, quidam in captivitate abducti, reliqui vero omnibus rebus suis exspoliati? Deinde quoque hoc mirandum censemus, quod illius hominis causam cum illis hominibus discutere jubemur, quos utrosque legatus sanctae Romanae Ecclesiae vestra jussione a liminibus ecclesiae sanctae separavit. Si autem nichil horum obstitisset, quid nostra interest, ut jam dudum finitam synodi Romanae sententiam retractemus, et denuo ad rationem ponamus? Quid ad nos, ut discutiamus, si illi justitia saveat ad obtinendum regnum, cui vos regni gubernacula jam ante triennium synodo judicante interdixistis? Nonne magis oportuit ut judicium illud discussio praecederet, quam nunc tandem subsequatur? Novimus intelligentiam vestram, quia nunquam de re indiscussa synodus vobis praesidente judicavit. Quae ergo necessitas secundae discussionis? Si autem praedictus ille nondum discussus est, sed sicut vos dicitis adhuc discutiendus, quae ratio fuit, ut homini indiscusso regalis dignitas ex dignitate apostolica sine ullo conditionis additamento interdiceretur? Si nondum discussus, sed adhuc discutiendus, quare regi alteri obedire ex vestra auctoritate jussi sumus, priusquam certum fuisset, istum non posse regnare? Hujus rei testes sunt apud nos litterae vestrae, quippe quod legatus sedis apostolicae vestra jussione anteriori illi denuo regni gubernacula interdicens a liminibus sanctae ecclesiae separavit tam illum quam omnes sibi consentientes; aliorum vero, qui in locum illius subrogatus est nostra electione, in regiam dignitatem apostolica auctoritate confirmavit, omnibusque in regno Theutonico consistentibus, ut sibi obediant, ex parte omnipotentis Dei praecipit. Numquid haec omnia destruae da sunt et pro nichilo reputanda? Ut autem de reliquis omnibus taceamus, certe si sola illa absolutio sacramentorum, quam in synodo

fecistis, effectum habitura est, indubitanter constat, quia iste rex esse non potest. Quomodo enim regnare potest, cui nullus amodo fidelitatem ex debito servat? Quomodo regere populum potest, qui in agendis causis legalibus neminem ad faciendum justum iudicium sacramentorum obligatione constringere potest? Si autem, quod absit! apostolica illa indulgentia pro rato habenda non est, quid erit de illis episcopis, et aliis, qui spe praelictae absolutionis juramenta Henrico praedicto facta infregerunt? Nonne manifeste perjurii convincuntur? Si enim ille juste regnare potest, isti injuste fecerunt qui promissae sibi fidelitatis jugum a se projecerunt. Adhuc aliud. Quid de illis sacramentis erit quae postea regi Rodolfo facta sunt, ejus ditioni vestra auctoritate subjugati sumus? Ecce qualis rerum perturbatio! Attendant et videant omnes qui sanum sapiunt, si factum est hujuscemodi, si audita est unquam in Ecclesia confusio similis huic confusio. Videte, carissime domine, quia terra commota est et conturbata. Si vultis sanare contritiones ejus, in eo quod coepistis firmiter persistite, et quod edificastis, non destruite. Si enim in incepto itinere retrorsum redire et ob difficultatem diverticula querrere vultis, non solum vulnerata non sanatis, sed quae sana sunt vulneratis. Nam si ea dissimulando quae vestra statuit auctoritas, nos in media tempestate, quam pro vobis incurrimus, derelinquitis, testis est super nos caelum et terra, quia injuste perlitii sumus. »

115. Item post aliquod temporis intervallum nostrates hanc epistolam domino apostolice miserunt : « Non latet sanctitatem vestram, quantas vobis obediendo persecutiones passi sumus, quomodo aestimati sumus sicut oves occisionis, quomodo traditi sumus in fabulam et in improprium. Si ergo talia pro vobis sustinendo, nichil a vobis gratiae meruimus, nec digni sumus quorum liberationi studium impendatur: quare saltem justitia, quae nec inimicis deneganda est, nobis denegatur? Si ergo justum est, quod justum esse multis vestris hortationibus didicimus, scilicet ut illi sententiae vestrae quae in Henricum processit obediamus, illi qui e contrario eidem sententiae vestrae superbe repugnant, quare secundum justitiam non constringuntur? quare pro hac inobedientia nullam apostolicae gravitatis censuram sentiant? quare illis conceditur, quod tam ipsis quam nobis interdictum est? aut quomodo illis licet, quod nobis illicitum factum est? Ecce ipsi sine omni contradictione vestra, illi ad obtentum regni auxilium praebent, cui vos regni gubernacula interdixistis; illi sicut regi serviunt, quem vos usque adeo a regia dignitate deposuistis, ut omnes a vinculo juramenti, quod ei fecerunt vel facient, absolveretis; illi participando communicant, quem legatus sanctae Romanae Ecclesiae denuo sibi regni gubernacula

VARIAE LECTIONES.

¹¹⁴ vestra 2. ¹¹⁵ quae deest 1. ¹¹⁶ ita 2. propter 1. ¹¹⁷ ab 2. ¹¹⁸ quod 2. ¹¹⁹ vultis 1. ¹²⁰ repugnavit 1.

cula contradicendo ⁵⁶³ a liminibus sanctæ ecclesiæ separavit; illi ad oppressionem nostram cum omni studio vires administrant. Quicquid enim mali patimur, ab illis patimur quos vos prohibere et debetis et potestis. Quibus dum nulla a vobis auctoritate resistitur, sine dubio ad internecionem nostram freno laxantur. Igitur vestra illa famosa strenuitas, quæ juxta apostolum semper in promptu habuit ulcisci omnem inobedientiam, quare istam non ulciscitur? Quare istam dissimulat, et talem quidem inobedientiam de qua mala inaudita ⁵⁶⁴ oriuntur, malorum non est numerus? Si quando miseræ nos oves in aliquo excessimus, confestim sine mora, sine dilatione in nos apostolicæ austeritatis vindicta processit. Nunc autem cum ad lupos perventum est, qui apertis morsibus in gregem Dominicum descerviunt, omnia cum patientia et longanimitate differuntur, omnia in spiritu lenitatis tolerantur. Rogamus ergo vos ⁵⁶⁵ per nomen Domini Jesu, ut sive vos terror viri peccatoris, cujus gloria stercus et vermis est, exorbitare fecit, sive familiarium personarum mollita persuasio delinivit, ut redeatis ad cor, ut memor sitis honestatis et timoris Domini, et si non nobis propter nos parcitis, saltem vestræ innocentia in tanti sanguinis effusione provideatis. Nam si illos amplius in nos grassari permittitis, quos prohibere debetis et potestis, timendum est, ne coram justo Judice de perditione nostra excusationem non habeatis. »

116. Sic totus annus ille consumitur, ut fere nichil memorabile fieret in nostris partibus, nisi quod apostolici legati frequenter ad utrasque partes venerunt, et nunc nobis, nunc hostibus nostris apostolicum favorem promittentes, ab utrisque pecuniam, quantum poterant more Romano conquirere, secum detulerunt.

117. In sequenti vero anno, qui erat ab Incarnatione Domini 1080, mense Januario, Henricus iterum congregato non parvæ multitudinis exercitu, Saxoniam volebat invadere, reputans Saxones, utpote quietem dum pax erat amantes, non frequentes exire hiemis tempore. Saxones vero multis jam laboribus exercitati et per multas inquietudines a somno quietis expergefacti, tota ⁵⁶⁶ virtute studebant ei obviam venire et ejus impetum ab invasione regionis suæ repellere. Sed ille solita calliditate Saxones ab invicem multa promittendo diviserat, ut non diu ante diem prælii Widekin ⁵⁶⁷, Wipecht ⁵⁶⁸, et Theodericus Geronis ⁵⁶⁹ filius, cum multis aliis a Saxonibus ad hostes transirent, et Ekkibertus marchio cum sua legione neutræ parti accedens, non longe

a præliantibus lentus secleret, eventum belli dubius expectans, ut cui parti victoria cederet, ei congratulando socius accederet. Igitur exercitus uterque conveniunt in loco qui Flatheheim ⁵⁷⁰ (47) vocatur, et sic conederunt, ut inter eos rivus, non latus quidem sed profundus, haberetur. Itaque nostrates ad defendendum partis suæ litus ordinati, illos ad se venturos in declivi montis expectant, ut ipsius oportunitate loci descendentes, hostes supinos facilius retrorsum impellant. Et Ottoni duci, quo primus pugnam conserat, imperant. Ergo dum sic ordinati nostrates, adversum se venturos hostes attendunt, illi, sicut semper solebant, calliditate pugnaturi, nostros improvisi circumveniunt, et dum a fronte venire putantur, subito post tergum respicientibus adesse videntur. Tunc rex Rodulfus velocem misit Ottoni duci nuntium, per Deum obtestans, ut antiquæ memor virtutis, sicut dispositum fuerat, ipso bellum primus incipere non refugiat. Cui dux Otto respondit, si sibi, sicut putabantur, primo venissent ⁵⁷¹, se nullatenus eorum violentiam formidare; nunc vero se non posse suæ legionis ordinem convertere; et rogavit, ut illi quibus primo venissent, eos tanta virtute susciperent, promittens se cum primum posset, eis in auxilium venturum. Denique multo aliter incipitur quam dispositum fuisset. Nam novissimi sunt primi, et primi novissimi. Acriter itaque utrumque pugnatur, sed momento brevi finitur. Nam Saxones citissime conversi, hostibus, qui sibi venerant a tergo, vultus horribiles ostendunt, et non ante quiescunt, quam eos in fugam versos, sibi terga monstrare compellunt. Victores itaque Saxones reversi, multas, sicut decebat, laudes referunt omnium bonorum largitori. Ex nostris autem jacuit in illo prælio Meginfridus ⁵⁷² Magedaburgensis præfectus, ex ⁵⁷³ illis vero Folmarus ⁵⁷⁴ et ⁵⁷⁵ Pragensis præfectus, et cum eis Boemiorum ceterorumque non parvus numerus. Henricum autem, qui mox incepto prælio fugæ se commendavit, Lothowigus per silvam semitis latentibus abduxit. Exercitus vero ejus non longe post ad ejusdem fugæ præsidium coactus, juxta quoddam castellum quod dicitur Wartberg ⁵⁷⁶ (48) fatigatus consedit, et ibi, donec eis et requie recrearentur corpora, repausavit. Nostrates vero, qui castellum tenebant, impetu subito eos insiliunt, et eis fugatis, omnia pene quæ habebant diripiunt, equos, arma, vasa aurea et argentea, pipret et alia pigmenta, pallia et pretiosa vestimenta. Erat enim in eadem societate patriarcha et alii partium illarum principes, qui secum divitias portaverant ingentes. Factum est autem hoc tertium prælium

VARIE LECTIONES.

⁵⁶³ interdicens 2. ⁵⁶⁴ infinita 2. ⁵⁶⁵ deest 1. ⁵⁶⁶ cum rege suo Rodulfo tota 2. ⁵⁶⁷ widekin 1b. widikin 2. ⁵⁶⁸ wipertus 2. ⁵⁶⁹ g. comitis 2. ⁵⁷⁰ Flatheheim 1b. Fladeheim 2. ⁵⁷¹ primus obvissent 2. ⁵⁷² ita 2. meiafridus 1. ⁵⁷³ et ex 1. ⁵⁷⁴ falmarus 1. volmarus 1b. c. *Dresd.* ⁵⁷⁵ etiam

NOTE.

(47) Flarchein prope Muhlhausen.

(48) Wartburg.

anno Domini 1080, 6 Kalend. Februar., feria 2. A
 118⁷⁷. Ipso (49) anno dominus apostolicus in Theu-
 tonicis partibus a sinodo (50) subjectam misit epistolam⁷⁸: « Gregorius episcopus⁷⁹ servus servorum
 Dei, omnibus archiepiscopis et episcopis in Theu-
 tonico atque in Saxonico regno commanentibus⁸⁰,
 omnibusque principibus, cunctis etiam majoribus⁸¹
 atque minoribus, qui non sunt excommunicati et
 obædire voluerint, salutem et apostolicam bene-
 dictionem. Quoniam ex lite et dissensione, quæ tamdiu
 inter vos est, maximum in sancta Ecclesia pericu-
 lum, maximum undique inter vos detrimentum fieri
 cotidie cognoscimus, idcirco visum est nobis, visum
 est et fratribus nostris in concilio congregatis,
 summo desiderio æstuarè, summa ope elaborare
 pro viribus, quatenus idonei nuntii, tam religione
 quam scientia pollentes, e latere apostolicæ sedis
 ad partes vestras mitterentur, qui religiosos episco-
 pos, laicos etiam pacis et justitiæ amatores, in par-
 tibus vestris⁸² commorantes, ad hoc opus idoneos
 congregarent: qui, Domini gratia præeunte, die et
 loco ab illis statuto, tam ipsi, quam quos ipsis adhuc
 jungere⁸³ debemus, aut pacem componant, aut
 veritate præcognita, super illos qui sunt tanti dis-
 sidii⁸⁴ causa, canonicam censuram exerçant. Ve-
 rum quoniam nonnullos diabolico instinctu confe-
 ctos⁸⁵, iniquitatis suæ facibus ignitos, cupiditate
 inductos, discordiam potius quam pacem fieri et
 videre desiderantes fore non ignoramus, statuimus
 in hac synodo ad eandem formam sicut et in præter-
 ita, ut nulla unquam persona alicujus potentie vel
 dignitatis⁸⁶, sive magna sive parva, sive princeps
 sive subjectus, aliqua præsumptione præsumat⁸⁷
 legatis nostris obstistere, et postquam ad vos perve-
 nerint, de componenda pace contraire; nec postea
 contra interdictum illorum alter in alterum audeat
 insurgere⁸⁸, sed usque ad diem ab illis statutam⁸⁹
 firmam pacem omnes sine ulla occasione et fraude

observent. Quicumque autem hæc nostra statuta ulla
 presumptione violare temptaverit, anathematis eum
 vinculo ligamus, et non solum in spiritu, verum
 etiam et⁹⁰ in corpore et in omni prosperitate hujus
 vitæ apostolica auctoritate innodamus, et victoriam
 in armis auferimus, ut sic saltem confundantur et
 duplici contritione conterantur. »

119. Item dominus papa regi Rodulfo: « Grego-
 rius episcopus servus servorum Dei, Rodulfo regi
 et omnibus secum Christianam religionem defenden-
 tibus salutem et apostolicam benedictionem. Quod
 regnum Theutonicorum, hactenus inter omnia mundi
 regna nobilissimum, jam video incendiis cædibus et
 rapinis devastari confundi⁹¹ et annullari, quam
 magnus exinde cordi meo dolor insideat, quam
 continuus in visceribus meis me gemitus afficiat, testis
 est ille solus, qui omnium hominum corda scruta-
 tur et probat. Deferuntur enim⁹² michi jam sæpius
 legationes Heinrici cum⁹³ per proprios nuntios,
 tum per cognatos et aliarum terrarum principes et
 affines, modo omnem obædientiam promittendo,
 modo per varia ingenia sollicitando, id a me summo
 conamine cupientes efficere, quo me ad votum suum
 suis⁹⁴ partibus valeant inclinare. Verum quia hinc
 inde et Romana gravitas et apostolica mansuetudo
 me per mediam justitiæ viam⁹⁵ incedere cogit,
 omnibus quibus possum modis hoc oportet inten-
 dere, quomodo veram a falsa justitiâ, perfectam a
 flecta obædientiam, judicio sancti Spiritus valeam
 discernere, et rato ordine ad finem usque perdu-
 cere. Hæc vero⁹⁶ et alia, si propitio Deo ad vos
 sani perveniunt legati mei, melius quam hæc litteræ
 viva voce testificabuntur et docebunt (51). »

120. Item dominus apostolicus regi Rodulfo:
 « Gregorius episcopus servus servorum Dei, Rodulfo
 regi omnibusque secum in regno Saxonum comman-
 entibus, tam episcopis quam ducibus et comitibus,
 nec non majoribus et minoribus, peccatorum abso-

VARIE LECTIONES.

⁷⁷ codex non nisi in voce Gregorius aliud caput orditur. ⁷⁸ hic collatum, æque atque alteram quæ sequitur, cum apographo sæc. XI. in cod. Trevir. Nro. 102. ⁷⁹ deest 1. 2. ⁸⁰ commorantibus T. ⁸¹ min. atq. mai. 1. ⁸² nostris 1. ⁸³ adjungere adhuc 2. ⁸⁴ discidii 2. ⁸⁵ e. si i. 1. ⁸⁶ vel deest 1. ⁸⁷ audeat 2. ⁸⁸ resurgere 1. ⁸⁹ statutum 1. ⁹⁰ deest 2. ⁹¹ d. et c. 2. ⁹² deest 1. ⁹³ w) tum 2. ⁹⁴ sue pari 2. ⁹⁵ inā 1. ⁹⁶ deest 2.

NOTÆ.

(49) Epistolæ istæ anno 1079 scriptæ esse videntur; cf. Bertholdi Annales supra p. 318. Paulus etiam Berni. cap. 105 priorem epistolam anno 1079 assignat.

(50) Cujus acta v. supra pag. 316 sqq.

(51) Codex Trevirensis hæc adiit: « Audivi quidem a legato meo B. metropolitani Magedeburgensem jam diu esse viduatam, et adhuc perversa quorundam contentione, ne desponsari posset, fuisse turbatam. His modis omnibus ex præcepto Dei omnipotentis et sancti Petri et meo ne prævaleant resistite, et domus Dei dignum dispensatorem per ostium introducere, cum communi omnium religiosorum, tam archiepiscoporum quam episcoporum, nec non etiam clericorum et laicorum, consensu et electione procurate. Quod si meis vultis adquiescere consiliis,

D audio enim inter vos esse quosdam boni testimonii viros, A. scilicet Goslariensem decanum, G. Bertaldi ducis filium, H. Sigfridi comitis filium, quorum unum me præcipiente et consentiente eligit, et in archiepiscopum prænominatæ ecclesiæ ordinate. Si vero in his tribus qui dignus sit non poterit inveniri, in contritione cordis orando et jejunando ad Deum convertimini, rogantes ut sua revelante gratia, personam quæ huic negotio sit conveniens possit ostendi. Hoc procul dubio scientes, quia sicut illum qui ambitu secularis potentie inordinate intraverit, vinculo excommunicationis alligabo, ita quoque eum qui canonicè intronizatus fuerit, a peccatis absolvo et apostolica benedictione benedico. »

lutionem et apostolicam benedictionem. Cum Veritas A ipsa dicat, omnium qui propter justitiam persecutionem patiuntur, regnum esse cœlorum, et Apostolus clamet neminem, nisi qui legitime certaverit, posse coronari : nolite, filii mei, in hoc, qui vos jam multo tempore exagitat, bellico furore deficere ; nolite per ullius ⁵⁹⁷ fallentis personæ mendacia de nostro fideli adjutorio dubitare, sed magis magisque pro tuenda veritate ecclesiastica, pro defendenda vestræ nobilitatis ⁵⁹⁸ libertate, labori jam citius finiendo incumbite, et ex adverso ascendendo, vos et corpora vestra quasi murum pro domo Israel opponere satagite. Quid jam in duabus sinodi nostræ conventionibus de rege Rodulfo et de Henrico statutum, quidquæ ibi de pace et concordia regni etiam cum juramentis sit diffinitum, per nostras litteras et per vestros legatos, nisi forte capti sint ⁵⁹⁹, apertissime potestis agnoscere, et si quid adhuc remanserit ⁶⁰⁰, per episcopos Metensem et Pataviensem et abbatem Augiensem ⁶⁰¹ (52), qui nobiscum finem rei præstolando morantur, cum ad vos ipsi pervenerint, quasi in promptu habetis audire. Postremo hoc vos ignorare nolumus, quia omni qua oportet instantia, cum ⁶⁰² orationis nostræ assiduitate, tum officii nostri gravitate, et prospiciendo consulere et consulendo prospicere vestræ necessitati non dubitamus. »

121. Eodem anno, mense videlicet Octobri, Henricus militiæ ⁶⁰³ laboribus infatigabilis, iterum congregavit exercitum, ut invaderet Saxoniam regnum. Saxones vero cum ingenti multitudine occurrerunt ei in loco qui Cancul (53) vocatur, ibique castris positus, sederunt, ut fines suos cum Dei adjutorio ab hostili invasione tuerentur. Cumque missis exploratoribus ille nostram virtutem cognosceret, et ei cum sua virtute congrredi non auderet, ad artem malitiæ convertit se, dolique calliditate nostrum agmen in duas partes dispergit, ut quod integrum, suis viribus diffidens, adire non præsumebat, divisum per partes, si necessitas compelleret, aggredi non formidaret. Nam cum prælium devitans cum universo exercitu suo contra Erphesfort ⁶⁰⁴ tenderet, velocissimos equites retro contra Goslarium misit, qui quibusdam villis incensis ad se velociter properarent. At Saxones per suos exploratores iter ejus contra Erphesfort ⁶⁰⁵ docti, cum eum facile possent insequi vel etiam prævenire, viso post dorsum fumo illuc universi festinant, ut ei Goslarium et illas partes Saxoniam prohibeant. Ille vero cœptum iter ad Erphesfort ⁶⁰⁶ peragens, oppidum jam succensum fuerat deprædatus, cum noster exercitus se decep-

tum intelligens, magna turba peditem simul et equitum derelicta illum est insecutus. Cumque jam illi nostrates appropinquarent, eumque Nivamburg ⁶⁰⁷ (54) episcopatum incendere velle viderent, propero cursu eum per montana prævenientes, urbem ab incendio fortiter defenderunt. Quo ille cognito, obvia cuncto comburens et vastans, ad fluvium qui dicitur Elstera pervenit ; cujus magna profunditate visa, nolens ibi castra locavit. Hic diversorum diversas opiniones michi contigit agnoscere, sed cui earum veritas accedat, non licuit michi scire. Alii namque dicebant, quia bis a prælio discedebat victus, amplius eum fortunam prælii nolle temptare, sed nostris arte sua deceptis, magnam partem regionis velle comburere, sicque sine prælio, quasi cum victoriæ gloria, suas in partes declinare, sed inscium fluminis hujus profunditatem incurrisse, sicque coactum, quia non facile transire poterat, prælio se commisisse. Alii vero putabant, quod ex ⁶⁰⁸ industria malivolentiæ hunc pugniæ elegisset locum, ubi suis quibus non bene credebat aut fortiter esset pugnandum, aut turpis fugæ præmium periculum fluvii subeundum. Alii vero credebant, quod ideo regiones illas peteret, quia Misnensium vel Boemiorum pro quibus legatos miserat, auxilium speraret ; qui si sibi, sicut, expectabat, fuissent aduati, inde per Merseburg et Magdeburg et per universam potenter transiens Saxoniam, cuncta posset depopulari, suæque in perpetuum subjicere dominationi.

122. Igitur Henricus castris in Elstræ ripa locatis, crastino mane primo suas acies disposuit, quia nullam prælii moram per se fieri voluit (*an.* 1080, oct. 15) : cum ecce nostri multa festinatione simul et itineris asperitate fatigati, multis in via præ ⁶⁰⁷ lassitudine derelictis adveniunt et audientes, quod hostes essent, e contra sine mora se ad defensionem patriæ suæ ⁶⁰⁸ disponunt. Cum vero pedites admodum pauci esse ⁶⁰⁹, plurimum non valentibus sequi, conspicerentur, omnes qui non satis fortes equos habebant ex equitibus pedites fieri jubentur ; et tunc ordinati, hostibus obviam paulatim progrediuntur. Episcopi vero clericos omnes qui aderant, ut psalmum 82um multa devotione cantarent, ammonabant. Exercitus autem uterque ad paludem quæ vocatur Grona ⁶¹⁰ convenerunt, et quia sine vado palus erat, exercitus ambo dubitantes ibi substiterunt, et alteros alteri, ut priores ad se transeant, opprobriis increpantes, utriusque suam ripam immoti tenuerunt. Tandem nostri caput ipsius paludis non longe esse cognoscentes, ad illud tendere-

VARIE LECTIONES.

⁵⁹⁷ illius 2? ⁵⁹⁸ ita 2. voluntatis 1. ⁵⁹⁹ sunt 2. ⁶⁰⁰ remansit 2. ⁶⁰¹ augustensem et. ⁶⁰² tum 2. ⁶⁰³ ita 2. malicie 1. ⁶⁰⁴ erphesfort 2. ⁶⁰⁵ nivamburg 2. ⁶⁰⁶ deest 1. ⁶⁰⁷ deest 1. ⁶⁰⁸ deest 1. sue p. 2. ⁶⁰⁹ essent 1. ⁶¹⁰ ita 2. grono 1.

NOTE.

(52) V. Bertholli Ann. a. 1079.
(53) Fortasse Keula prope Mühlhausen.

(54) Naumburg.

anno Domini 1080, 6 Kalend. Februar., feria 2. A

118⁷⁷. Ipso (49) anno dominus apostolicus in Theutonicas partes a sinodo (50) subjectam misit epistolam⁷⁸ : « Gregorius episcopus⁷⁹ servus servorum Dei, omnibus archiepiscopis et episcopis in Theutonico atque in Saxonico regno commanentibus⁸⁰, omnibusque principibus, cunctis etiam majoribus⁸¹ atque minoribus, qui non sunt excommunicati et obædire voluerint, salutem et apostolicam benedictionem. Quoniam ex lite et dissensione, quæ tamdiu inter vos est, maximum in sancta Ecclesia periculum, maximum undique inter vos detrimentum fieri cotidie cognoscimus, idcirco visum est nobis, visum est et fratribus nostris in concilio congregatis, summo desiderio aestuare, summa ope elaborare pro viribus, quatenus idonei nuntii, tam religione B quam scientia pollentes, e latere apostolicæ sedis ad partes vestras mitterentur, qui religiosos episcopos, laicos etiam pacis et justiciæ amatores, in partibus vestris⁸² commorantes, ad hoc opus idoneos congregarent : qui, Domini gratia præeunte, die et loco ab illis statuto, tam ipsi, quam quos ipsis adhuc jungere⁸³ debemus, aut pacem componant, aut veritate præcognita, super illos qui sunt tanti dissidii⁸⁴ causa, canonicam censuram exercent. Verum quoniam nonnullos diabolico instinctu confectos⁸⁵, iniquitatis suæ facibus ignitos, cupiditate inductos, discordiam potius quam pacem fieri et videre desiderantes fore non ignoramus, statuimus in hac synodo ad eandem formam sicut et in præterita, ut nulla umquam persona alicujus potentie vel dignitatis⁸⁶, sive magna sive parva, sive princeps sive subjectus, aliqua præsumptione præsumat⁸⁷ legatis nostris obstistere, et postquam ad vos pervenerint, de componenda pace contraire; nec postea contra interdictum illorum alter in alterum audeat insurgere⁸⁸, sed usque ad diem ab illis statutam⁸⁹ firmam pacem omnes sine ulla occasione et fraude

observent. Quicumque autem hæc nostra statuta ulla præsumptione violare temptaverit, anathematis eum vinculo ligamus, et non solum in spiritu, verum etiam et⁹⁰ in corpore et in omni prosperitate hujus vitæ apostolica auctoritate innotamus, et victoriam in armis auferimus, ut sic saltem confundantur et duplici contritione conterantur. »

119. Item dominus papa regi Rodulfo : « Gregorius episcopus servus servorum Dei, Rodulfo regi et omnibus secum Christianam religionem defendentibus salutem et apostolicam benedictionem. Quod regnum Theutonicorum, hactenus inter omnia mundi regna nobilissimum, jam video incendiis cædibus et rapinis devastari confundi⁹¹ et annullari, quam magnus exinde cordi meo dolor insideat, quam continuus in visceribus meis me gemitus afficiat, testis est ille solus, qui omnium hominum corda scrutatur et probat. Deferuntur enim⁹² michi jam sæpius legationes Heinrici cum⁹³ per proprios nuntios, tum per cognatos et aliarum terrarum principes et affines, modo omnem obædientiam promittendo, modo per varia ingenia sollicitando, id a me summo conamine cupientes efficere, quo me ad votum suum suis⁹⁴ partibus valeant inclinare. Verum quia hinc inde et Romana gravitas et apostolica mansuetudo me per mediam justitiæ viam⁹⁵ incedere cogit, omnibus quibus possum modis hoc oportet intendere, quomodo veram a falsa justitiam, perfectam a flecta obædientiam, judicio sancti Spiritus valeam discernere, et rato ordine ad finem usque perdere. Hæc vero⁹⁶ et alia, si propitio Deo ad vos sani perveniunt legati mei, melius quam hæc litteræ viva voce testificabuntur et docebunt (51). »

120. Item dominus apostolicus regi Rodulfo : « Gregorius episcopus servus servorum Dei, Rodulfo regi omnibusque secum in regno Saxonum commanentibus, tam episcopis quam ducibus et comitibus, nec non majoribus et minoribus, peccatorum abso-

VARIE LECTIONES.

⁷⁷ codex non nisi in voce Gregorius aliud caput orditur. ⁷⁸ hic collatum, æque atque alteram quæ sequitur, cum apographo sæc. XI. in cod. Trevir. Nro. 102. ⁷⁹ deest 1. 2. ⁸⁰ commorantibus T. ⁸¹ min. atq. mai. 1. ⁸² nostris 1. ⁸³ adjungere adhuc 2. ⁸⁴ dissidii 2. ⁸⁵ e. si i. 1. ⁸⁶ vel deest 1. ⁸⁷ audeat 2. ⁸⁸ resurgere 1. ⁸⁹ statutum 1. ⁹⁰ deest 2. ⁹¹ d. et c. 2. ⁹² deest 1. ⁹³ w) tum 2. ⁹⁴ sue pari 2. ⁹⁵ inā 1. ⁹⁶ deest 2.

NOTÆ.

(49) Epistolæ istæ anno 1079 scriptæ esse videntur; cf. Bertholdi Annales supra p. 318. Paulus etiam Berni. cap. 105 priorem epistolam anno 1079 assignat.

(50) Cujus acta v. supra pag. 316 sqq.

(51) Codex Trevirensis hæc adiit : « Andivi quidem a legato meo B. metropolitani Magdeburgensem jam diu esse viduatam, et adhuc perversa quorundam contentione, ne desponsari possit, fuisse turbatam. His modis omnibus ex præcepto Dei omnipotentis et sancti Petri et meo ne prævaleant resistite, et domus Dei dignum dispensatorem per ostium introducere, cum communi omnium religiosorum, tam archiepiscoporum quam episcoporum, nec non etiam clericorum et laicorum, consensu et electione procurate. Quod si meis vultis adquiescere consiliis,

D audio enim inter vos esse quosdam boni testimonii viros, A. scilicet Goslariensem decanum, G. Bertaldi ducis filium, H. Sigfridi comitis filium, quorum unum me præcipiente et consentiente eligit, et in archiepiscopum prænominatæ ecclesiæ ordinate. Si vero in his tribus qui dignus sit non poterit inveniri, in contritione cordis orando et jejunando ad Deum convertimini, rogantes ut sua revelante gratia, personam quæ huic negotio sit conveniens possit ostendi. Hoc procul dubio scientes, quia sicut illum qui ambitu secularis potentie inordinate intraverit, vinculo excommunicationis alligabo, ita quoque eum qui canonicè intronizatus fuerit, a peccatis absolvo et apostolica benedictione benedico. »

lutionem et apostolicam benedictionem. Cum Veritas A
 ipse dicat, omnium qui propter justitiam persecu-
 tionem patiuntur, regnum esse celorum, et Aposto-
 lus clamet neminem, nisi qui legitime certaverit,
 posse coronari: nolite, filii mei, in hoc, qui vos
 jam multo tempore exagitat, bellico furore desicere;
 nolite per ullius ⁶⁹⁷ fallentis personæ mendacia de
 nostro fideli adjutorio dubitare, sed magis magisque
 pro tuenda veritate ecclesiastica, pro defendenda
 vestræ nobilitatis ⁶⁹⁸ libertate, labori jam citius
 finiendo incumbite, et ex adverso ascendendo, vos
 et corpora vestra quasi murum pro domo Israel
 opponere satagite. Quid jam in duabus sinodi nostræ
 conventionibus de rege Rodulfo et de Henrico statu-
 tum, quidque ibi de pace et concordia regni etiam
 cum juramenti sit diffinitum, per nostras litteras B
 et per vestros legatos, nisi forte capti sint ⁶⁹⁹,
 apertissime potestis agnoscere, et si quid adhuc
 remanserit ⁷⁰⁰, per episcopos Metensem et Patavia-
 sem et abbatem Augiensem ⁷⁰¹ (52), qui nobiscum
 finem rei præstolando morantur, cum ad vos ipsi
 pervenerint, quasi in promptu habetis audire. Po-
 stremo hoc vos ignorare nolumus, quia omni qua
 oportet instantia, cum ⁷⁰² orationis nostræ assi-
 duitate, tum officii nostri gravitate, et prospiciendo
 consulere et consulendo prospicere vestræ neces-
 sitati non dubitamus. »

121. Eodem anno, mense videlicet Octobri, Hein-
 ricus militiæ ⁷⁰³ laboribus infatigabilis, iterum con-
 gregavit exercitum, ut invaderet Saxoniam regnum.
 Saxones vero cum ingenti multitudine occurrerunt
 ei in loco qui Cancul (53) vocatur, ibique castris
 positus, sederunt, ut fines suos cum Dei adjutorio
 ab hostili invasione tuerentur. Cumque missis explo-
 ratoribus ille nostram virtutem cognosceret, et ei
 cum sua virtute congruere non auderet, ad artem
 malitiæ convertit se, dolique calliditate nostrum
 agmen in duas partes dispergit, ut quod integrum,
 suis viribus diffidens, adire non præsumebat, divisum
 per partes, si necessitas compelleret, aggredi non
 formidaret. Nam cum prælium devitans cum uni-
 verso exercitu suo contra Erpshesfort ⁷⁰⁴ tenderet,
 velocissimos equites retro contra Goslarium misit,
 qui quibusdam villis incensis ad se velociter prope-
 rarent. At Saxones per suos exploratores iter ejus
 contra Erpshesfort ⁷⁰⁵ edocti, cum eum facile possent
 insequi vel etiam prævenire, viso post dorsum fumo
 illuc universi festinant, ut ei Goslarium et illas
 partes Saxonie prohibeant. Ille vero cœptum iter
 ad Erpshesfort ⁷⁰⁶ peragens, oppidum jam successum
 fuerat deprædatus, cum noster exercitus se decepi-

tum intelligens, magna turba pedum simul et equi-
 tum derelicta illum est insecutus. Cumque jam illi no-
 strates appropinquarent, cumque Niuamburg ⁷⁰⁷ (54)
 episcopatum incendere velle viderent, proprio cursu
 eum per montana prævententes, urbem ab incendio
 fortiter defenderunt. Quo ille cognito, obviam cuncto
 comburens et vastans, ad fluvium qui dicitur
 Elstera pervenit; cujus magna profunditate
 visa, nolens ibi castra locavit. Hic diversorum
 diversas opiniones michi contigit agnoscere, sed cui
 earum veritas accedat, non licuit michi scire.
 Alii namque dicebant, quia bis a prælio disce-
 debat victus, amplius eum fortunam prælii
 nolle temptare, sed nostris arte sua deceptis,
 magnam partem regionis velle comburere, sicque
 sine prælio, quasi cum victoriæ gloria, suas in partes
 declinare, sed inscium fluminis hujus profunditatem
 incurrisse, sicque coactum, quia non facile transire
 poterat, prælio se commisisse. Alii vero putabant,
 quod ex ⁷⁰⁸ industria malivolentiæ hunc pugnæ
 elegisset locum, ubi suis quibus non bene credebat
 aut fortiter esset pugnandum, aut turpis fugæ
 præmium periculum fluvii subeundum. Alii vero cre-
 debant, quod ideo regiones illas peteret, quia Misnen-
 sium vel Boemiorum pro quibus legatos miserat,
 auxilium speraret; qui si sibi, sicut, expectabat,
 fuissent adunati, inde per Merseburg et Magedaburg
 et per universam potenter transiens Saxoniam,
 cuncta posset depopulari, suæque in perpetuum
 subijcere dominationi.

122. Igitur Henricus castris in Elstræ ripa locatis,
 crastino mane primo suas acies disposuit, quia nul-
 lam prælii moram per se fieri voluit (*an.* 1080,
 oct. 15): cum ecce nostri multa festinatione simul
 et itineris asperitate fatigati, multis in via præ ⁷⁰⁹
 lassitudine derelictis adveniunt et audientes, quod
 hostes essent, e contra sine mora se ad defensionem
 patriæ suæ ⁷¹⁰ disponunt. Cum vero pedites admo-
 dum pauci esse ⁷¹¹, plurimum non valentibus sequi,
 conspicerentur, omnes qui non satis fortes equos
 habebant ex equitibus pedites fieri jubentur; et
 tunc ordinati, hostibus obviam paulatim progrediun-
 tur. Episcopi vero clericos omnes qui aderant, ut
 psalmum 82um multa devotione cantarent, amone-
 bant. Exercitus autem uterque ad paludem
 quæ vocatur Grona ⁷¹² convenerunt, et quia sine
 vado palus erat, exercitus ambo dubitantes ibi
 substituerunt, et alteros alteri, ut priores ad se
 transeant, opprobriis increpantes, utrique suam
 ripam inmoti tenuerunt. Tandem nostri caput ipsius
 paludis non longe esse cognoscentes, ad illud tende-

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁹⁷ illius 2? ⁶⁹⁸ ita 2. voluntatis 1. ⁶⁹⁹ sunt 2. ⁷⁰⁰ remansit 2. ⁷⁰¹ augustensem et. ⁷⁰² tum 2.
⁷⁰³ ita 2. malicie 1. ⁷⁰⁴ erpshesfort 2. ⁷⁰⁵ niemburh 2. ⁷⁰⁶ deest 1. ⁷⁰⁷ deest 1. ⁷⁰⁸ deest 1. sue p. 2.
⁷⁰⁹ essent 1. ⁷¹⁰ ita 2. grupo 1.

NOTÆ.

(52) V. Bertholdi Ann. a. 1079.
 (53) Fortasse Keula prope Mühlhausen.

(54) Naumburg.

bant; quo viso, contrarii æquo itinere ad eundem terminum paludis pergebant. Ibi cum in tuto convenissent, conservare manus, et utrimque fecerunt miserabile facinus. Heinricus autem, mox ut eos vicissim misceri conspexit, se sicut solitus erat in fugam dedit. Exercitus vero ejus tanta virtute nostris instabat, ut quibusdam terga dantibus, ad illorum castra fallax fama veniret, quæ Saxones esse victos ore mendacii nuntiaret⁶¹¹. Dumque præules qui Heinricum adiuvabant, cum suis clericis *Te Deum laudamus* gaudentes cantarent⁶¹², Rappodo⁶¹³, unus de summis principibus⁶¹⁴, portatur occisus. Quem qui ferebant, his qui in castris erant, de longe: *Fugite, Fugite*, clamabant; Otto namque dux adsumpta peditum turma, illis qui nostros in fugam verterant æquam vicem rependit, eosque terga sibi monstrantes insequi non ante desistit, quam eos per media castra festinantes fluvium satis cum periculo transisse conspexit. Nam fere non minor pars hostium in fluvio quam periit in prælio. Tunc pedites plenam se sperantes victoriam, castrorum volebant invadere rapinam. Sed dux Otto prudens⁶¹⁵ in bello, timens ne adhuc hostes aliqui post terga remansissent, monuit eos a præda manus interim continere, donec certi quod nullus hostis a tergo latuisset, securi possent hostilia castra diripere. Itaque reversus cum peditibus, invenit in loco prælii Heinricum de Lacha cum maxima parte exercitus, jam quasi de victoria triumphantem et *Kyrie eleyson* læto clamore canentem. Quam multitudinem cum vidisset dux Otto, voluit eam devitare primo, quia non eam turbam se vidit habere, cum qua cum tanta legione putaret tutum pugnare; sed rursus recogitans, quia Deo non est difficile multos⁶¹⁶ in paucis vincere, fortiter eos adivit, et Deo dante illis spiritum timoris, cito eos in fugam convertit. Omnibus ergo aut in fluvio mersis aut ultra fluvium fugatis: « Nunc, ait dux Otto, castra securi perquirite; nunc tui quicquid inveneritis accipite; et quicquid hodie fuit hostium, vestra⁶¹⁷ virtute vobis præstante, vestrum vocate! » His verbis nondum finitis, hostilia⁶¹⁸ castra pervadunt, et omnia quæ sunt inventa, festinanter invadunt. Sunt autem inventa multa pretiosa tentoria, multa episcoporum scrinia sacris indumentis et vasis plena, multa vasa aurea et argentea cottidianis usibus apta, multæ quoque argenti vel auri laminæ, multoque⁶¹⁹ maxima pars numeratæ pecuniæ, equi quamplurimi simul et optimi, arma generis universi, nutatoria, ceteraque sine æstimatione vestimenta, vel ut breviter dicam, quicquid episcopi Coloniensis fuit, Treverensis et alii fere quatuordecim secum attulerant, quicquid dux Fridericus, comes Heinricus ceterique

A ditissimi homines secum portaverant, quicquid in Erphesfort rapuerant, omnia illa nostri simul diripientes, ad castra sua venerunt triumphantes.

123. Illi vero qui gladium effugerant, quantas calamitates in fluvio, silvis, paludibus sustineant, nulli est credibile, nisi cui contigit hæc omnia loca presentialiter videre. Fluvius enim tales ex utraque parte ripas habet, ut hic nemo nisi cadens possit intrare, illic nemo nisi fructibus vel herbis arreptis repens possit exire. Multi fugientes, cum illi hic proni fluvium velociter inciderent, et illic de dorsis equorum ripæ insillirent, gladio ripam cædebant, ut equos post se de fluvio extraherent, tandemque cædendo fatigati, equis derelictis armisque projectis fugam trepidi corripuerunt. Ergo quicquid B Unstro⁶²⁰ ubi victi sumus in nos peccavit, Elstera⁶²¹ pro nobis dupliciter vindicavit. Illic enim tantum nostras res fugientes amisimus, isthic et hostiles et nostras, quas nobis prædando tulerant fugientes hostes, fugientibus et interfectis abstulimus. In fuga vero quamplurimi fortes viri a rusticis securibus et fustibus occisi, multi nobiles et illustres sunt a personis vilibus capti, multi fame crudelissima cruciati, equos vel gladios pro frusto panis dare non dubitabant, nec si panem venalem invenirent, ulli suæ rei parcebant. Si qui vero capti ad aliquem de nostris hominem probum sunt adducti, sanati si vulnerati erant, gratis in patriam suam remittuntur, vestibus et armis decenter instructi. Tunc dictum est illis quod Heinricus dominus eorum post C Boemios misisset, et illis venientibus, cum eodem qui adhuc reliquus erat exercitu Saxoniam repetere voluisset. Sed illi responderunt se potius, si possibile esset, totum mundum velle circumire, quam Saxoniam terram nunquam magis transire⁶²².

124. Interea Saxones ad sua castra reversi repererunt inminutam magnam partem sui gaudii, quia rex eorum Rodulfus duobus acceptis vulneribus, uno letali, altero deformi, magis quam suum dolebat casum populi. Sed cum cognovisset quod suus haberet victoriam populus: « Nunc, ait, lætus patiar vivus et⁶²³ moriens, quicquid voluerit Dominus! » Quamvis autem dextera manus illi fuisset amputata, et grave vulnus haberet venter ubi descendit ad ilia, tamen ut illos quos de sua morte videbat dolentes consolaretur, se non in præsentem moriturum fidenter pollicetur; suique postponens curam, suis vulneratis ostendebat quam deceret adhiberi medicinam. Qua fortitudine simul et pietate nostri principes valde commoti, concorditer omnes ei sponderunt, ut si Deus omnipotens illius vitam servare vellet, eo vivo, etiamsi utraque manu careret, Saxonia nullum alium rectorem

VARIE LECTIONES.

⁶¹¹ nuntiaret D. p. q. H. a. c. s. c. T. D. l. g. *recepti ex 2. desunt 1. 1b.* ⁶¹² cantaret 1. canerent. 2. ⁶¹³ ecce rabodo 2. ⁶¹⁴ p. parcium Heinrici apportabatur 2. ⁶¹⁵ prodens 1. ⁶¹⁶ in multis et in p. 2. ⁶¹⁷ vestra 1. ⁶¹⁸ hostia 1. ⁶¹⁹ multaque 1. 1b. ⁶²⁰ unstrad 1. ⁶²¹ elstrad 1. ⁶²² intrare 2. ⁶²³ sive 2.

el'gret. Qua fide multum ille lætatus, felici est a morte resolutus⁶²⁴. Factum est autem hoc prælium quartum anno ab Incarnatione Domini 1080, Idibus Octobris, feria 5.

125. Deinde mense Decembri, cum principes nostri congregati de statu regni sui tractarent, ecce nuncius aderat qui diceret Heiuricum ad suos de prælio reversum jactasse, quod rege Saxonum occiso totam Saxoniam suæ ditioni subjecisset, et nunc exercitu congregato adventare, ita ut Goslariz natalem⁶²⁵ Domini celebraret. Sed nostri magno exercitu per triduum collecto, ei perrexerunt obviam, virtute suam defensuri patriam. Quod ille cognoscens⁶²⁶, a magna spe cecidit, quia Saxones, dum non haberent rectorem, facile vinci posse speravit. Igitur exercitu suo dimisso, consilioque mutato, misit ad Saxones legatos⁶²⁷, ut quandoquidem nolent esse sine rege, filium suum sibi facerent regem, seque illis jurare, quod numquam intraret terram Saxoniz. Cui legationi dux Otto, sicut erat solitus jocosè magna seriâ⁶²⁸ nonnullo schemate ludendi velare, respondit: « Sæpe, dicens, ex hove malo malum vitulum vidi generatum⁶²⁹; ideoque nec filii nec patris habeo desiderium. »

126. Transacto vero natali Domini proximo, quo 1081⁶³⁰ ab Incarnatione Domini inceptus⁶³¹ annus erat, Heinricus exrex Italiam disponebat ingredi, ut imponeret aliquem finem rerum suarum longo labori, scilicet ut vel domno papa Gregorio humiliatione facta placato, sive vi tyrannica coacto, vincula hænni, quibus erat ligatus, evueret, vel quod magis volebat, Gregorio per vim de sede pontificatus ejecto, et in ipsa sede Wiperto Ravennate collocato, qui jam per triennium juste fuerat excommunicatus, libere faceret omnia quæ suæ tyrannidi placerent, cum de sede apostolica omnis suæ voluntatis favorem haberet. Sed familiares ipsius non tutum putabant fore, Saxonibus recenti prælio vehementer exacerbatis invadendos fines suos relinquere, cum de adventu illorum dubitationem nullam haberent, si pergentes in Italiam, suam patriam sine virtute militari dimitterent. Miserunt ergo principibus nostris nuntios, qui singulare colloquium rogantes, tempus et locum præfinirent, quo ex utraque parte principes electi, de communi bono tractaturi, convenirent. Convenerunt autem ultra fluvium qui Wisara dicitur, in silva quæ inde Capuana vocatur, quia ad urbem quæ Capua (55) nominatur pertinere cognoscitur. Convenerunt autem episcopi (an. 1081, Febr.) ex illa parte Coloniensis, Treverensis, Babenbergensis, Spirensis, Trajectensis; ex nostra vero parte Ma-

gontinus, Magedaburgensis, Saltzburgensis, Palthorbrunnensis, Hildinshheimensis⁶³². Cumque qui ex illa parte erant, secretum, quod soli principes audirent, habere colloquium voluissent, nostri nullum sermonem conferre volebant, nisi quem cunctis qui convenerant, magnis et parvis, audire liceret. Jam vero sedentes ex utraque parte diu tacebant; quia et nostri, qui rogati illis occurrerant, quid illi vellent expectabant; et illi non se rogasse nostros, sed nostris rogatos venisse videri volentes, quid a nostris peteretur, auscultabant. Tandem nostri rumpentes silentium, ut omnium faceret verbum, Gevehardum petierunt Saltzburgensem archiepiscopum. Qui surgens, ut erat vir per omnia prudens et honestus, et honori quem gerebat non minimum conferens honoris, vultu modesto, voce mediocri, sensum profudit sapientis et pii pectoris:

127. « Episcopi venerabiles ceterique quos videtis adesse principes Saxonici, hanc operam michi dignati sunt imponere, quatenus animos omnium⁶³³ mei sermonis officio debeam vobis exponere. Unde vos omnes, sacerdotes sancti ceterique primates eximii, rogatos esse volo, ut me dignemini patienter audire, et causæ communi, quam sum jussum agere, animum tranquillum, quo verum agnoscere et⁶³⁴ examinare possitis, adhibere; quia non plus nostra quam vestra, si vultis, interest, quæ sum dicturus agnoscere. Vestro ipsorum testimonio fidenter innitimur⁶³⁵, quia vos, quamvis a nostra societate discessistis, a veritatis amore non discedere confidimus: -- vestro, inquam, testimonio probare volumus, quantis injuriis, quantis contumeliis simus affecti dum toto animo, tota voluntate, sicut decebat, regis eramus servitio subjecti. Vos ipsi scitis, quotiens singillatim vel communiter vestrum petivimus auxilium, quo pro benivola servitute nostra vel hoc ex intercessione vestra redderet nobis præmium, ut a multarum, quæ nos importabiles premebant, levaret fasce calamitatum. Hoc quia sæpe postulavimus, optime scitis; et quid postulando profecimus, similiter optime scitis. Inde vos non incusamus, quia vos pro nostra causa, quamvis parum nobis prodesset, sæpe laborasse cognovimus⁶³⁶. Quale vero præmium nostræ devotioni dederit ultimum, quid opus est dicere, cum manifestum est oculis omnium, quia hoc, quod habuit maximum, nobis rependit extremum. Sacerdotes namque non solum de nullo crimine convictos, sed nec regulariter accusatos, aut in vincula sicut latrones conjecit, aut a sedibus suis, quos capere non poterat, omnium rerum suarum nudos effuga-

VARIA: LECTIONES.

⁶²⁴ ac inde translatus Merseburg, sicuti hodie patet ab ipsis honorifice est tumultatus 1b. ⁶²⁵ natale 1. ⁶²⁶ agn. 2. ⁶²⁷ l. rogans ut 2. ⁶²⁸ seriâ 1. ⁶²⁹ quatum 1b ⁶³⁰ incipitur 1. ⁶³¹ hildinshheimensis 1. hildesheim 1b. ⁶³² omni 1. ⁶³³ a. et desunt 1. 1b. ⁶³⁴ in nitimur 1. inde nitimur 1b. ⁶³⁵ agn. 2.

NOTÆ.

(55) Kaufungen.

vit; ecclesiarum bona, quibus episcopi vel ipsi vivere vel pauperes Dei sustentare deberent, scelerum suorū fautoribus dissipanda⁶³⁶ concessit. Terram nostram multis jam vicibus igni ferroque vastavit; cognatos sive milites nostros in nostris finibus innocentes occidit, cum nulla fuisset ei causa bellorum, nisi quod servos habere volebat filios hominum liberorum. Sæpe ipsum, sæpe vos singulos et universos suppliciter oravimus, ut gladio deposito causam nobiscum iudiciis ageret, et nos vestrum per omnia iudicium secuturos animo libenti spondimus. Quid his omnibus profecerimus, vos ipsos in testimonium vocamus. Ergo nos, qui nunc adsumus, cum omnibus quos tenet Saxonica tellus, vobis, o sanctissimi Christi sacerdotes, et vobis, o nobilissimi principes et fortissimi milites, humiliter supplicamus, ut memores omnipotentis Dei vestrique officii, vos, quod estis animarum pastores non perditores vocati, vos vero, quod gladium ad defensionem non ad internicionem accepistis innocentum, cogitetis, et nos vestros fratres in Christo, vestros cognatos in carne, ferro et flamma amplius persequi ne velitis. Quod hactenus molestiarum a vobis perpassi sumus, vobis donantes, peccatis nostris imputabimus et correptionem divinæ pietatis appellabimus, dum posthac injuriarum de vobis securi esse possimus. Gladium et ignem deponite, et sicut decet homines Christianos cum Christianis, causam rationibus, non caedibus agite; et quod ante cruoris effusionem postulavimus, nunc saltem vel cruore nostro satiati præstate. Multas quidem nobis ærumpnas dominus vester Henricus crudeliter intulit, multis calamitatibus nos ultra modum fatigavit, et tamen ecce parati sumus eum nobis regem, sicut olim fuit, accipere; ecce parati sumus ei fidelitatem et subjectionem jurare et jurata fideliter et libenter servare: tantum vos hoc veris assertionibus astruite, ut nos salvo ordine nostro, et laici possint facere hoc sine fidei sacræ detrimento; nec nos ab isto campo recedemus, donec omnia quæ dixi compleverimus. Si vero nostras sententias dignati fueritis attendere, veris et manifestis et ex Scripturarum testimonio firmis rationibus ostendemus, quod dominum Henricum nec clerici nec laici regem habere possumus cum animarum nostrarum salute. Nunc ergo vel vos nobis, quod jure possit regnare, probabiliter ostendite, et nos sub ejus regno socios fideles accipite⁶³⁷: vel nobis, quod jure regnare non possit, veraciter probare permittentes⁶³⁸, nobis, immo veritati, consensum amicū præbete, nosque⁶³⁹ ut hostes persequi desinite. Quod si objicitis, sacramento quod ei jurastis vos esse constrictos, simili modo confirmabimus, nullo sacramento jure vos ad nos-

tram persecutionem posse compelli. Hæc igitur est summa nostræ petitionis, ut dominum Henricum vel vos jure posse regnare nobis probabiliter ostendatis, vel nos vobis, eum non posse, veraciter ostendere sinatis; et cum res alterutra fuerit demonstrata, nos igni ferroque persequi cessatis⁶⁴⁰.

128. Tunc illi responderunt se nec ad causam tractandam convenisse, nec se tantæ esse sapientiæ, ut tam magnam rem ex improvise præsumant agendam accipere⁶⁴¹; præsertim cum non ad se solum, sed ad regem cunctosque regno ejus subditos pertinere videatur. Rogabant autem ut ab initio Februarii, quod tunc erat, usque ad medietatem Junii pax ex utraque parte daretur, intra quod tempus conventu facto, eadem causa, quam nostri nunc agere volebant, communi totius regni partis utriusque consilio tractaretur. Nostri vero dolos illorum percipientes, quia propterea tam longum tempus pacis habere volebant, ut hi qui domi remanebant essent tuti, donec illi qui in Italiam pergebant contumeliam facerent apostolicæ dignitati; responderunt se nec decipere velle nec decipi, sed firmam et integram pacem dare et petere usque ad terminum temporis prædicti. Cumque illi Theutonici omnibus, nostræ partis adjutoribus, pacem se dare promitterent: «Itane, dixit Otto dux, nos stolidos esse putatis, ut non intelligamus consilium vestræ calliditatis? Petitis vestris partibus a nobis pacis securitatem, donec apostolicam possitis inhonorare dignitatem; et nobis pacem vestram promittitis, donec illum, qui nostrum caput est, pro vestro libitu, si Deus permiserit, male tractetis. O quam bona pax datur corpori, dum crudeliter absciso crudelius illuditur capiti! Ergo nobis et nostris omnibus date, et vobis et vestris omnibus accipite, pacem aut integram aut nullam. Quod si plenam pacem nobis et nostris omnibus amicis, magnis et parvis, dare non vultis, pergite iter quod coepistis; hoc tamen ante prædicto, quod in finibus vestris hospites cito non gratos habebitis, nec res vestras, ut velletis, ab Italia reversi custoditas invenietis. Nam hoc nolumus vos celare, quod cum primo poterimus, unum rectorem volumus habere, qui et nos ab injuriis fortiter adjuvante Deo defendat, et his qui nobis injurias fecerunt æquitas vicem rependat.» Milites ergo plebei partis adversæ conclamant, nostros æquam rem offerre, suos principes æquam nec accipere; se posthac ad pugnandum minus fore paratos quam actenus fuissent, quia causam justitiæ cum Saxonibus esse cognovissent, plusque nobis illum conventum quam in tribus præliis victoriam prodesse; quia, quod numquam credere poterant, nostros humiliter justitiam postulare simul et offerre, ipsi præsentibus au-

VARIÆ LECTIONES.

⁶³⁶ dissipandā 1. ⁶³⁷ hinc manus secunda scripsit, seculi XV. 1. ⁶³⁸ quod rex esse ille non possit v. p. permittito 1b. ⁶³⁹ et nos contra rationem ut 1b. ⁶⁴⁰ ita 1b. 2. desinatis 1. ⁶⁴¹ suscipere 2.

dissent. Sic ab invicem disceditur, tantum per A nem ejus, ne perliceretur, modis omnibus disturbare quærebant. Ottonem ergo ducem solum sibi loqui rogabant, multisque pollicitationibus ei, ut in electione vacillaret, persuadebant; non tamen, ut certum quid eis promitteret, efficere poterant. Sic eo dubitante magnaque parte ejus dubitationi consentiente, tota præterit æstas, et pene totam Saxoniam commoverat ejus instabilitas. In Novembre vero mense iterum vocatus ab illis ad soliloquium, cum jam totus esset inclinatus ad nostrorum partes hostium, Dei misericordia faciente, ne tot suos labores, quos pro patria toleraverat, in ultimis temporibus perderet, equus cui sedebat ⁶¹⁶ in plano campo cecidit, ipsique sessori crus unum ita contrivit, ut fere integro mense nisi portatus ire non posset. Igitur ad se, gratia Dei movente, reversus, se peccasse et divina pietate correptum esse intellexit. Missis itaque legationibus diversis, et hostibus renuntiavit, et civibus suis se semper fore fidelem et concordem fideliter repromisit. Unde principes Saxonie valde lætati, regem suum Herimannum cum magno tripudio Goslarie susceperunt, paucis diebus ante natale Domini. In natali vero sancti Stephani ⁶¹⁷ protomartyris a Sigefrido, Moguntinae sedis archiepiscopo, in regem venerabiliter est unctus, cum jam 1082us annus Incarnationis Dominice fuisset inceptus ⁶¹⁸.

129. Henricus igitur intraute Martio intravit Italiam, seminaturus et ibi, sicut pridem in Theutonice fecerat terra, discordiam, quo nullam regni sui partem placatam dimitteret, atque ⁶¹³ civilium belorum venenis pacis quietem non corrumpere.

130. Principes vero Saxonie cunctis gentibus Theutonice lingue, non minus inimicis ⁶¹⁴ quam amicis, legatos miserunt, rogantes ut, Henrico filioque ejus excepto, quemlibet alium rectorem eligerent; se ei, quicumque esset, fideliter servituros pollicentes; quatenus omnia regni membra, sicut olim fuerant, in unum sub uno rege convenirent. Mense autem Junio, exercitu collecto, perrexerunt in orientalem Franciam, et prædis vel incendiis eam vastando, multas quas sibi fecerant injurias vindicaverunt. Nam flamma latum facientes iter, venerunt non longe a Babenberg, ibique Suevos veteres amicos habentes obvios ⁶¹⁵, de communi negotio regis constituendi communi consilio tractaverunt, et post multos tractatus, ut Herimannum ⁶¹⁶ regem eligerent, unanimiter omnes consenserunt.

131. Sed cum Saxones domum læti gloriosique redissent, nullumque dubium de recipiendo rege tinerent, principes adversæ partis, artis antiquæ non obliti, quia electum regem valde timebant, electio-

neque quærebant. Ottonem ergo ducem solum sibi loqui rogabant, multisque pollicitationibus ei, ut in electione vacillaret, persuadebant; non tamen, ut certum quid eis promitteret, efficere poterant. Sic eo dubitante magnaque parte ejus dubitationi consentiente, tota præterit æstas, et pene totam Saxoniam commoverat ejus instabilitas. In Novembre vero mense iterum vocatus ab illis ad soliloquium, cum jam totus esset inclinatus ad nostrorum partes hostium, Dei misericordia faciente, ne tot suos labores, quos pro patria toleraverat, in ultimis temporibus perderet, equus cui sedebat ⁶¹⁶ in plano campo cecidit, ipsique sessori crus unum ita contrivit, ut fere integro mense nisi portatus ire non posset. Igitur ad se, gratia Dei movente, reversus, se peccasse et divina pietate correptum esse intellexit. Missis itaque legationibus diversis, et hostibus renuntiavit, et civibus suis se semper fore fidelem et concordem fideliter repromisit. Unde principes Saxonie valde lætati, regem suum Herimannum cum magno tripudio Goslarie susceperunt, paucis diebus ante natale Domini. In natali vero sancti Stephani ⁶¹⁷ protomartyris a Sigefrido, Moguntinae sedis archiepiscopo, in regem venerabiliter est unctus, cum jam 1082us annus Incarnationis Dominice fuisset inceptus ⁶¹⁸.

VARIÆ LECTIONES.

⁶¹³ ubi 1^b. ⁶¹⁴ a. q. i. i. ⁶¹⁵ deest. 1. ⁶¹⁶ hermannum 1. constant. ⁶¹⁷ insidebat 2. ⁶¹⁸ steffani 1
⁶¹⁸ inceptus. Et tantum de bello Saxonico et Henrico quarto ex chronica et historia ista 1

CIRCA ANNUM DOMINI MLXXX.

TOMELLUS

MONACHUS HASNONIENSIS

HISTORIA

HASNONIENSIS MONASTERII

AUCTORE TOMELLO

BALDUINI, COGNOMENTO MONTANI, FLANDRIÆ ET HANNONIÆ COMITIS, SECRETARIO.

(D. MARTEN., *Thesaur. Anecd.*, tom. III, pag. 777, ex ms. Hasnoniensis.)

ADMONITIO PRÆVIA.

Historia foundationis Hasnoniensis monasterii, ordinis S. Benedicti, in pago Ostravanto ad Scarpam Slavium in diocesi Atrebatensi, auctorem habet Tomellum monachum, Balduini comitis, cognomento Montani, secretarium, scriptorem gravem, qui nihil solido fundamento non subnixum scriptis mandavit. Et certe primordia monasterii, quod ab initio duplex exstitit, virorum et feminarum, quibus primi præfue-